

**A. SADIKOV, N. UMURZAKOVA,
D. RUSTAMOVA**

SOLIQ HUQUQUI

O'quv qo'llanma

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligi
Oliy o'quv yurtlararo ilmiy-uslubiy birlashmalar faoliyatini
muvofiglashtiruvchi kengashi tomonidan noyuridik oliy
o'quv yurtlarining iqtisodiy ta'lim yo'nalishlari talabalari
uchun o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan.*

TOSHKENT – IQTISODIYOT – 2020

KIRISH

Bugungi kunda O'zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlari jarayonida jahondagi turli mamlakatlarda soliq huquqi asoslarining yaratilishi turli darajada va davrlarda amalga oshirilganligining nazariy va amaliy jihatlarini, zamonaviy kontseptsiyalarini, tajribalarini o'rganish muhim ahamiyatga egadi. Shu nuqtai nazardan soliq huquqi fanini oliy ta'lim tizimida o'qitish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Shuning uchun, agar Siz soliq huquqi fani hozirgi islohotlar davri yanada rivojlanishiga doir izlanishlarni chuqurlashtirish jarayoni kun tartibiga qo'yilgan vazifalardan kelib chiqib iqtisodiyotning rivojlantirish istiqbollari to'g'risida bilimlar beradi. Bu fanni o'qitish jarayonida rivojlangan mamlakatlarda soliq qonunchiligini yuritish tajribasi ham o'rganiladi, ular mamlakatdagi islohotlar natijasiga o'zgarishlarni qiyoslash tajribalariga va ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Ko'rsatilgan muammolarni hal etish uchun "Soliq huquqi" fanini o'qish va o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Respublikamiz pedagog-olimlari, o'qituvchilari ilg'or pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga qo'llash borasida o'tgan yillarda salmoqli ishlarni amalga oshirdilar. O'nlab o'quv-uslubiy va boshqa qo'llanmalar yaratildi, ko'plab o'qituvchilar yangi axborot va pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirib olish maqsadida malakalarini oshirdilar, qayta tayyorgarlikdan o'tdilar. Bu jarayonlarda Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professor-o'qituvchilari oldingi saflarda bormoqdalar. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llashga bag'ishlangan o'nlab risolalar buning isbotidir.

Zamonaviy texnologiya ta'lim sohasida quyidagilarga imkon bermoqda:

- erkin, majburlashsiz bilim olishga imkon bermoqda. O'qituvchi bu jarayonda maslahatchi, yordamchi, hamkor sifatida maydonga chiqadi;
- o'quvchi mustaqil, ijodiy fikr yuritib, yodlab emas, tushunib olishga urinadi, xatolarga yo'l qo'yishdan xavfsiramaydi;
- mashg'ulotlar shaklan bir qolipda emas, rang-barang bo'lib, o'quvchining faol ishlashini ko'zda tutadi;
- bilim faqat eshitish orqali emas, o'quvchining ko'rishi, amalda o'zi topishi va qo'llashi orqali amalga oshadi;
- faqat o'qituvchi emas, o'quvchilar ham bir-birlariga o'rgatadilar (tushuntiradilar), ko'p muammolarning jamoa bo'lib muhokama qilinishi samarali bilim olishga imkon beradi.

O'ylaymizki, zamonaviy texnologiyaning bu va boshqa afzalliklarini professor-o'qituvchilarimiz o'z faoliyatlarida qo'llab, amin bo'lishgan. Biroq ta'limning yangi shakl va uslublariga o'tish murakkab jarayon ekanligini o'tgan yillar tajribasi isbot qildi. Bir tomondan, kam bo'lsa-da, ayrim professor-o'qituvchilarimizning yangi axborot va pedagogik texnologiyalarni yaxshi o'zlashtirib olib, amalda qo'llashlari og'ir kechmoqda. Ikkinchi tomondan, ta'lim texnologiyalari uzluksiz taraqqiy etadigan jarayon bo'lib, har bir pedagog uni yaratishi, takomillashtirib borishi zarur.

“Soliq huquqi” fanidan zamonaviy texnologiyalar asosida yozilgan navbatdagi o‘quv qo‘llanmasi ana shunday urinishlardan biridir.

Bu qo‘llanma zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarni qo‘llashda, avvalo, kam tajribaga ega bo‘lgan o‘qituvchilarimiz uchun juda qo‘l keladi. Barcha ma‘ruzalar zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashning bir namunasi sifatida yozilgan. Hech bir ma‘ruza shaklan bir-birini takrorlamaydi, xilma-xil usullarda o‘qish rejalashtirilgan. Ma‘ruza o‘qishning o‘ndan ortiq turida uning o‘qish uslublari bayon etilgan. Tarqatma materiallar darsdan oldin va dars paytida taqdim qilingan sharoitda hamda tarqatma materiallarsiz ma‘ruza o‘qishning zamonaviy uslublari, ma‘ruza ssenariysi batafsil ko‘rsatilgan. Mualliflarning o‘tgan yillardagi tajribalari umumlashtirilgan.

Ataylab xatolarga yo‘l qo‘yib o‘qiladigan, savol-javob (maslahat), konferensiya shaklidagi ma‘ruza o‘qishning zamonaviy uslublari pedagoglarni qiziqtirishi tayin, shuningdek, ularga zamonaviy texnologiyalarni tatbiq qilishda katta yordam beradi.

Bu qo‘llanma mualliflar tomonidan yangi axborot va pedagogik texnologiyalarni yanada chuqurroq, yaxshiroq o‘zlashtirib olishlari hamda samarali usullarini yaratishlari yo‘lidagi bir bosqichdir. Bu borada hamkasblari bilan fikr almashinishni ham ko‘zlaganlar.

Albatta, mazkur o‘quv-uslubiy qo‘llanma o‘qituvchilarga bir qolip, yagona shakl sifatida taqdim qilinmagan. Masalan, ataylab xatolarga yo‘l qo‘yilib, o‘qilgan ma‘ruza ikki mavzu bo‘yicha berilgan, bu usulni boshqa mavzularda qo‘llash mumkin. Boshqacha aytganda, har bir ma‘ruza pedagogning o‘z ijodi bo‘lmog‘i kerak, u har bir mavzuga o‘z bilimi, uslubiy tajribasidan kelib chiqib yondashadi.

Dotsent A.Sadikov, katta o‘qituvchi N.Umurzakova va D.Rustamovanning ushbu qo‘llanmalarida kamchiliklar ham mavjudligi, hamma mutaxassislarni birday qoniqtira olmasligi tabiiy. Dars davomida multimedia, rasm, video, audiovoz kabi turli zamonaviy vositalardan foydalanish ham talab etiladi. Bundan tashqari bir mavzu bo‘yicha ma‘ruza o‘qishning turli variantlari berilsa, yanada yaxshi bo‘lardi.

Barcha mavzular bo‘yicha tarqatma material hamda ma‘ruza matnining berilishi, ma‘ruzaning boshidan oxirigacha birmuncha to‘la ssenariysi keltirilishi uning ahamiyatini yanada oshiradi. Berilgan tarqatma materiallarning o‘zi ham bir namunadir: unda asosan mavzuning nazariy fikrlari ixcham bayon qilingan, undan zamonaviy hodisalar bilan bog‘liq ma‘ruza jarayonida va talabalarning mustaqil ishi jarayonida foydalanish mumkin.

Bir so‘z bilan aytganda, mazkur qo‘llanma yangi axborot va pedagogik texnologiyalarni ta‘lim tizimida qo‘llashda professor-o‘qituvchilarimiz faoliyatlarida muhim ahamiyat kasb etadi, deb o‘ylaymiz.

1-mavzu: SOLIQ HUQUQI TUSHUNCHASI, PREDMETI, ASOSIY TAMOYILLARI VA MANBALARI

Reja:

1.1. Soliqlarning kelib chiqishi tarixi

1.2. Soliq huquqi fanining tushunchasi, predmeti va tamoyillari

1.3. Soliq huquqining manbalari.

Tayanch so‘zlar: soliqlar, majburiy to‘lovlar, juz‘ya, kalon, soliqlar tarixi, qurbonliklar, ehson

1.1. Soliqlarning kelib chiqishi tarixi

Avvalo, soliqlarning paydo bo‘lishi, ularning ilk ko‘rinishlari haqida aniq ma‘lumotlarga ega bo‘lish har bir insonni qiziqtirishi tabiiydir. Soliqlarning qachon paydo bo‘lganligi haqida aniq ma‘lumot tarixiy kitoblarda uchramasada, soliqlar tarixini yorituvchi manbalarning guvohlik berishicha, davlat paydo bo‘lishi bilan soliqlar jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarning zurruriy bo‘g‘iniga aylangan. Davlat tuzilishi shakllari rivojlanishi bilan bir vaqtda soliq tizimi ham doimo o‘zgarib turgan. Soliqlarning ilk ko‘rinishi sifatida qurbonlik qilingan noz-ne‘matlar e‘tirof etiladi. Buning xususiyati shundan iboratki, qurbonlik qilish majburiy bo‘lmay, balki ixtiyoriy tarzda amalga oshirilgandir. Qilingan qurbonliklar esa kambag‘allarga, nochorlarga, yetimlarga, muhtojlarga ulashib berilgan.

Keyinchalik joriy etilgan soliqlar esa bevosita qabila hamda urug‘lar o‘rtasida davom etib turgan urush-janjallarga bog‘liqdir. Bunday soliqlar natura shaklida bo‘lib, bir qabilani bosib olish yoki o‘zini muhofaza qilish uchun safarbar etilgan. Soliqlar tarixda inson sivilizatsiyasi bilan birga rivojlanib, uning ajralmas qismi hisoblanadi. Soliqlarning iqtisodiy munosabatlarda asosiy o‘ringa chiqishiga, avvalambor, davlatning shakllanishi, jamoalarning sinflarga bo‘linishi, qadimgi ijtimoiy tuzumning vujudga kelishi hamda ularning ma‘lum moliyaviy manbaga ehtiyoj sezishlari sabab bo‘lgan. Ingliz iqtisodchisi S.Parkinson so‘zi bilan aytganda: “Soliqlar ko‘hnadir – huddi dunyodek, uning yuzaga kelishida qachondir bir mahalliy qo‘mondon o‘z hududida joylashgan daryo yoki tog‘dan savdogar hamda sayohatchi o‘tsa ulardan haq olishi sabab bo‘lgan”.

Soliqlarning paydo bo‘lishi va rivojlanishi jarayonida ularning shakllari ham o‘zgarib kelmoqda. Agarda bugungi kunga kelib soliqlar asosan pul shaklida undirilayotgan bo‘lsa, ular qadimda bir qancha ko‘rinishlarda, jumladan, mehnat shaklida, natura shaklida undirilgan. Shu o‘rinda qayd etish lozimki, jamiyat iqtisodiy taraqqiyoti yuksalishiga mos ravishda soliqlarning pulli shaklda undirilishi ham tobora rivojlanib bordi. Soliqlarning rivojlanish tarixi. V.M.Pushkaryova soliqlar rivojlanish tarixini 3 bosqichga ajratib ko‘rsatadi. Ularning har biri u yoki bu xususiyatlari hamda afzalliklari bilan ajralib turadi. Birinchi bosqichda soliqlarning rivojlanishi qadimgi va o‘rta asrlar qishloq xo‘jaligi tizimiga xos bo‘lib, u tartibsiz hamda asossizligi bilan ajralib turadi. Shu davrdan e‘tiboran soliqlar va ularni undirish mexanizmi joriy etildi. Soliqlarning joriy etilishi davlatning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lib, ularning amal qilishiga davlat apparatining shakllanishi, armiya,

sud va ularning moliyaviy manbalar bilan ta'minlash zaruriyati, tovar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yilishi kabi omillar sabab bo'lgan. Ilk soliqlar tizimsiz to'lovlar ko'rinishida bo'lib, ular natira shakliga ega bo'lgan. Aholi soliqlarni ekinlar hosilidan, savdo-sotiqdan hamda ovlagan hayvonlaridan to'laganlar. Hozirgi davr soliq tizimiga mohiyatan o'xshash ilk soliq tizimi qadimgi Rimda shakllangan. Bu soliqlar faqat urush xarajatlarini moliyalashtirish uchun zarur bo'lgan. Rim aholisi o'zining mol-mulki, turmush darajasi hamda oilaviy ahvolidan kelib chiqqan holda soliq to'lashgan.

Soliq summalari maxsus shaxslar tomonidan hisob kitob qilingan. XVII asrgacha Yevropada soliqlar tartibsiz undirilganligi uchun yagona tizimga ega bo'lmagan. Ularning taqdiri urush natijalariga bog'liq bo'lib, goh kamayib, goh ko'payib ketar, natijada aholining tinkasini quritar edi. Faqatgina XVII asr oxiri XVIII asrboshlariga kelib soliqlar rivojlanishining ikkinchi bosqichi boshlandi. Ikkinchi bosqichning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, unda soliqlar davlat budjetini shakllantirishning asosiy manbasi sifatida ko'rilgan. Soliq obyektlarini aniqlash va soliqqa tortish qonun-qoidalarini tartibga soluvchi ilk soliq tizimi yuzaga kelgan. To'g'ri va egri soliqlar ilk bor ajratilib, bu soliqlarning muhim va ahamiyatli jihatlari ochib berilgan. Soliqlar ichida asosiy o'rinni aksizlar egallagan. Bular qonuniy ravishda shahar darvozalarida mamlakatga kiritiluvchi yoki undan chiqariluvchi tovarlardan undirilib, hamma daromadlar va tushumlar soliqqa tortilgan. Evropa mamlakatlarida demokratiyaning rivojlanishi natijasida soliqlarni hisoblash va undirish borasida aholining haq-huquqlarini himoya qilish masalalari o'rtaga tashlandi. Natijada 1689- yil Angliyada qabul qilingan "Huquqlar tog'risidagi bill"da qat'iyon xalq vakillari organlariga davlat daromadlari hamda xarajatlari to'g'risida ma'lumot berishi belgilandi.

Fransiyada esa faqatgina 1791- yil "Ulug' Fransuz revolyusiyasi"dan keyin davlat budjeti va soliqlari haqida ma'lumot berila boshlandi. Uchinchi bosqichning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, unda soliqlarning kamayishi hamda soliqlarni o'rnatish va undirishga oid qonun-hujjatlarning kuchayishi yaqqol ko'zga tashlanadi. XIX asrning ikkinchi yarmida ko'p mamlakatlar yangi ilmiy nazariyalarni hayotga tatbiq etishga uringanlar, lekin faqatgina birinchi jahon urushidan so'ng yangi ilmiy qarashlarning samarasi o'laroq soliq solish tamoyillari hozirgi mukammal ko'rinishga ega bo'lgan. Ayni shu vaqtda zamonaviy soliq tizimining poydevori qurila boshlandi, to'g'ri soliqlarning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berildi hamda budget daromadlari ulushining katta qismini to'ldiruvchi jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan soliqlarni progressiv stavkalari joriy etildi. Shu bilan birga tan olish lozimki, shu vaqtgacha biror bir davlatda mukammal soliq tizimi amal qilmaydi. Markaziy Osiyoda soliqlarning paydo bo'lishi. Soliqlarning paydo bo'lishi va rivojlanishiga bevosita davlatchilik munosabatlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi bog'liq bo'lib, uning sababi sifatida shuni qayd etish lozimki, davlatning mavjud bo'lishi, davlat xarajatlarini moliyalashtirish zaruratini келтириб чикарди.

Ma'lumki, davlatchilik munosabatlarining ilk ko'rinishlaridan tortib hozirga qadar ham davlat xarajatlarini moliyalashtirishning soliqlardan boshqa samarali mexanizmi mavjud emas. Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha Markaziy Osiyo

hududida davlatchilik munosabatlari eramizdan avvalgi ming yillik boshlariga borib taqalib, uning hududidagi eng qadimgi davlatlar sifatida Katta Xorazm, Baqtriya va So'g'diyona davlatlari qayd etilgan. Ushbu davlatlarni boshqarish tizimi, ularda amal qilgan soliqlar borasida aniq ma'lumotlar saqlanmagan bo'lsada, aytish lozimki, shak-shubhasiz u yoki bu ko'rinishdagi soliqlar amal qilgan. Soliqlarning paydo bo'lishi va rivojlanishiga doir munosabatlar Markaziy Osiyo hududida ham dunyoning boshqa mintaqalarida bo'lgani kabi davrlar nuqtai-nazaridan oddiylikdan murakkablik tomon rivojlanib borgan.

Miloddan oldingi birinchi ming yillikning boshlaridayoq Markaziy Osiyo hududlarida ko'chmanchilik sharoitida, o'zlari uchun qulay joy izlab yurgan ko'plab urug' va qabilalar, yer maydonlari, suv, o'tloqlarni egallash maqsadida kurashib kelganlar, ayrim hollarda esa o'zlaridan kuchliroq, yirik qabilalarga yer solig'i, ya'ni o'lpon to'lab turganlar. Tarixiy manbalar podshoh xazinasining dastlabki asosiy manbai sovg'a-salom bo'lganligidan dalolat beradi. Lekin Doro hukmronligi davriga kelganda soliqlar joriy qilinadi. "Doroni forslar savdogar deyishlariga sabab, u birinchi bo'lib soliqlarni joriy etganligidadir" deb yozgan edi Gerodot. Doro soliq tizimini faqat o'z mamlakatida emas, balki zo'rlik bilan qaram qilib olgan mamlakatlarga ham joriy etdi. Soliq miqdori satin pul birligi talant hisobida aniqlangan. Ahamoniylar hukmronligi davrida Markaziy Osiyoda yashovchi qabilalardan soliqlar salkam ikki asr mobaynida yillik xiroj va harbiy otryadlar yetkazib berish shaklida undirilgan. Bu davrda soliq turlari ham har xil bo'lgan. Masalan, sak va kasbiylar kabi qabilalar 250 talant (1 talant 25 kg. 248 gr. Sof oltinga teng bo'lgan), ya'ni 6312 kg. miqdorida, parfiyaliklar, xorazmiylar, so'g'dlar va oriylar 300 talant, ya'ni 7575,4 kg. miqdorida xiroj to'lashgan.

Qat'iy belgilangan xirojlardan tashqari har xil sabablarni ro'kach qilib qo'shimcha soliqlar ham joriy etdilar va ular suv yo'lini to'sib qo'yish yoki boshqa xil zo'ravonlik kabi tahdidlar orqali undirib olinar edi. Aleksandr Makedonskiy Markaziy Osiyoni bosib olib, uni o'z saltanati tarkibiga kiritgach, bu yerda istiqomat qiluvchilar soliqlarni yunonlar tamoyili bo'yicha to'lay boshlaganlar. Yunonistonda soliqqa tortish Markaziy Osiyodagidan farq qilib, soliqlar daromad solig'i va ehsonlardan iborat bo'lgan. Daromad solig'i daromadning o'ndan yoki yigirmadan biri miqdorida undirilgan va jamoat manfaatlarini himoya qilish maqsadlari yo'lida ishlatilgan. Aleksandr Makedonskiy Markaziy Osiyoda asosan Ahamoniylar barpo etgan davlat apparati tuzilmasini saqlab, mahalliy zodagonlar tarkibidan satraplar hokimiyatini tuzgan. Maxsus soliq xizmati joriy qilmagan, soliq undirish vazifasi muayyan kishi zimmasiga yuklatilgan. Ular esa soliq to'lovchilardan xazina bilan tuzilgan shartnomada belgilangandan ko'ra ko'proq soliqlar yig'ib, o'z manfaatlari uchun ham qo'shimcha mablag'lar to'plab olishgan.

Eramizdan oldingi 140 yilda Yunon-Makedon mamlakati barham topdi. I asrning oxiridan boshlab to hozirgi eramizning IV asr o'rtalarigacha Markaziy Osiyoda Kushon podsholigi hukmronlik qildi. Bu davrda soliqlarni hisoblash va undirish tartibi haqida yetarli ma'lumot bo'lmasa ham, lekin ayrim arxeologik topilmalar soliqlar oltin bilan hisoblanishini, undagi hujjatlar soliqlarni qabul qiluvchi xazinabon lavozimi bo'lganligidan darak beradi. 651 yildan boshlab mamlakatimiz

hududida arablar hukmronligi o'rnatildi. Soliqqa tortish tizimi bir muncha murakkablashdi va soliqlarning turli xillari paydo bo'ldi. Masalan, xayr-ehson ehtiyojlari uchun soliq - zakot (mol-mulkdan 2,5 foiz miqdorida) ijtimoiy keskinlikni yumshatish uchun mo'ljallangan, kambag'allar, yetimlar va yo'lovchilarga xayr-ehson berishda foydalanilgan. Bundan tashqari, quyidagi soliqlar mavjud edi, vazifa - o'lpon, 21 juzya - jon solig'i, xiroj - yer solig'i. Xiroj quyidagi shakllarda undirilgan: Misaha - ishlov beriladigan maydon birligidan qat'iy stavkalarda; Muqota - qat'iy belgilangan summada; Muqosama - hosilning muayyan ulushida (1/3 qismi). Xiroj Navro'z bayrami arafasida yig'ib olingan. Juzyani musulmon bo'lmagan fuqarolar (ozod erkaklar) to'laganlar.

Xotin-qizlar, keksalar, kambag'allar va qullar bu soliqni to'lashdan ozod qilingan. Juzyani hisoblashda o'ziga to'g'lik darajasi hisobga olingan va soliq pul yoki natura shaklida undirilgan. Yuqoridagi soliqlardan tashqari chorvadorlardan, hunarmandlardan va savdogarlardan soliqlar olingan. Movaraunnahrda IX-X asrlarda yerlarni soliqqa tortish ular kimga tegishli ekanligiga bog'liq edi. Yerlar uch toifaga bo'lingan: Birinchi toifa yerlar - sultonga tegishli bo'lib (mulki sultoniy), bunday yer ustidan nazorat keyinchalik "Mulki devoniy" deb nomlangan devon (mahkama) amaldorlari tomonidan amalga oshirilib, ushbu toifadagi yerlar haddan tashqari ko'p edi. Bunday yerlarga asosan dehqonlar yerlari kirgan. Ikkinchi toifa yerlar - shaxsan hukmron sulolaning ayrim a'zolari, qadimiy dehqon zodagonlar, shunchaki boy dehqonlarga, sayyidlar (Muhammad (s.a.v.) payg'ambar xonadoni avlodlari), ayrim ruhoniylar, turk gvardiyasining ayrim rahbarlari, savdogarlarga tegishli bo'lgan xususiy mulk yerlar. Uchinchi toifa yerlar - musulmon diniy muassasalariga, ya'ni masjid, madrasa, xonaqoh maqbaralarga vaqtincha yoki umrbod foydalanish uchun berilgan vaqf yerlar.

Xiroj uchala toifa yerlaridan ham olingan bo'lib, ular "mulki xiroj" deb atalgan, lekin bunda oliy musulmon ruhoniylarga, avvalo sayyidlarga tegishli yerlar soliqqa tortishdan to'liq yoki qisman ozod qilingan. X asr boshlarida Movaraunnahrda "iqta" soliq yig'ishning asosiy manbaiga aylangan. "Iqtadorlar" o'z navbatida dehqonlarning oddiy jamoatchiga aylanishiga zamin yaratdi. Yerlar muayyan muddatga "Iqtadorlar" foydasiga muayyan daromadni to'liq yoki qisman olish huquqi bilan sovg'a qilingan. "Iqta" sohiblari dehqonlardan maxsus qaror bilan belgilangan soliqlariga olishi mumkin edi. "Iqta"ga nafaqat yerdan, balki soliqqa tortishning boshqa obyektlaridan (tegirmon, hammom, bozordagi do'konlar) olinadigan soliqlar va daromadlar ham berilishi lozim edi. 1221 yilda O'rta Osiyoda mo'g'ullar hokimiyati o'rnatildi. Bu hududlarda soliq siyosatini olib borish maqsadida ular tomonidan qurultoyda taklif etilgan tadbirlar hayotga tatbiq etila boshlandi va Mahmud Yalavoch boshchiligida o'lkadagi xalqlardan turli xildagi soliqlarni undirar edilar. "Kalon" solig'i dehqonlardan yig'iladigan asosiy soliq bo'lib, u hosilning o'ndan bir qismini tashkil etgan.

Chorvadorlardan "ko'pchur" solig'i olingan bo'lib, uning miqdori har yuz bosh qoramoldan birga teng edi. Bundan tashqari "Yaso" qonuni bo'yicha aholidan davlat foydasiga "shulsi" deb atalgan soliq undirilgan. Ushbu soliq turining miqdori har bir otardan ikki yashar qo'y va har mingotdan bir biyani (qimiz uchun) tashkil etgan.

Shuningdek, mamlakatdagi savdo yo'llarida joylashgan bekat - "yom" (jom) larning xarajatlari ham aholi zimmasiga yuklatilib, ularning miqdori shu darajada ko'payib ketar ediki, ba'zi hollarda har bir "yom" uchun 20 ot-ulov, so'yish uchun qo'yalar, sog'ish uchun sog'uvchisi bilan biyalar, aravalar va boshqa sarf-xarajatlari ajratilgan. Mo'g'ullar istilosi davrida dehqonlar va hunarmandlarning ahvoli yil sayin yomonlashib bordi, chunki yer solig'ini to'lashdan tashqari dehqonlar turli xil majburiyatlar va xizmatlarni bajarishardi. Hunarmandlar, ayniqsa, qurol tayyorlab berish kabi majburiyatlarni olgan edi. Feodal va zadogonlarga xonzoda va xon xotinlari yorliq hamda payzalar tarqatgan, bu unvonlar dehqon va hunarmandlardan turli xizmat hamda majburiyatlarni bajarishni talab qilish huquqini bergan.

Payza ko'rsatilganda mahalliy aholi, masalan sayohat qiluvchini ovqatlantirishi va unga xona, otiga em berishi va boshqa qulayliklar yaratishi shart edi. Yil sayin aholining yashash sharoiti og'irlashib borishi mamlakatning ko'p joylarida qo'zg'olonlar ko'tarilishiga sabab bo'ldi. Bu qo'zg'olonlar zudlik bilan bostirilgan bo'lsada, lekin mo'g'ul hukmdori Munnexon Movaraunnahrda soliq to'lovchilar amalga oshirayotgan tartibsizliklar va suiste'molliklarga tegishli farmon chiqardi. Unga ko'ra boy kishi 10 dinor, kambag'allar esa 1 dinor to'laydigan bo'ldi. Chorva solig'i 100 tuyoqdan bir bosholinishi belgilandi. Musulmon, xristian va butparastlar ro'honiylari, shuningdek, kekxa va ishlashga noqobil kishilar soliq to'lamaydigan bo'ldilar. Chig'atoy ulusida yer solig'i o'ndan bir hajmda belgilangan. Soliqlar hatto sharob, guruch, go'sht hamda ot emishi tarzida ham har bir xo'jalikdan undirilgan. Yirik mulkdorlar, savdogarlar, islom peshvolari mo'g'ullar bilan yaqinlashib, katta imtiyozlarga ega bo'lganlar, har xil yorliqlar olganlar. Oliy mansabdorlar soliq to'lamaganlar. Soliq yig'ishga mas'ul etilgan Mahmud Yalavoch qo'zg'olonlardan so'ng o'z lavozimidan bo'shatildi va Movaraunnahrdan haydab yuborildi. Soliq yig'uvchi va noib etib uning o'g'li Mas'udbek tayinlanib, u bu lavozimda 51 yil xizmat qildi. U mo'g'ullarga o'lpon va soliqlarni o'z vaqtida to'lab turdi. Natijada mo'g'ullar Movaraunnahrni boshqarish ishiga aralashmaganlar. Bunday holat Amir Temur hokimiyati o'rnatilguncha davom etdi.¹

1.2. Soliq huquqi fanining tushunchasi, predmeti va tamoyillari

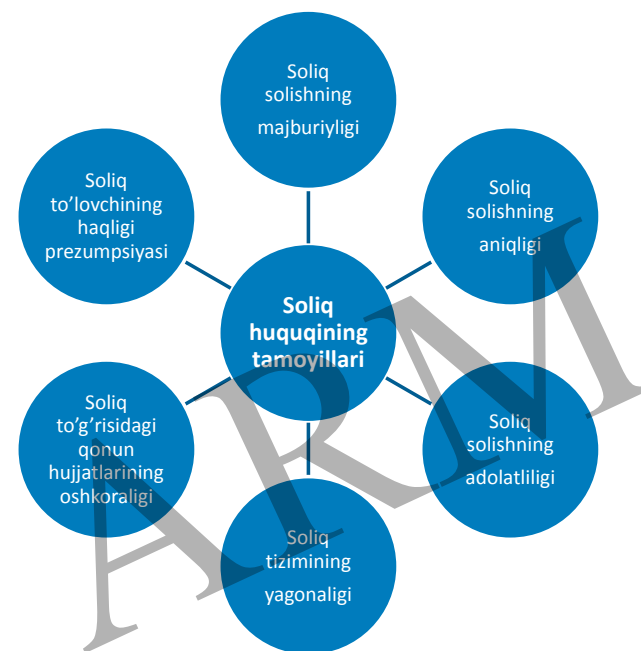
Soliq huquqi - bu soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni belgilash, joriy etish, hisoblab chiqarish, to'lash hamda soliq majburiyatlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisidan iboratdir. Soliq huquqining mazmunini ochib berishda u orqali tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar doirasi (predmeti), tartibga solish uslubi, tizimi va manbalari to'g'risida tushunchalarga ega bo'lish lozimdir. Soliq huquqi ma'lum bir ijtimoiy munosabatlar guruhini tartibga solib, mazkur munosabatlar uning predmetini tashkil etadi. Soliq huquqi tomonidan tartibga solinadigan munosabatlarga, ya'ni predmetiga (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi va boshqa qonun hujjatlariga tayanib) quyidagilarni kiritish mumkin: 1) soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni belgilash bo'yicha yuzaga keladigan munosabatlar; 2) soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni

¹ Soliq nazariyasi: O'quv o'llanma / Mual.: Jo'raev A., Meyliev O., Safarov G'. - T.: Toshkent Moliya instituti, 2004. - 166 b.

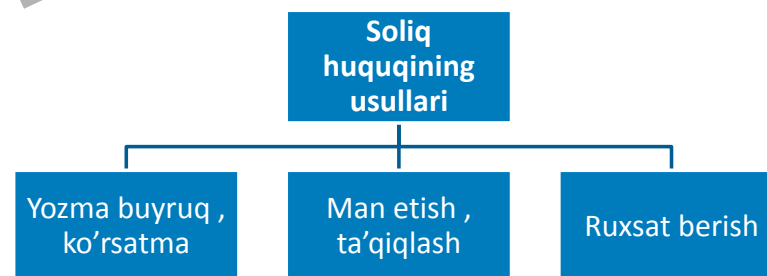
joriy etish bo'yicha yuzaga keladigan munosabatlar; 3) soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish bo'yicha yuzaga keladigan munosabatlar; 4) Davlat budjetiga soliqlarni to'lash bo'yicha yuzaga keladigan munosabatlar; 5) Davlat maqsadli jamg'armalariga soliqlarni to'lash bo'yicha yuzaga keladigan munosabatlar; 6) soliq majburiyatlarini bajarish (javobgarlikni belgilash) bo'yicha yuzaga keladigan munosabatlar. Qayd etilgan barcha ijtimoiy munosabatlarda davlat organi ishtirok etadi. Bu qonuniydir, chunki soliq solish davlat funksiyalarini amalga oshirish shakllaridan biridir.

Soliq sohasida davlat nomidan harakat qiladigan va uning xohishirodasini ifodalaydigan davlat organi (mansabdor shaxs)ning ishtirokisiz, soliq huquqi predmetini tashkil etuvchi ijtimoiy munosabatlar bo'lishi mumkin emas. Shu sababli ikki fuqaro o'rtasida vujudga keladigan, xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasida shartnoma munosabatlari soliq huquqi predmetiga kirmaydi. Chunki ular tegishli huquq sohaları normalari bilan tartibga solinadi.

Soliq huquqining predmeti – soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni belgilash, joriy etish, hisoblab chiqarish hamda O'zbekiston Respublikasining Davlat budjetiga va davlat maqsadli jamg'armalariga to'lash bilan bog'liq munosabatlarni, shuningdek soliq majburiyatlarini bajarish bilan bog'liq munosabatlarni tashkil etadi. Soliq huquqining usuli. Huquqiy tartibga solishning maxsus usulini, xususan, davlat-hokimiyat ko'rsatmalari usuli soliq munosabatlarini tartibga solishga ham to'liq darajada xosdir. "Pozitiv majbur qilish, man etish, ba'zan ruxsat berish usulini qo'llashda ifodalangan maxsus yuridik tartibot"¹ soliq huquqida ham foydalaniladi. Soliq huquqi ham boshqa huquq sohaları singari o'zining tartibga solish uslubiga egadir. Soliq huquqi tartibga solish funksiyasini amalga oshirib, soliq solish jarayonidagi munosabatlar ishtirokchilarining xulqatvorini tartibga soluvchi huquqiy vositalar yoki uslublarning muayyan majmuidan foydalanadi.

1-rasm. Soliq huquqi tamoyillari.

2-rasm. Soliq huquqi usullari

Tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar doirasi bo'yicha, ya'ni predmet bo'yicha amaldagi huquq tarmoqlari ko'pincha o'zaro juda yaqin bo'lib, ayrim hollarda o'zlarining asosiy ko'rinishlarida hatto bir-biriga mos ham keladi. Huquqning har qanday tarmog'i huquqning o'z tabiatida joylashgan ijtimoiy munosabatlarga huquqiy ta'sir etishning uch uslubidan foydalanadi, bular: -yozma

¹ Хван Л.Б. Налоговое право - Т., 2001 г.

buyruq, ko'rsatma - huquq normasida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatni amalga oshirish, ya'ni boshqacha emas, balki aynan shunday harakat qilish uchun to'g'ridan-to'g'ri yuridik majburiyatni zimmaga yuklashdir. (Masalan, soliqlarni to'lash majburiyatini yuklanishi); -man etish, taqiqlash - amalda bu ham ko'rsatma, ammo u teskari, ya'ni huquq normasida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatlarni amalga oshirmaslik bo'yicha yuridik majburiyatni zimmaga yuklashdir. (Masalan, soliqlarni natura shaklida to'lanishini taqiqlanishi); -ruxsat berish - huquq normasida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatlarni o'z xohishi bo'yicha amalga oshirish uchun yuridik ruxsat berilishidir. (Masalan, soliq solishni soddalashtirilgan tizimini joriy etilishi. Masalan, soliq to'lovchi soliqlarni to'lashda yoki umumbelgilangan soliqlarni to'lashi yoki soddalashtirilgan soliq solish tizimiga ko'ra soliqlarni to'lashi mumkin. Ikkala holatda ham soliqni albatta to'laydi, faqat to'lash usulini o'zi tanlash imkoniyati beriladi).

Ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning ko'rsatilgan usullaridan huquqni u yoki bu tarmog'ining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, foydalaniladi. Soliq huquqining tartibga solish usuliga davlat organi yoki mansabdor shaxs tomonidan chiqariladigan ko'rsatmalar xosdir. Soliq munosabatlarining boshqa tomoni ushbu ko'rsatmaga bo'ysunishga majburdir. Bu shuni anglatadiki, davlat organining hokimiyat ko'rsatmalari yordamida davlat amalda o'zining soliq sohasidagi vakolatlarini amalga oshiradi. Demak, davlat nomidan harakat qiladigan va soliq munosabatlarida uning manfaatlarini ifoda etadigan, davlat organlarining o'z xohishirodasini bildirishi - bir tomonlama va majburiy bo'lishi yaqqol ko'rinadi. Bunda, soliq sohasida tomonlarning yuridik jihatdan tengsizligi vujudga keladi. Aynan shu sababli soliq huquqining asosiy usuli, ya'ni soliq munosabatlari ishtirokchilarining xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish uslub va vositalari - davlat-hokimiyat ko'rsatmalari usuli hisoblanadi. Ushbu usulning qo'llanishi jamiyatning muhim ijtimoiy va iqtisodiy vazifalarini amalga oshirish uchun kerak bo'lgan soliq tizimini tashkil etish zarurati bilan belgilanadi. huquqiy normalarni to'g'ri tushunish va qo'llashga yordam beradi.

1.3. Soliq huquqining manbalari

Soliq huquqi normalari ko'p sonli huquqiy hujjatlarda (manbalarda) mustahkamlangan. Respublikamizda mulkchilikning xilma-xil shakllarini vujudga keltirish va ularga teng shart-sharoitlar yaratib berish, korxona, muassasa va tashkilotlar o'rtasida raqobatni avj oldirish, boshqarishning oldingi (ma'muriy-buyruqbozlik) uslubidan butunlay voz kechish, iqtisodiy omil va vositalarni keng joriy etish - bozor munosabatlarining tub negizini tashkil etdi. Ushbu jarayonda soliq tizimini tartibga soluvchi bir qator qonun hujjatlari qabul qilinib, uning asosini - O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi tashkil etadi. Bizga ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1992 yil 8 dekabrda bo'lib o'tgan o'n ikkinchi chaqiriq o'n birinchi sessiyasida qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - soliq huquqining asosiy manbasi sifatida, soliq tizimining boshlang'ich huquqiy asoslarini va asosiy prinsiplarini belgilab bergan. 43 Jumladan, Konstitutsiyaning 51-moddasiga binoan fuqarolar qonun bilan

belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni to'lashga majburlarlar. Konstitutsiyaning 78-modda 9-bandi va 123-moddalariga binoan esa O'zbekiston Respublikasi hududida Yagona soliq tizimi amal qiladi. Soliqlar joriy qilishga faqat O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi haqli. Konstitutsiyaning 100-moddasida mahalliy davlat hokimiyati organlarining mahalliy soliqlar va yig'implarni belgilash bo'yicha vakolati ko'rsatib o'tilgan. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiya bilan barcha sohalarga, shu jumladan soliq tizimiga bevosita taalluqli bo'lgan asosiy prinsiplar - davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamiyat va fuqarolar oldidagi mas'uliyatini (2-modda), demokratiyaning umuminsoniy prinsiplarga asoslanishini (13-modda), qonuniyligni (15- modda), fuqarolarning tengligini (18-modda) va boshqa asoslarni belgilab bergan. Soliq huquqining manbasi sifatida xalqaro shartnomalar ham namoyon bo'ladi. Jumladan O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 4-moddasiga binoan agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida O'zbekiston Respublikasining soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo'llaniladi.

Soliq huquqining asosiy manbalaridan yana biri - bu O'zbekiston Respublikasining 2007 yil 25 dekabrda qabul qilingan hamda 2008 yil 1 yanvardan kuchga kiritilgan O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksidir. Soliq kodeksi - soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni belgilash, joriy etish, hisoblab chiqarish hamda O'zbekiston Respublikasining Davlat budjetiga va davlat maqsadli jamg'armalariga to'lash bilan bog'liq munosabatlarni, shuningdek soliq majburiyatlarini bajarish bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi. Davlatimiz rahbarining 2018 yil 26 iyundagi "Davlat soliq xizmati organlari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bilan soliq ma'muriyatchiligi tizimini takomillashtirishning eng muhim yo'nalishlari belgilab berildi. Xususan, davlat soliq xizmati organlarini soliq to'lovchilarning biznes-hamkori va maslahatchisi sifatidagi yangi imidjini yaratish orqali xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan idoraga aylantirish vazifasi qo'yildi. Bunda eksterritoriallik prinsipi asosida soliq to'lovchilar o'z soliq majburiyatlarini ixtiyoriy bajarishi talab etiladi. Biznesni qonuniy, shaffof va qulay yuritish uchun maqbul shart-sharoitlar yaratildi. Soliq ma'muriyatchiligi va nazoratining mutlaqo yangi tizimiga asos solindi.

Shuningdek, korrupsiyaviy omillarga yo'l qo'ymaslik bo'yicha preventiv va oldini olish choralari qo'llanildi. Soliq to'lovlarining o'z vaqtida, bir xildagi tushumi ta'minlanib, ma'muriy tartib-taomillar maksimal darajada kamaytirildi, soddalashtirildi. Soliq solinadigan bazani kengaytirish va iqtisodiyotda xufiyona aylanmalarni qisqartirish hisobiga byudjetlarning daromad qismi barqaror shakllantirildi. Bundan tashqari, tekshiruvdan oldingi tahlil va masofaviy nazorat-tahlil ishlarini amalga oshirish uchun ma'lumotlarni to'liq yig'ish va qayta ishlashni ta'minlaydigan zamonaviy, ilg'or axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish choralari yanada kuchaytirildi. Davlat soliq xizmati organlari xodimlariga korporativ etika singdirilib, ularning strategik maqsad va vazifalariga erishish uchun o'z xizmat faoliyati samaradorligini oshirish motivatsiyasi tizimi joriy etildi.

Soliq huquqi manbalari jumlasiga boshqa bir qancha kodekslarni ham kiritishimiz mumkin. Jumladan, 2016 yil 20 yanvarda qabul qilingan va 2016 yil 22 apreldan kuchga kiritilgan O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksidir.

3-rasm. Soliq huquqi manbalari

O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksiga binoan O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining tarkibiy qismi hisoblanuvchi Yagona bojxona siyosati amalga oshiriladi. Bojxona kodeksining alohida bo'limi bojxona to'lovlariga bag'ishlangan bo'lib, unga ko'ra tovarlar va transport vositalarini bojxona chegarasi orqali olib o'tish vaqtida - boj; qo'shilgan qiymat soligi; aksiz solig'i va boshqa bojxona to'lovlari undiriladi. 1994 yil 22 sentabrda qabul qilingan va 1995- yil 1- apreldan kuchga kiritilgan O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining savdo, tadbirkorlik va moliya sohalaridagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlikni belgilovchi bobining bir necha moddalari soliq qonunchiligini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlikni belgilashga qaratilgandir. Jumladan, soliqlar va boshqa to'lovlar to'lashdan bo'yin tovlash (O'zR MJtK 174-m.); soliq solinadigan obyektlarning hisobini olib bormaslik yoki kassa operatsiyalarini yuritish tartibini, shuningdek to'lov intizomini buzish (O'zR MJtK 175-m.); buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritish tartibini buzish (O'zR MJtK 175-1-m.); soliq to'lovchilarning identifikatsiya raqamlarini qo'llanish tartibini buzish (O'zR MJtK 175-3-m.) va boshqalar.

1994- yil 22 sentabrda qabul qilingan va 1995 yil 1 apreldan kuchga kiritilgan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi - soliq sohasida sodir etiladigan jinoyatlarning mazmunini va ular uchun qo'llaniladigan jinoiy javobgarlikni belgilab beradi. (JKning 184-moddasi soliq va boshqa to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlaganlik uchun javobgarlikni belgilagan.) Soliq huquqining manbalaridan yana biri – bu 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining “Davlat soliq xizmati to'g'risida”gi qonuni hisoblanadi. Ushbu qonun davlat soliq xizmati organlari

faoliyatining huquqiy asoslarini belgilab beradi. Qonunga binoan, davlat soliq xizmati organlari soliqlar, yig'imlar va boshqa to'lovlarning to'liq va o'z vaqtida budjetga tushishini ta'minlash maqsadlarida tuziladi. Davlat soliq xizmati organlarining asosiy faoliyat yo'nalishlaridan biri soliq nazorati bo'lib, u soliqqa tortiladigan subyektlar va obyektlarni hisobga olishning, shuningdek soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilishning yagona tizimidan iboratdir. 2016 yil 13 aprelda yangi tahrirda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to'g'risida”gi qonuniga binoan buxgalteriya hisobi barcha xo'jalik operatsiyalarini yaxlit, uzluksiz, hujjatlar asosida hisobga olish yo'li bilan buxgalteriya axborotini yig'ish, qayd etish va umumlashtirishning tartibiga solingan tizimidan, shuningdek uning asosida moliyaviy va boshqa hisobotni tuzishdan iboratdir.

Qonunda soliq hisobotlari va boshqa moliyaviy hujjatlar tayyorlanishi hamda hisob-kitoblarning o'z vaqtida amalga oshirilishini ta'minlash korxona, muassasa va tashkilot rahbari zimmasiga yuklatilganligi belgilangan. O'zbekiston Respublikasida soliq munosabatlarini tartibga solishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining va boshqa davlat organlari (O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Moliya vazirligi, Markaziy bank va boshqalar)ning normativ-huquqiy hujjatlari ham ma'lum bir ahamiyatga egadir. Jumladan, har yili qabul qilinadigan O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorida kelayotgan yil uchun asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi, Davlat budjeti va budjetdan tashqari jamg'armalarning asosiy 46 parametrlari, soliq va boshqa majburiy to'lovlarning stavkalari, tegishli budjetlarga o'tkaziladigan umumdavlat soliqlari tushumlaridan ajratmalar normativlari va boshqa ko'rsatkichlar tasdiqlanadi.

2015- yil 15- mayda qabul qilingan “Xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga ko'ra xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi. Unda tadbirkorlik faoliyatiga noqonuniy aralashish va to'sqinlik qilish, xususiy mulkdorlar huquqlarini buzganlik uchun davlat, huquqni muhofaza qilish va nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslarning javobgarligini jinoiy javobgarlik darajasigacha oshirish; xususiy mulkni himoya qilish kafolatini kuchaytirish, tadbirkorlik faoliyatini tartibga soladigan ma'muriy va jinoiy qonunchilikni liberallashtirish jarayonini davom ettirish; barcha turdagi ro'yxatdan o'tkazish, ruxsat berish va litsenziyalash, shuningdek tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq tartib-taomillaryb yanada soddalashtirish; xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish uchun zarur shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish, ularning moddiy va kredit resurslaridan foydalanishini kengaytirish, biznes muhitini yaxshilash nazarda

tutilgan.¹ Demak, soliq huquqi manbalari – bu soliq huquqi normalarini oʻzida ifoda etgan qonun va qonun osti hujjatlari hisoblanadi.

Savollar

1. Soliqlarning inson hayotida qanday ahamiyati bor?
2. Soliqlar tarixda qanday koʻrinishlarda boʻlgan?
3. Soliqlarning qanday turlarini bilasiz?
4. Soliqlar qanday daromadlardan olinadi?
5. Nima uchun soliq toʻlaymiz?

Savollarga imkon boricha qisqa va aniq javoblar berilishi kerak. Talabalarning bilimiga qarab, savollar sonini qisqartirish yoki koʻpaytirish mumkin.

2- mavzu: Soliq huquqiy munosabatlar va ularning subyektlari

Reja:

1. **Soliq huquqiy munosabatlar tushunchasi va oʻziga xos xususiyatlari**
2. **Soliq huquqiy munosabatlarning subyektlari**
3. **Soliq huquqiy munosabat subyektlarining asosiy huquq va majburiyatlari**

Tayanch soʻz va iboralar: Norezidentning Oʻzbekiston Respublikasidagi Doimiy Muassasasi, Kredit Tashkilotlari, Grant, Oʻzbekiston Respublikasi Davlat soliq qoʻmitasi, Qoraqalpogʻiston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat soliq boshqarmalari, yuridik shaxs, Oʻzbekiston Respublikasi Hukumati, hujjat bilan tasdiqlangan, egri soliqlar, yutuq, soliqlar va boshqa majburiy toʻlovlarni belgilash, joriy etish, hisoblab chiqarish, soliq bilan bogʻliq munosabatlar, soliq majburiyatlarini, Soliqlar, Sof tushum, sof foyda, stavka, tannarx, tovar oboroti, tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushum.

1. Soliq huquqiy munosabatlar tushunchasi va oʻziga xos xususiyatlari

Soliq huquqiy munosabatlari tushunchasi. Soliq solish jarayonida vujudga keladigan huquqiy munosabatlarga boshqa barcha huquqiy munosabatlar singari umumiy xususiyatlar xosdir.

Soliq solish jarayonida turli-tuman munosabatlar vujudga kelib, turli huquq tarmoqlari bilan tartibga solinadi. Jumladan soliq solish sohasidagi aksariyat huquqiy munosabatlar konstitutsiyaviy, maʼmuriy, moliya, bank va boshqa huquq tarmoqlarining normalari asosida vujudga keladi. Mazkur munosabatlar oʻrtasida soliq huquqiy munosabatlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Soliq huquqiy munosabatlari – bu soliq huquqiy normalari asosida vujudga keladigan munosabatlardir.

Soliq huquqiy munosabatlari oʻzining tuzilishiga koʻra, munosabat subyekti, obyekti va mazmuniga ega.

Soliq huquqiy munosabatlarning subyekti boʻlib, unda ishtirok etuvchi tomonlar, yaʼni soliq solish jarayonida maʼlum bir vakolatga ega boʻlgan (davlat organlari, mansabdor shaxslar) yoki boshqacha soliq-huquqiy maqomiga ega boʻlgan shaxslar (jismoniy shaxslar, yuridik shaxslar) hisoblanadi.

Soliq huquqiy munosabatlarning obyekti boʻlib esa, soliq huquqi munosabatlari subyektlarining harakatlari (qarorlari), ularning ijobiy yoki salbiy xulq-atvori hisoblanadi.

Soliq huquqiy munosabatlarning mazmunini – soliq huquqi munosabatlari subyektlarining huquqlari, majburiyatlari, javobgarligi, taqiqlar, cheklavlar tashkil etadi.

¹ “Xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni taʼminlash, ularni rivojlantirish yoʻlidagi toʻsiqlarni bartaraf etish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. Oʻzbekiston Respublikasi qonun hujjatlari toʻplami, 2015- y., 20-son, 251-modda.

Soliq huquqiy munosabatlarining mazmuniga yuqoridagilardan tashqari, ularni amalga oshirish, ijro etish, ularga rioya etish va himoya qilishning protsessual-huquqiy tartibini ham kiritish mumkin.

Demak, soliq huquqiy munosabatlari huquqiy munosabatlarning bir turi bo'lib, o'zining mazmuni, xususiyatlari va ishtirokchilari bilan boshqa huquqiy munosabatlardan ajralib turadi.

Soliq huquqiy munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari (yana bir konsepsiyaga binoan) quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- a) bu munosabatlar – soliq solish sohasida vujudga keladi;
- b) bu munosabatlarning majburiy subyekti bo'lib davlat nomidan ommaviy-huquqiy manfaatlarni ko'zlab harakat qiluvchi davlat organlari hisoblanadi;
- v) bu munosabatlar - hokimiyat-bo'ysinuvining mavjudligi hamda tomonlarning yuridik teng emasligi bilan tavsiflanadi;
- g) bu munosabatlar - ommaviy manfaatlarni qondirish maqsadida boshqaruv vazifalari va funksiyalarini amalga oshirish bo'yicha vujudga keladi;
- d) bu munosabatlar - qonuniylikni ta'minlashning alohida huquqiy tartibi va o'zining huquqiy himoyasi bilan ajralib turadi.

Yuqoridagilarga asoslanadigan bo'lsak, soliq huquqiy munosabatlari – soliq solish sohasida vujudga keladi; munosabatning majburiy ishtirokchisi bo'lib davlat organlari namoyon bo'ladi; munosabat ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari munosabat turini belgilab beradi.

Demak, soliq huquqiy munosabatlari – bu soliq solish jarayonida vujudga keladigan, soliq huquqiy normalari bilan tartibga solingan huquqiy munosabatlarning bir turidir.

Soliq huquqiy munosabatlari soliq huquqi normalarida nazarda tutilgan sharoitlar mavjud bo'lganida vujudga keladi.

Soliq huquqiy normalari o'z-o'zidan bevosita soliq huquqiy munosabatlarini vujudga keltirmaydi. Balki, soliq huquqiy munosabatlari vujudga kelishining shartlarini, holatlarini va mezonlarini belgilab beradi. Bu – yuridik faktlar bo'lib, norma talabidan kelib chiqqan holda tomonlar o'rtasida ma'lum bir huquqiy munosabatni vujudga keltiruvchi holatlardir.

Yuridik faktlar soliq huquqiy munosabatlarining zaruriy sharti, aniq talabi sifatida maydonga chiqadi. Jamiyatda turli-tuman holatlar va shart-sharoitlar mavjud bo'lib, ularning hammasi ham yuridik fakt bo'lib hisoblanmaydi. Muayyan hodisa va holatlarni yuridik fakt deb e'tirof etish, davlatning xohish-irodasiga bog'liqdir. Yuridik faktlar nafaqat soliq huquqi munosabatlarini vujudga keltirish, balki o'zgartirishi yoki bekor qilishi ham mumkin. Yuridik faktlar huquqiy norma bilan

huquqiy munosabat o'rtasidagi bog'lovchi vositadir. Soliq huquqiy munosabatlari harakatlar va hodisalar singari yuridik faktlardan vujudga kelishi, o'zgarishi va bekor bo'lishi mumkin.

Soliq huquqiy munosabatlarining vujudga kelishi, o'zgarishi va bekor bo'lish asoslari:

Harakatlar – bu huquq subyektlari tomonidan o'z xohish-irodalarini ifodalashning natijasidir.

Aksariyat soliq huquqi munosabatlari harakatlardan vujudga kelib, ular subyektning faol xulq-atvori bilan bog'liq bo'ladi. Harakatlar ikkiga bo'linadi:

a) qonuniy harakatlar – hamma vaqt soliq huquqi normalari talabiga mos keladi. Bunda yuridik fakt sifatida munosabat ishtirokchilarining qonunga muvofiq harakati namoyon bo'ladi.

Qonuniy harakatlar o'z navbatida ikki ko'rinishga ega:

- davlat organlarining huquqiy aktlari. Huquqiy aktlar normativ yoki yakka (indivudul, ma'muriy) aktlarga bo'linadi. Huquqiy aktlarda qonunga muvofiq harakatlar muayyan huquqiy oqibatlarni vujudga keltirishini nazarda tutib sodir etiladi. Bunday harakatlarda – huquq va majburiyatlarning vujudga kelishi, o'zgarishi va bekor bo'lishiga qaratilgan iroda ifodalanadi.

Masalan, O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi, "Soliq maslahati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni asosida soliq maslahati sohasidagi munosabatlar yuzaga keladi. Jumladan, soliq maslahatchilari tashkilotining yuridik va jismoniy shaxslarga mijozga shartnoma asosida soliq maslahati bo'yicha xizmatlar ko'rsatish borasidagi munosabatlari. "O'zbekiston Respublikasining 2019- yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 4086-Qarori asosida mazkur yil uchun tasdiqlangan stavkalar asosida soliq va boshqa majburiy to'lovlar undirib olish yuzasidan munosabatlar yuzaga keldi.

- yuridik xatti-harakatlar;

Masalan, soliq to'lovchida u hisobga qo'yilganidan keyin yer solig'i yoki suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq (jismoniy shaxslar uchun esa mol-mulk solig'i ham) to'lash bo'yicha soliq majburiyati hisobga qo'yilgan joydan tashqarida vujudga kelgan taqdirda, soliq to'lovchi soliq solish obyektini joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organida obyekt bo'yicha hisobga qo'yilishi;

b) qonunga xilof harakatlar – soliq huquqi normalari talablariga mos kelmaydigan, ularni buzadigan harakatlardir.

Masalan, soliq sohasida sodir etiladigan huquqbuzaliklari yoki jinoyatdir. Jumladan, soliqlar va boshqa to'lovlar to'lashdan bo'yin tovlash; soliq solinadigan obyektlarning hisobini olib bormaslik yoki kassa operatsiyalarini yuritish tartibini, shuningdek to'lov intizomini buzish; buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritish

tartibni buzish; soliq to'lovchilarning identifikatsiya raqamlarini qo'llanish tartibini buzish. Shaxsning harakatsizligi ham aynan mana shu guruhga kiradi. Soliq huquqi munosabatlarining vujudga kelishi, o'zgarishi va bekor bo'lishiga asos bo'ladigan ikkinchi yuridik fakt – bu hodisalardir. Hodisalar odamlarning xohish-irodasiga bog'liq bo'lmagan holda sodir bo'ladigan faktlardir. Masalan, insonning tug'ilishi bilan biron bir mol-mulkka egalik qilish huquqini o'tishi, ma'lum bir yoshga yetganda daromad olish imkoniyatiga ega bo'lishi bilan.

Soliq huquqiy munosabatlarining vazifasi va funksional belgilanishiga qarab, ularni ikkiga bo'lish mumkin:

a) tartibga soluvchi munosabatlar, ya'ni huquq subyektlarining mo'tadil xulq-atvori, huquqqa muvofiq xatti-harakatlarining natijasida vujudga keladigan munosabatlar;

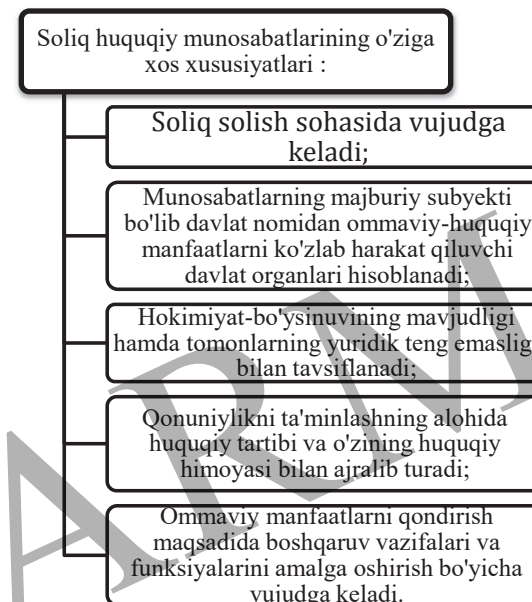
b) muhofaza qiluvchi munosabatlar, ya'ni huquqbuzarlikni sodir etish va bu uchun davlatning majburlov choralarini qo'llash zaruriyati asosida vujudga keladigan munosabatlar. Soliq huquqi munosabatlarini shartli ravishda quyidagilarga bo'lish ham mumkin:

a) vertikal soliq huquqiy munosabatlari – soliq huquqi tartibga solishning mohiyatini ifoda etib, boshqaruv subyekti va obyekti o'rtasidagi subordinatsiyaviy aloqalarni anglatadi. Vertikal soliq huquqi munosabatlari aynan hokimiyat munosabatlaridir. Mazkur munosabatlar bo'ysunuv mavjud bo'lgan tomonlar o'rtasida vujudga keladi hamda fuqarolik-huquqiy munosabatlardan farq qilgan holda, ularda tomonlarning tengligi mavjud emas. Vertikallik deganda – bir tomonda yuridik-hokimiyat vakolatlari mavjudligini, ikkinchi tomonda esa bunday vakolatlarning mavjud emasligini yoki vakolat doirasi torroq ekanligi tushunish lozim.

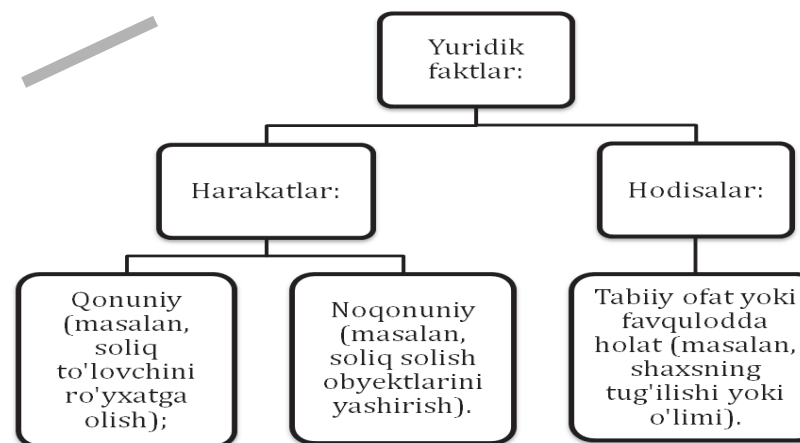
Soliq solish sohasida soliq huquqi munosabatlarining vertikaligini anglatuvchi quyidagi xususiyatlarni ko'rsatib o'tish mumkin:

- vertikal munosabatlarning asosiy ko'rsatkichi hisoblangan – “tomonlar tengsizligi”ning mavjudligi; boshqaruv subyektida yuridik-hokimiyat vakolatlarining mavjudligi;

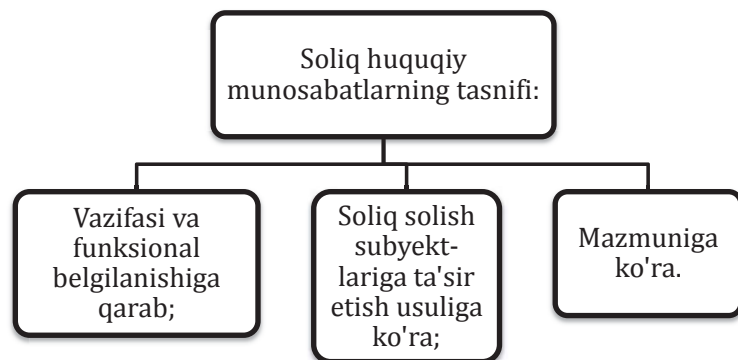
- tomonlarning tengsizligi bir tomoning ikkinchi tomonga bo'ysinishi, ya'ni “hokimiyat - bo'ysinuv”ga asoslanishi;

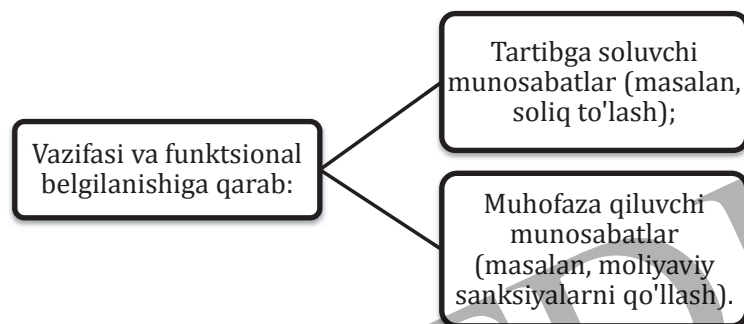
4-rasm. Soliq huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari

5-rasm. Yuridik faktlar

6-rasm. Solih huquqiy munosabatlarning tasnifi:

7-rasm. Solih huquqiy munosabatlar turlari

- solih huquqiy munosabatlarida bo'ysunuv hamma vaqt ham aniq namoyon bo'lmaydi;

- vertikal xususiyatdagi aksariyat solih huquqiy munosabatlar bo'ysunuv mavjud bo'lmagan tomonlar o'rtasida ham vujudga kelishi mumkin. Lekin bu holda ham, bir tomon o'z vakolati doirasida o'ziga bo'ysunmagan ikkinchi tomon uchun majburiy bo'lgan huquqiy akti qabul qilishi mumkin;

- solih solish sohasida kontrol-nazorat faoliyati keng doirada amalga oshirilib, uning subyektlari sifatida davlat organlari (mansabdor shaxslar)ning o'zi namoyon bo'ladi.

Demak, vertikal solih huquqiy munosabatlari turli ko'rinishlarga ega bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri boshqaruv ta'sirini amalga oshirish hamda bir tomon yuridik-

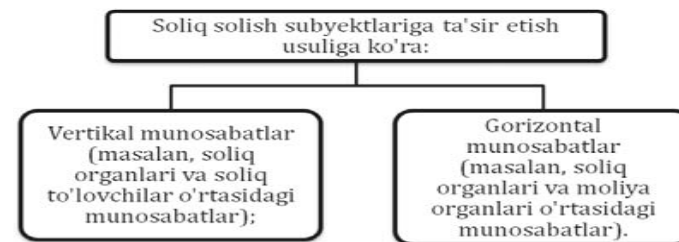
hokimiyat irodasining ustunligi bilan ifodalanadi. (Masalan, solih xizmati organi bilan solih to'lovchi o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlar).

b) Gorizontol solih huquqiy munosabatlarida bir tomonning ikkinchi tomonga nisbatan yuridik-hokimiyat irodasining ustunligi mavjud emas. Ma'lum bir ma'noda, gorizontol solih huquqiy munosabatlarida tomonlar teng hisoblanadi. Gorizontol solih huquqiy munosabatlari vertikal solih huquqiy munosabatlari singari ko'p tarqalgan emas. Chunki ular qaysidir ma'noda solih huquqiy tartibga solish doirasidan chetga qolgan. Lekin solih solish sohasida bunday munosabatlarning vujudga kelishi mumkin.

Bu birinchidan, tomonlar o'rtasida bo'ysunuvning mavjud emasligi, tomonlarning bir xildagi huquqiy darajaga ega ekanligi, yuridik tenglikning formal emas, balki haqiqatda mavjud bo'lishi; ikkinchidan, boshqaruv munosabatlarida bu ikkala xususiyat (bo'ysunuvning mavjud emasligi va yuridik tenglik)ning bir vaqtda mavjud bo'lishi; uchinchidan, bir tomonning ikkinchi tomonga qaratilgan yuridik-hokimiyat irodasining bo'lmashligi.

Masalan, Davlat solih qo'mitasi va Moliya vazirligi o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlar, ya'ni solihlarni yg'ib olish yuzasidan ma'lum bir ko'rsatma, nizom va boshqa qonun osti hujjatlarni birga qabul qilishi. Ko'pgina yuridik adabiyotlarda huquqiy munosabatlarning moddiy va protsessual turlarga bo'linishi ham ko'rsatib o'tilgan.

Moddiy huquqiy munosabatlar – bu moddiy solih huquqiy normalari asosida vujudga keladigan hamda huquq subyektlari tomonidan huquq va majburiyatlarning amalga oshirilishi bilan bog'liq bo'lgan munosabatlardir.

8-rasm. Solih huquqiy munosabatlar turlari

Protsessual huquqiy munosabatlar – davlat-hokimiyat xususiyatiga ega bo'lib, huquqiy munosabat subyektlarining protsessual huquqlari va majburiyatlarini amalga oshirish jarayonida yuzaga keladi. Solih huquqiy munosabat subyektlari tushunchasi. Yuridik adabiyotlarda huquq subyektlari bo'yicha turlicha fikrlar bildirilgan.

Aksariyat huquqshunos olimlarining fikricha, soliq huquqi subyektlari ikkiga bo'linadi: individual subyektlar va jamoa subyektlar.

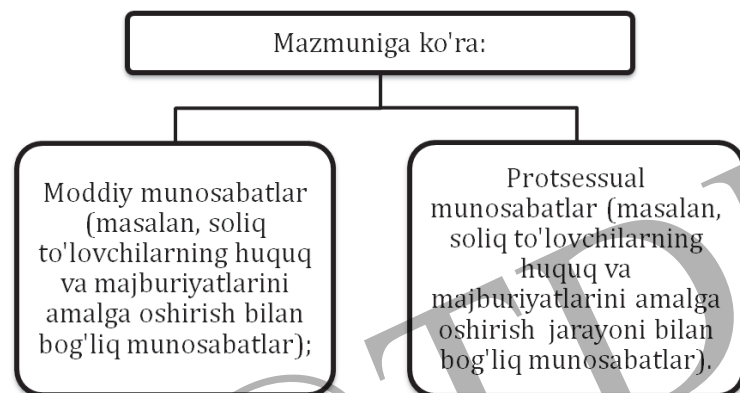
Individual subyektlar – bu fuqarolar, xorijiy davlatning fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, shuningdek, davlat xizmatchilaridir.

Jamoa subyektlariga – turli ko'rinishdagi davlat va nodavlat tashkilotlari kiradi. Birinchi guruhga - davlat organlari kirsa, ikkinchi guruhga esa tijorat va notijorat tuzilmalar kiradi.

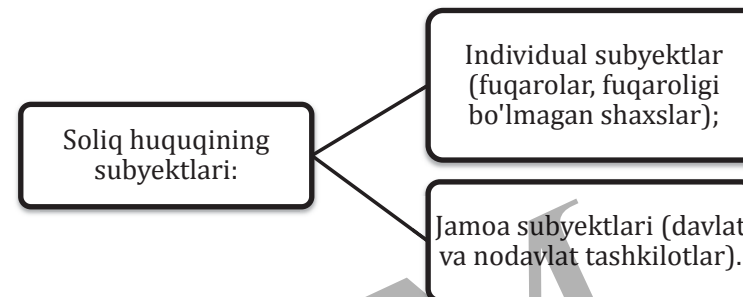
Ko'pgina yuridik adabiyotlarda soliq huquqining subyektlari sifatida quyidagilar ko'rsatib o'tilgan:

- a) davlat organlari (mansabdor shaxslar);
- b) soliq to'lovchilar (yuridik va jismoniy shaxslar)

Soliq huquqi subyekti hamma vaqt huquq subyekti hisoblanadi. Huquqning subyektlari bir vaqtning o'zida bir necha huquq munosabat subyekti sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

9-rasm. Soliq huquqiy munosabatlar

10-rasm. Soliq huquqi subyektlari.

2.2. Soliq huquqi subyektlari

Masalan, fuqaro bir vaqtning o'zida ma'lum bir daromadga ega bo'lib soliq, davlat boshqaruv organlari bilan munosabatga kirishib ma'muriy, fuqarolik shartnomalar tuzish orqali fuqarolik yoki ma'lum bir tashkilotda ishlab mehnat huquqi tomonidan tartibga solinadigan huquqiy munosabatlar subyekti bo'lishi mumkin.

Soliq huquqiy munosabatlarning mohiyati – huquq layoqati tushunchasi, uning xususiyati, mazmuni va hajmi orqali yoritib beriladi.

Soliq huquq layoqati va muomala layoqati – subyektlar soliq-huquqiy holatining asosini tashkil etadi.

Subyektning huquq layoqati uning yuridik huquq va majburiyatlarini o'z ichiga oladi. Odatda, u aniq bir shaxsning subyektiv huquq va subyektiv majburiyatga ega bo'lish qobiliyatini anglatadi.

Soliq huquq layoqati – bu ma'lum bir huquqlarga ega bo'lish va majburiyatlarni bajarish, harakatlarni amalga oshirish va qarorlar qabul qilish, soliq qonunbuzilishlari bo'yicha ishlarni ko'rib chiqish, huquqiy normalarni buzish va qonun bilan o'rnatilgan talablarga rioya etmaganlik uchun javobgarlikka tortilish qobiliyatiga ega bo'lishdir.

Shunday qilib, soliq huquq layoqati aniq bir soliq huquqiy munosabatlarning vujudga kelishida, mazkur huquqiy munosabatlar ishtirokchilarining aniq huquq va majburiyatlarga ega bo'lishida xizmat qiladi. Soliq huquqi subyektlari tomonidan huquq va majburiyatlarning amalga oshirilishi – huquqiy munosabatlarni vujudga keltiruvchi yuridik faktlar bilan ta'minlanadi.

Soliq huquqiy munosabatlari faqatgina uning subyektlari huquq layoqatiga ega bo'lganidagina, ya'ni huquqiy munosabatlarga kirishish uchun

asos bo'ladigan huquq va majburiyatlarga ega bo'lganida vujudga kelishi mumkin. Qonunchilik hujjatlari bilan ma'lum bir huquq va majburiyatlarga ega bo'lgan soliq huquqi munosabatining har bir ishtirokchisi – soliq huquqining subyekti sifatida tan olinadi.

Soliq huquqi normalari bilan o'rnatilgan huquq layoqatiga ega bo'lgan subyektlar, ularga berilgan huquq layoqatini amalda ro'yobga chiqarishlari orqali, soliq huquqiy munosabatlarining ishtirokchilariga aylanadilar. Shu sababli, soliq huquqi subyektlari soliq huquqi layoqati bilan bir vaqtda soliq muomala layoqatiga, ya'ni ularga tegishli bo'lgan soliq sohasidagi huquqlarni amalga oshirish qobiliyatiga ham ega bo'lishi kerak. Jismoniy yoki yuridik shaxsning muomala layoqati – bu ularning o'z qarorlari va harakatlari (harakatsizligi) bilan huquqlarga ega bo'lishi va amalga oshirishi, o'zlariga va boshqa shaxslarga majburiyatlarni vujudga keltirishi, ularni bajarishi hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlash qobiliyatiga ega bo'lishidir.

Soliq huquqi subyektlarida muomala layoqati turlicha vujudga keladi. Muomala layoqati vujudga kelishining asosiy sharti bo'lib, subyektlar huquqlari, majburiyatlari va vakolatlarining xususiyatlari hisoblanadi. Muomala layoqatiga ega bo'lishning huquqiy asoslari normativ huquqiy aktlarda o'rnatiladi.

Demak, jismoniy va yuridik shaxslarning, davlat organlari va davlat xizmatchilarining soliq huquqi subyekti sifatida namoyon bo'lishi hamda soliq huquqiy munosabatlarida ishtirok etishi ko'p jihatdan huquq layoqati va muomala layoqatining mavjudligiga bog'liqdir.

Masalan, yuridik shaxslar tashkil qilingan vaqtdan boshlab ham soliq huquqi subyekti, ham soliq huquqiy munosabat subyektlari bo'lishi mumkin. Jismoniy shaxslar tug'ilishlari bilan huquq subyekti bo'ladilar, qachonki ularda soliq to'lash majburiyati yuzaga kelganda ular munosabat subyektlariga aylanadilar. Jismoniy shaxslar soliq sohasida fuqarolik qonunchiligi bo'yicha 14 yoshdan mustaqil daromadga yoki yoshidan qat'i nazar mol-mulkka, yerga egalik qilib, mehnat huquqi normalari bo'yicha esa 16 yoshdan yuridik salohiyatga ega bo'ladilar, chunki shu davrdan boshlab ular tegishli soliq to'lovlari obyekt bo'lgan daromadlar va mulkning egalari bo'lishi mumkin.

Yuqorida ta'kidlab o'tkanimizdek soliq huquqiy munosabat subyektlari bo'lib soliq to'lovchilar va vakolatli davlat organlari hisoblanadi. Bundan tashqari, soliq agentlari hamda soliq to'lovchining vakillari ham soliq huquqiy munosabat subyektlaridir. Amaldagi soliq qonunchiligiga asosan, soliq to'lovchilar – zimmasiga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyati yuklatilgan jismoniy shaxslar, yuridik shaxslar va ularning alohida bo'linmalaridir.

Soliq agentlari – zimmasiga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish, soliq to'lovchidan ushlab qolish hamda budjetga va davlat maqsadli jam'armalariga o'tkazish majburiyati yuklatilgan shaxslardir.

Soliq to'lovchining vakillari esa qonunga muvofiq soliq to'lovchining vakili bo'lishga vakolatli shaxslardir.

2.3. Soliq huquqiy munosabat subyektlarining asosiy huquq va majburiyatlari

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek soliq huquqiy munosabat subyektlari bo'lib soliq to'lovchilar va vakolatli davlat organlari hisoblanadi.

Soliq huquqiy munosabat sohasida vakolatli bo'lgan davlat organlari quyidagilardir:

1) Davlat soliq xizmati organlari – O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat soliq boshqarmalari, shuningdek tumanlar, shaharlar va shahardagi soliq inspeksiyalari;

2) Bojxona organlari – O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri bo'yicha boshqarmalari, bojxona komplekslari va bojxona postlari;

3) Moliya organlari – O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Moliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklarining moliya boshqarmalari, tuman va shahar hokimliklarining moliya bo'limlari;

4) Boshqa majburiy to'lovlarni undirish vazifasini amalga oshiruvchi davlat organlari va tashkilotlari.

Davlat soliq xizmati organlarining huquqiy maqomi. Davlat soliq xizmati organlarining huquqiy maqomi 1997- yil 29- avgustda qabul qilingan "Davlat soliq xizmati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni bilan belgilab berilgan bo'lib, unga ko'ra davlat soliq xizmati organlari – soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning budjetga to'liq va o'z vaqtida tushishini ta'minlash maqsadlarida tashkil etilgan.

Qonunga binoan davlat soliq xizmati organlariga - O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat soliq boshqarmalari, shuningdek tumanlar, shaharlar va shahardagi tumanlar davlat soliq inspeksiyalari kiradi.

Davlat soliq xizmati organlari o'z faoliyatini davlat boshqaruv organlaridan, mahalliy davlat hokimiyati organlaridan mustaqil tarzda qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiradi.

Davlat soliq xizmati organlarining o'z vakolatlari doirasida qabul qiladigan qarorlari barcha soliq to'lovchilar - yuridik shaxslar, yakka tartibdagi tadbirkorlar va jismoniy shaxslar uchun majburiydir.

Davlat soliq xizmati organlarining asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi: davlat soliq siyosatini amalga oshirish hamda soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi, soliqlarning to'g'ri hisoblab chiqarilishi, to'liq va o'z vaqtida to'lanishi ustidan nazoratni ta'minlash; soliqlarning soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetiga, davlatning maqsadli

jamg'armalari hamda budjetdan tashqari jamg'armalarga to'liq va o'z vaqtida tushishini ta'minlash; soliqlar yig'ilishini amalga oshirish bo'yicha choralarni ko'rish, ma'lumotlar kompyuter bazasining yagona tizimini yuritish asosida soliq to'lovchilarni hisobga qo'yish mexanizmlarini takomillashtirish, ularga ko'rsatiladigan axborot-maslahat xizmatlari sohasini kengaytirish, soliqdarga oid huquqbuzarliklarning oldini olish, ularni aniqlash va bartaraf etish bo'yicha kompleks tadbirlarni amalga oshirish; pul mablag'larining g'ayriqonuniy aylanishi manbalariga barham berish, aholi bilan pulli hisob-kitoblarni amalga oshiruvchi yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan naqd pul tushumining to'liq va o'z vaqtida topshirilishi ustidan muntazam nazoratni ta'minlash; xo'jalik yurituvchi subyektlar, yuridik va jismoniy shaxslarning faoliyatini rag'batlantirishga, ularga zarur imtiyozlar va preferensiyalar berishga doir qonun hujjatlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar kiritish; bozorlar va savdo komplekslarining moliya-xo'jalik faoliyati, ular tomonidan soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish hamda ularning hududida aniqlangan huquqbuzarliklar bo'yicha surishtiruv o'tkazib, jinoyat ishlarini tergovga tegishlilikiga ko'ra huquqni muhofaza qiluvchi organlarga topshirish; xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish masalalari bo'yicha nazorat qiluvchi organlar faoliyati muvofiqlashtirilishini ta'minlash, ushbu ishni amalga oshirishda bir-birini takrorlash va suiiste'molliklarga yo'l qo'ymaslik; yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan valyuta hamda eksport-import operatsiyalari amalga oshirilganda qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan o'z vakolatlari doirasida nazoratni amalga oshirish; davlat soliq xizmati organlarini halol, yuqori malakali xodimlar bilan to'ldirish, korrupsiya va ishga rasmiyatchilik bilan yondashish faktlariga barham berish bo'yicha tizimli ishni amalga oshirish, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni doimiy asosda ta'minlash.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, Ukrainada davlat soliq xizmati organlari tizimini isloh qilishda soliq organlari xodimlarining kasbiy malakasi, etikasini oshirish asosiy mezonlardan biri sifatida belgilangan bo'lsa, Rossiyada soliq organlari tomonidan soliqqa tortish, o'z xodimlarining kasbiy tayyorgarligini oshirish uslublarini ishlab chiqish amaliyoti qo'llanmoqda. Ayrim davlatlarda esa soliq organlari ishini tashkil qilishning boshqacha uslublari mavjud. Jumladan, Daniyada har bir korxonaga soliq xizmati xodimlari guruhi birlashtirilgan, u korxonaning vujudga kelishidan to'g'ri tashkil etilishiga qadar bo'lgan davrda nazorat ishlarini amalga oshiradi.

Davlat soliq xizmati organlari o'z zimmlariga yuklatilgan vazifalarni davlatning boshqaruv organlari, davlat hokimiyati mahalliy organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, huquqni muhofaza qiluvchi, statistika va moliya organlari, banklar va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikda bajaradilar. Mazkur organlar va tashkilotlar soliq haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshirish va soliqlar bo'yicha huquqbuzarliklarga qarshi kurashda davlat soliq xizmati organlariga ko'maklashishlari shart.

Jumladan, Davlat soliq xizmati organlari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, moliya organlari, banklar o'zaro kelishib belgilangan tartibda soliqlar bo'yicha

huquqbuzarliklarga oid mavjud materiallar va huquqbuzarliklarning oldini olish yuzasidan ko'rilgan chora-tadbirlar, o'tkazilayotgan tekshiruvlar to'g'risida birlarini xabardor qiladilar, shuningdek zimmlariga yuklatilgan vazifalarni bajarish maqsadida boshqa axborotlarni almashib turadilar.

Soliq to'lovchilarning hisobga olinishini va soliq haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan nazoratni ta'minlash maqsadida banklar bilan hamkorlikni amalga oshiradilar.

3-mavzu: Soliq yuridik tarkibining elementlari

Reja:

1. Soliq va boshqa majburiy to'lovlar tizimi

2. Soliq va boshqa majburiy to'lovlarning o'ziga xos xususiyatlari

3. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning elementlari

Tayanch so'z va iboralar: soliq solish obyekti, mol-mulk, soliq solinadigan baza, soliq tekshiruv, soliq to'lovchining identifikatsiya raqami, soliq huquqiy munosabatlari, savdo faoliyati, davlat soliq xizmati organi, muayyan soliq to'lovchi, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar, hisoblab chiqarish, soliq qonunchiligiga rioya etilishi, soliq agentlari, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha qarz.

1. Soliq va boshqa majburiy to'lovlar tizimi

Umuman olganda soliq hamma davrda ham davlat xazinasini to'ldirish hamda amaldorlar yoki davlat vazifa va funksiyalarini amalga oshirish hamda jamiyat ehtiyojlarini ta'minlash maqsadida yig'ilgan. Shuningdek, davlat daromadining asosiy manbai bo'lgan.

Hozirgi vaqtda davlatning ijtimoiy va iqtisodiy hayotida eng dolzarb muammolardan biri - bu soliq munosabatlari tartibga solish masalasidir. Biron bir davlat soliqlarsiz mavjud bo'lishi mumkin emas. Soliqlar, ma'lum bir ma'noda, davlatning asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimiz birinchi Prezidenti I. Karimov soliqlarning jamiyat hayotidagi o'rni, inqirozga qarshi choralar dasturini hayotga tatbiq qilish borasida ta'kidlaganidek, "Dastur doirasida amalga oshirilgan yana bir muhim tadbirimiz - soliq yukini yengillashtirish, soliqlar tortish tizimini soddalashtirish va unifikatsiya qilish bo'yicha xo'jalik tuzilmalarini qo'llab-quvvatlash maqsadida qo'shimcha choralar ko'rilganidir"¹.

Iqtisodiy nuqtai nazardan soliqlar pul munosabatlari tizimidan iborat bo'lib, ular vositasida, bir tomondan, yuridik va jismoniy shaxslar o'rtasidagi munosabatlar, ikkinchi tomondan, davlat bilan davlat mablag'larini shakllantirish bo'yicha munosabatlar amalga oshirilgan. Soliqlar hisobiga davlat moliyaviy resurslarining asosiy qismi shakllantiriladi, ular davlat budjetiga kelib tushadi va jamiyat ehtiyojlari uchun foydalaniladi. Soliqlar - davlat budjetining daromad qismiga o'tkaziladigan, yuqori qonunchilik hokimiyat organlarining hujjatlariga asosan yuridik shaxslar va fuqarolar tomonidan beg'araz, muayyan miqdorda va belgilangan muddatlarda umumdavlat ehtiyojlarini qondirish uchun to'lanadigan majburiy to'lovdur.² Soliqlarning yuridik mohiyatini tashkil etuvchi eng muhim xususiyatlar soliq to'lovlarining beg'arazligi, bu to'lovlarning majburiyligi, ularni joriy etish va undirib olish tartibi, soliqlarning aniq miqdorini hamda uni amalga kiritishning aniq muddatini belgilashdan iborat.³

¹ I. Karimov. Asosiy vazifamiz - Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirish. Ma'ruza. "Soliq va bojxona xabarlari" gazetasi. 2010 yil 1 fevral 5 Химичева Н.И. Финансовое право: учебно-методический комплекс - М. Норма, 2007.

² A. Li O'zbekiston Respublikasining moliya huquqi. Darslik. / Mas'ul muharrir: M.H. Rustamboev. - T.: TDYUI, 2004. - 398 b.

³ Химичева Н.И. Финансовое право: учебно-методический комплекс - М. Норма, 2007.

Soliq to'lovlarining beg'arazligi shuni anglatadiki, soliqlar shaklida budjetga kiritiladigan pul mablag'lari maqsadli yo'nalishga ega emas. Ular yuridik va jismoniy shaxslardan davlat mulkiga beg'araz o'tkaziladi hamda davlat tomonidan iqtisodiyot, ijtimoiy-madaniy tadbirlar, mudofaani moliyalashtirish, davlat apparatini saqlash uchun yo'naltiriladi. Davlat soliq to'lovchilarga ular tomonidan budjetga kiritilgan mablag'lar uchun hech qanday bevosita kompensatsiyalarni bermaydi, ya'ni soliq to'lovchi davlatga soliq to'laganda to'g'ridan-to'g'ri hech qanday manfaat kutmaydi. Ammo soliq to'lovlarining beg'arazlik xususiyati davlat soliqlarni olib, ularni to'lovchilarga muayyan moddiy ne'matlarni bermaydi, degan ma'noni anglatmaydi. Soliqlar boshqa shaklda insonlarni o'zlariga qaytariladi. Masalan, bepul ta'lim olish, tibbiy xizmat ko'rsatish, pensionerlar, nogironlar, ko'p bolali oilalarni ijtimoiy ta'minlash va h.k. uchun mablag'lar asosan davlat budjetining soliqlar hisobidan shakllantiriladigan daromad qismidan ajratiladi.

Har bir soliq to'lovchi uchun davlatga to'lanadigan soliqlar hajmi bilan undan olinadigan moddiy ne'matlar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri, ko'zga ko'rinadigan aloqaning yo'qligi uning soliqqa go'yoki zimmasiga tushadigan bir yuk sifatida qarashi uchun sabab bo'ladi, zeroki soliq to'lovchilar ushbu mablag'lar hisobidan moliyalanadigan davlat harajatlari yo'nalishini ma'qullashlari ham mumkin. Ayrim to'lovchilarning soliq to'lashdan qochishi, o'z daromadlarini kamaytirib ko'rsatishga intilishi mana shundandir. Soliq yuridik mohiyatining majburiylik xususiyati shundan iboratki, soliq to'lovchilar qonun kuchi bilan muayyan shart-sharoitlarda soliqlarni to'lashi shart. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 51-moddasiga muvofiq soliqlarni to'lash bo'yicha majburiyat konstitutsiyaviydir. Soliqlar majburiyati hokimiyat vakolatlariga ega bo'lgan tegishli organlar orqali davlat kuchi bilan ta'minlanadi va shu sababli soliqlarni to'lash ixtiyoriy emas, balki majburiylik xususiyatiga ega. Pol Mari Godmening fikriga ko'ra, "soliq tushunchasida majburiylik elementi shunchalik buyukki, bu majburiylik xususiyatiga ega bo'lmagan tushumlarning soliq sohasidan istisno etilishiga olib keladi". Ayrim mamlakatlarning hozirgi zamon soliq tizimida qonun kuchi bilan majburiy bo'lmagan soliqlar ham mavjud bo'lib, bu - cherkov solig'i hisoblanadi.

Ularini ijro etish diniy me'yorlar bilan ta'minlanadi. 25 Masalan, musulmon davlatlari (Yaman, Saudiya Arabistoni, Pokiston va boshqalar) da davlat dini yetarlicha rivojlangan bo'lib, davlat tomonidan sanksiyalangan diniy soliq me'yorlari umumdavlat me'yorlari bo'lib qolmoqda. Xususan, bunday to'lovlardan bo'lgan islom soliqlari (zakot, zakot al fitr, ushr) Qur'onga muvofiq ravishda undirib olinadi va ular chet ellardagi musulmon jamoalarini qo'llab-quvvatlash, kam ta'minlanganlarga yordam berish va boshqa maqsadlarga yo'naltiriladi.¹ Soliqlarning muhim yuridik belgisi ularni belgilash va joriy etish tartibi hisoblanadi. Soliqlarni belgilash hamda ularni undirib olish qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartib va shartlarda amalga oshiriladi. Shu munosabat bilan qonunchilikda nazarda tutilmagan har qanday majburiy to'lovlar soliq hisoblanishi mumkin emas. Soliqlarning yuridik mohiyatini tashkil etuvchi yana bir belgisi shundan iboratki, ularni to'lash orqali oldindan qonunchilikda belgilangan tartibda daromadning bir qismi davlat foydasiga

¹ А. Козырин Налоговое право зарубежных стран: вопросы теории и практики. -М.: Манускрипт, 1993. -20- стр.

undirib olinadi. Davlat davlatning budget tizimi daromad qismiga o'tkaziladigan soliqlar miqdori va ularni to'lash muddatlarini belgilaydi, qonunda belgilangan ko'rsatmalarni buzgan soliq munosabatlari subyektlariga nisbatan javobgarlik choralari qo'llaydi.

Soliq kodeksining 23-moddasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi hududida quyidagi soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar amal qiladi. Soliqlar tarkibiga quyidagilar kiradi:

- 1) Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i;
- 2) jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i;
- 2) Qo'shilgan qiymat solig'i;
- 4) Aksiz solig'i
- 5) yer qa'ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar;
- 6) suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;
- 7) mol-mulk solig'i;
- 8) yer solig'i;

Boshqa majburiy to'lovlar jumlasiga quyidagilar kiradi:

- 1) maqsadli jamg'armalariga majburiy to'lovlar:
Yagona ijtimoiy to'lov; .
Avtotransport yig'implari.
  - 2) davlat boji;
  - 3) bojxona to'lovlari;
  - 4) ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im.
- Ushbu Kodeksda belgilangan hollarda va tartibda soliq solishning soddalashtirilgan tartibida to'lanadigan quyidagi soliqlar qo'llanishi mumkin:
- Yagona soliq to'lovi;
- Yagona yer solig'i;
- Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq.
- Davlat umummilliy dasturlarini amalga oshirish davrida tegishli jamg'armalar tashkil etilishi mumkin bo'lib, ularga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda majburiy to'lovlar belgilanadi.

3.2. Soliq va boshqa majburiy to'lovlarning o'ziga xos xususiyatlari

Oldingi boblarda ta'kidlaganimizdek, O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 12-moddasida soliq va boshqa majburiy to'lovlarning tushunchasi mustahkamlab qo'yilgan. Unga ko'ra soliqlar deganda Soliq kodeksida belgilangan, muayyan miqdorlarda undiriladigan, muntazam, qaytarib berilmaydigan va beg'araz xususiyatga ega bo'lgan, budgetga yo'naltiriladigan majburiy pul to'lovlari tushuniladi.

Boshqa majburiy to'lovlar deganda Soliq kodeksida belgilangan davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy pul to'lovlari, bojxona to'lovlari, shuningdek vakolatli organlar hamda mansabdor shaxslar tomonidan yuridik ahamiyatga molik harakatlarni to'lovchilarga nisbatan amalga oshirish uchun, shu jumladan muayyan huquqlarni yoki litsenziyalar va boshqa ruxsat beruvchi hujjatlarni berish uchun to'lanishi lozim bo'lgan yig'implar, davlat boji tushuniladi.

Shuningdek, Soliq kodeksida soliq va boshqa majburiy to'lovlarning turlari belgilangan. Unga ko'ra o'nta soliq turi hamda beshta boshqa majburiy to'lovlar mavjud bo'lib, ularning o'z xususiyatiga ko'ra bir-biriga o'xshash va farqli jihatlari mavjud.

Ularning umumiy bo'lgan belgilari bu to'lovlarning Soliq kodeksida belgilanganligi. Qonunchilik hujjatlarida nazardatutilgan asoslar mavjud bo'lganda ularni to'lash majburiyligi. Bu to'lovlarning budget tizimiga kiritilishi. Shuningdek, subyektlarning soliq va boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdagi asosiy majburiyatlarida (ya'ni o'z vaqtida, to'liq va belgilangan muddatda to'lashda) farqning yo'qligi.

Endi ularni farqli jihatlari ko'rib chiqamiz. Yig'implar va bojlarning soliqlardan farqli ravishda, qisman boshqa xususiyatlarga ega bo'lib, qonuniy belgilangan xizmatlarni ko'rsatish yoki muayyan huquqlarni berish uchun undirib olinadi. (Masalan, tadbirkorlik faoliyati subyektlarini ro'yxatga olish uchun yig'im, savdo huquqini olish uchun yig'im). Bunday to'lovlar, odatda bir martalik xususiyatga ega, ularni to'lash majburiyati to'lovchi tomonidan nazarda tutilgan faoliyatni erkin tanlash yoki bu harakatlarni qilishdan o'zini tiyib turish natijasida yuzaga keladi. (Masalan, bojxona yig'imi). Soliqlarga esa, ulardan farqli ravishda, soliq solish obyekti mavjud bo'lgan holda qonunchilikda belgilangan muddatlarda muntazam ravishda to'lanish xususiyati xosdir.¹

Ba'zi adabiyotlarda boshqa majburiy to'lovlar, masalan, texnik, kasb-hunar va ijtimoiy tashkilotlar foydasiga undirib olinadi va ular maqsadli tushumlar xususiyatiga ega bo'lib, budget tushumlarida hisobga olinmaydi, bunda ular majbur qilish asosida undirib olinadi, shu sababli ularni belgilash, soliqlarni belgilash kabi, faqat qonunchilik yo'li bilan amalga oshirishi mumkin, degan fikrlar mavjud.²

Yuqorida keltirilgan ta'rif soliqlarni yig'implar va bojlarda ajratish imkonini beruvchi belgilar bor. Yig'im yoki boj to'lanayotganida hamma vaqt maxsus maqsad va alohida manfaatlar mavjud bo'ladi.

¹Li A.O'zbekiston Respublikasining moliya huquqi. Darslik. / Mas'ul muharrir: M.H.Rustamboev. – T.: TDYI, 2004. – 398 b.

²Налоги и налоговое право. Под ред. А.В.Бригалина. М.1998, 92-т.

Bojlar va yig'img'lar soliqqa xos bo'lgan moliyaviy ahamiyatga ega emas. Bojlar va yig'img'lar yakka tartibda to'lanadigan to'lovlar hisoblanadi. Bojlar va yig'img'larini undirishdan maqsad davlat va mahalliy organlar hamda muassasalar harajatlarini qoplashdan iborat bo'lib, ularning faoliyati bilan bog'liq holda boj (yig'im) undirib olinadi. Davlat bojini qo'llash hamma vaqt davlatning barcha hududida amalga oshiriladi, bu bilan soliqlardan farq qiladi, chunki soliqlar umumdavlat soliqlari hamda mahalliy soliqlarga bo'linadi.

Agar, daromadga solinadigan soliq stavkasi muayyan vaziyatlarga bog'liq bo'lishi mumkin bo'lsa, tegishli yuridik harakat uchun davlat boji miqdoriga nisbatan buni aytib bo'lmaydi – u har

doim to'lovchilar uchun bir xil bo'lib, boshqa biror sharoit, vaziyatga bog'liq emas (turli yuridik harakatlar uchun olinadigan davlat boji miqdorlari bir-biridan o'zaro farq qiladi).

Yig'im – bu biror bir faoliyat turini amalga oshirish huquqi uchun (masalan, yakka tadbirkorlarni ro'yxatga o'tkazish uchun ro'yxatga olish yig'imi undiriladi, uning chegara miqdori O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. Ro'yxatga olish yig'imining miqdorlari va uni to'lash bo'yicha imtiyozlar joylardagi davlat hokimiyati organlari tomonidan belgilanadi), biror narsada ishtirok etish (masalan, litsenziyalovchi organ litsenziya da'vogarining arizasini ko'rib chiqqanlik uchun yig'im undiradi, bunda yig'imning eng ko'p miqdori qonun hujjatlarida belgilangan eng kam ish haqining besh baravaridan oshmasligi kerak) yoki undan foydalanish huquqi uchun, ko'pincha ijtimoiy-huquqiy tartibdagi xizmat bilan bog'liq holda yakka tartibda davlat hokimiyati organlari tomonidan undirib olinadigan to'lovdir (masalan, turarjoy binosidan turarjoy bo'lmagan bino sifatida foydalanish huquqini olish uchun ariza beruvchi mahalliy budjetga yig'im to'laydi).¹

Yuqoridagi bildirilgan fikrlarni tahlil qilgan hamda amaldagi soliq qonunchiligiga asoslangan holda soliq va boshqa majburiy to'lovlarning farqini quyidagicha izohlash mumkin. Soliqlardagi muntazamlilik hamda beg'arazlilik xususiyati boshqa majburiy to'lovlarda deyarli mavjud emas. Boshqa majburiy to'lovlar, ya'ni yig'img'lar bir martalik to'lash xususiyatiga ega. (Budjetdan tashqari pensiya jamg'armalarga to'lanadigan to'lovlarda muntazamlilik xususiyati bor). Soliqlardan farqli ravishda yig'img'larda maqsadga muvofiqlik xususiyati mavjud. Soliqlar faqat budjet tizimiga kiritiladi. Boshqa majburiy to'lovlar esa budjet tizimidan tashqari tegishli davlat organlarning hisobvaraqlariga ham kiritiladi.

Ayni vaqtda mamlakatimiz bosib o'tgan taraqqiyot yo'lining chuqur tahlili, bugungi kunda jahon bozori kon'yunkturasi keskin o'zgarib, globallashuv sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgani davlatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish uchun mutlaqo yangicha yondashuv hamda tamoyillarni ishlab chiqish va ro'yobga chiqarishni taqozo etmoqda.²

3.3. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning elementlari

Soliq yoki boshqa majburiy to'lov soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarida soliq to'lovchilar, shuningdek ushbu soliq yoki boshqa majburiy to'lovni hisoblab chiqarish va to'lash uchun zarur elementlar belgilab qo'yilgan taqdiridagina belgilangan deb hisoblanadi.

Soliqqa tortish tizimining asosiy bo'g'ini hisoblangan soliq va boshqa majburiy to'lovlarning elementlari soliq solishda ifodalanadigan tushunchalar bo'lib, ular soliq to'lovchilar va davlat budjeti o'rtasidagi iqtisodiy-huquqiy munosabatlarda namoyon bo'ladi.

Soliq yoki boshqa majburiy to'lov soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarida soliq to'lovchilar, shuningdek ushbu soliq yoki boshqa majburiy to'lovni hisoblab chiqarish va to'lash uchun zarur elementlar belgilab qo'yilgan taqdiridagina belgilangan deb hisoblanadi.

Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning elementlari quyidagilardir:

- soliq solish obyekti;
- soliq solinadigan baza;
- soliq stavkasi;
- soliqni hisoblab chiqarish tartibi;
- soliq davri;
- soliq hisobotini taqdim etish tartibi;
- soliqni to'lash tartibi.

Soliq to'lovchi – zimmasiga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyati yuklatilgan jismoniy shaxslar, yuridik shaxslar va ularning alohida bo'linmalaridir. Soliq to'lovchilar o'z navbatida rezident va nerezidentlarga bo'linadi. O'zbekiston Respublikasining rezidenti deb quyidagilar e'tirof etiladi: O'zbekiston Respublikasida davlat ro'yxatidan o'tgan yuridik shaxs; O'zbekiston Respublikasida doimiy yashab turgan yoki joriy soliq davrida yakunlanayotgan har qanday ketma-ketlikdagi o'n ikki oylik davr ichida jami bir yuz sakson uch kundan ortiq muddat O'zbekiston Respublikasida turgan jismoniy shaxs. Masalan, mol-mulk solig'ini to'lovchilari yuridik va jismoniy shaxslardir (rezident va nerezidentlar. Soliq kodeksida ularga soliq solish tartibi alohida-alohida belgilangan.

Soliq solish obyekti – soliq to'lovchida soliq yoki boshqa majburiy to'lov hisoblab chiqarilishi va (yoki) to'lanishi yuzasidan majburiyat keltirib chiqaruvchi mol-mulk, harakat natijasidir.

Masalan, jismoniy shaxslardan undiriladigan mol-mulk solig'ining obyekti O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan uy joylar, kvartiralar, dala hovli imoratlari, garajlar va boshqa imoratlar, joylar, inshootlardir.

Soliq solinadigan baza – soliq solish obyekti soliq yoki boshqa majburiy to'lovning stavkasi tatbiqan belgilangan ko'rsatkichlardagi qiymat, miqdor, fizik va boshqa tavsiflarini ifodalaydi.

Masalan, jismoniy shaxslardan undiriladigan mol-mulk solig'ining bazasi ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ tomonidan belgilanadigan soliq solish obyektlarining inventarizatsiya qiymati. Jismoniy shaxslarning mol-mulkini baholash bo'yicha vakolatli organ tomonidan

¹Xvan L.B.Soliq huquqi.-T.Konsauditinform, 2001.432-b.

²Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда

aniqlangan soliq solish obyektining bahosi mavjud bo'lmagan taqdirda, mol-mulkning qonun hujjatlari bilan belgilanadigan shartli qiymati soliq solinadigan bazadir. Qiymat milliy valyuta so'mda belgilanadi.

Soliq stavkasi – soliq solinadigan bazaning o'lehov birligiga nisbatan hisoblanadigan foizlardagi yoki mutlaq summadagi miqdorni ifodalaydi. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning stavkalari, Soliq kodeksida boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan belgilanadi.

Soliq va boshqa majburiy to'lovni hisoblab chiqarish tartibi – soliq davri uchun soliq solinadigan bazadan, stavkadan, shuningdek imtiyozlar mavjud bo'lsa, shu imtiyozlardan kelib chiqib, soliq va boshqa majburiy to'lov summasini hisoblash qoidalarini belgilaydi. Soliq va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish soliq to'lovchi tomonidan mustaqil ravishda amalga oshiriladi. Soliq kodeksda nazarda tutilgan hollarda, soliq va boshqa majburiy to'lovni hisoblab chiqarish majburiyati davlat soliq xizmati organiga yoki soliq agenti zimmasiga yuklatilishi mumkin.

Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni hisoblab chiqarish soliq to'lovchining yashash joyidan qat'i nazar, soliq solish objekti joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organlari tomonidan ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organning ma'lumotlari asosida amalga oshiriladi. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq summasi mol-mulkning 1 yanvarga bo'lgan holatiga ko'ra inventarizatsiya qiymatidan va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Soliq davri – u tugaganidan keyin soliq solinadigan baza aniqlanadigan hamda soliq yoki boshqa majburiy to'lov summasi hisoblab chiqariladigan davrdir. Soliq davri bir necha hisobot davriga bo'linishi mumkin bo'lib, ularning yakunlari bo'yicha hisob-kitoblarni taqdim etish hamda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning to'lanishi lozim bo'lgan summalarini to'lash majburiyati yuzaga keladi. Joriy to'lovlarni to'lash bo'yicha majburiyat yuzaga kelgan davr hisobot davri bo'lmaydi (Kalendar yil – soliq davri bo'lib hisoblanadi).

Soliqni to'lash tartibi – soliqning yo'naltirilganligi (budjetga yoki budjetdan tashqari fondlarga), soliqni to'lash vositasi (so'mda, valyutada) hamda soliqni to'lash shakllarida (naqd pul yoki naqd pulsiz) ifodalanadi.

Masalan, jismoniy shaxslarning mol-mulk solig'ini to'lash bo'yicha bir nechta mulkdorning umumiy ulushli mulkida bo'lgan imoratlar, binolar va inshootlar uchun jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq mulkdorlarning har biri tomonidan ularning ushbu imoratlar, binolar va inshootlardagi ulushiga mutanosib ravishda to'lanadi. Mol-mulkka bo'lgan mulk huquqi kalendar yil mobaynida bir mulkdordan boshqasiga o'tgan taqdirda, jismoniy shaxslarning mulkiga solinadigan soliq avvalgi mulkdor tomonidan shu yilning 1 yanvaridan e'tiboran u mol-mulkka bo'lgan mulk huquqini yo'qotgan oyning boshlanishiga qadar, yangi mulkdor tomonidan esa unda mulk huquqi vujudga kelgan oydan e'tiboran to'lanadi. Yangi imoratlar, binolar va inshootlar bo'yicha jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq ular barpo etilgan yildan keyingi yil boshidan e'tiboran to'lanadi. Meros bo'yicha o'tgan mol-mulk uchun jismoniy shaxslarning mol-mulkiga

solinadigan soliq merosxo'rlarda mulk huquqi vujudga kelgan oydan e'tiboran to'lanadi.

Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha imtiyozlar. Soliq kodeksida, boshqa qonunlarda va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlarida nazarda tutilgan, boshqa soliq to'lovchilarga nisbatan ayrim toifadagi soliq to'lovchilarga beriladigan afzalliklar, shu jumladan soliq va boshqa majburiy to'lov to'lamaslik yoxud ularni kamroq miqdorda to'lash imkoniyati soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha imtiyozlar deb e'tirof etiladi. Mol-mulk solig'i, yer solig'i, yagona yer solig'i hamda obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i bo'yicha imtiyozlarni berish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Soliq to'lovchi soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha imtiyozlardan tegishli huquqiy asoslar vujudga kelgan paytdan e'tiboran ular amal qiladigan butun davr mobaynida foydalanishga haqli. Soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha imtiyozlar bo'shagan mablag'larni muayyan maqsadlarga yo'naltirish sharti bilan berilishi mumkin. Bunday mablag'lardan belgilanmagan maqsadda foydalanilgan taqdirda, belgilanmagan maqsadda foydalanilgan summa o'rnatilgan tartibda penya hisoblangan holda budjetga undirib olinadi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, uning Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi bosh boshqarmalari, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining muassasalari Soliq kodeksida nazarda tutilgan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan ozod qilinadi, yagona ijtimoiy to'lov bundan mustasno.

Soliq kodeksida nazarda tutilgan hollarda, soliq yoki boshqa majburiy to'lov belgilanayotganda soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarida soliq imtiyozlari, shuningdek ularning soliq to'lovchi tomonidan qo'llanilishi uchun asoslar nazarda tutilishi mumkin. Soliq to'lovchilar, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning elementlari har bir soliq yoki boshqa majburiy to'lovga tatbiqan belgilanadi. Barcha soliq va boshqa majburiy to'lovlar qonunchilikda belgilangan soliq elementlari asosida hisoblab chiqiladi va undiriladi.

4-mavzu: O'zbekiston Respublikasi huquqiy maydonida soliq to'lovchining huquq va manfaatlarini himoya qilish tizimi.

Reja:

- 4.1 Tadbirkorlik subyektlarini himoya qilish tizimini tashkil etishning zarurati.
- 4.2. Tadbirkorlik subyektlarini himoya qilishning tashkiliy-huquqiy tizimi.
- 4.3. Adliya organlari tadbirkorlik subyektlari huquqlarini himoya qiluvchi maxsus organ sifatida.
- 4.4. Sud tomonidan tadbirkorlar huquqlarini himoya qilish.

Tayanch so'z va iboralar: O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat soliq boshqarmalari, O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi, notijorat tashkilotlari, : hujjat bilan tasdiqlangan, egri soliqlar, yutuq, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni belgilash, joriy etish, hisoblab chiqarish, soliq bilan bog'liq munosabatlar, soliq majburiyatlarini, Soliqlar, Sof tushum, sof foyda, stavka, tannarx, tovar oboroti, tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushum.

4.1. Tadbirkorlik subyektlarini himoya qilish tizimini tashkil etishning zarurati

O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik faoliyatining jadal rivojlanishini ta'minlash, xususiy mulkni har tomonlama muhofaza qilish va ishbilarmonlik muhitini sifat jihatidan yaxshilashga doir kompleks chora-tadbirlari amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Tadbirkorlik faoliyatining jadal rivojlanishini ta'minlashga, xususiy mulkni har tomonlama himoya qilishga va ishbilarmonlik muhitini sifat jihatidan yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» qabul qilingan Farmoni, eng avvalo, xususiy mulkni huquqiy himoya qilishni yanada kuchaytirishga, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga va har tomonlama qo'llab-quvvatlashga, respublikaning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishga yo'naltirilgan va ushbu sohada davlat siyosatining sifat jihatidan yangi darajaga o'tishidan dalolat beradi.

«Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka keng erkinlik berish, ularning faoliyatiga aralashuvni tubdan qisqartish, huquqbuzarliklarning barvaqt oldi olinishini ta'minlash, ularning profilaktikasi samaradorligini oshirish va huquqbuzarliklarga yo'l qo'yilmaslik»ni eng muhim ustuvor yo'nalish va davlat organlarining birinchi darajali vazifasi sifatida mustahkamlaydi.

Respublikaning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish uchun xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi yangidan tashkil etilgan ishlab chiqarish korxonalariga besh yil mobaynida ular ro'yxatdan o'tkazilgan sanada amalda bo'lgan soliq stavkalari va boshqa majburiy to'lovlarni qo'llash huquqi berildi.

Shuni qayd etish zarurki, ushbu imtiyoz investitsiya sifatida kiritilgan mablag'lar miqdoridan qat'i nazar, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi barcha korxonalarga tatbiq etildi. Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish sohasida qonunlar ijrosi ustidan Parlament nazorati shakllarini kuchaytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzurida

Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha vakil (biznes ombudsman) instituti tashkil etildi.

4.2. Tadbirkorlik subyektlarini himoya qilishning tashkiliy-huquqiy tizimi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Tadbirkorlik faoliyatining jadal rivojlanishini ta'minlashga, xususiy mulkni har tomonlama himoya qilishga va ishbilarmonlik muhitini sifat jihatidan yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» qabul qilingan Farmoni, eng avvalo, xususiy mulkni huquqiy himoya qilishni yanada kuchaytirishga, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga va har tomonlama qo'llab-quvvatlashga, respublikaning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishga yo'naltirilgan va ushbu sohada davlat siyosatining sifat jihatidan yangi darajaga o'tishidan dalolat beradi.

Xususan, Farmon «kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka keng erkinlik berish, ularning faoliyatiga aralashuvni tubdan qisqartish, huquqbuzarliklarning barvaqt oldi olinishini ta'minlash, ularning profilaktikasi samaradorligini oshirish va huquqbuzarliklarga yo'l qo'yilmaslik»ni eng muhim ustuvor yo'nalish va davlat organlarining birinchi darajali vazifasi sifatida mustahkamlaydi.

Shu bilan birga, Farmon ma'muriy va jinoyat qonunchiligini liberallashtirish yo'lini davom ettirib, moliya-xo'jalik faoliyatini amalga oshirishda birinchi marta huquqbuzarliklar sodir etgan tadbirkorlik subyektlari va ularning xodimlarini hamda tadbirkorlik faoliyatini davlat ro'yxatidan o'tkazmasdan amalga oshirayotgan shaxslarni, ular tomonidan etkazilgan zararni qoplagan va huquqbuzilishi oqibatlarini belgilangan muddatlarda ixtiyoriy bartaraf etgan taqdirda, javobgarlikning barcha turlaridan ozod qilish kabi tubdan yangi choralarni nazarda tutadi.

Bundan tashqari, tadbirkorlik subyektlariga nisbatan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish huquqidan mahrum qilish tarzidagi jinoiy jazo qo'llash taqiqlangan. Ko'rsatib o'tilgan normalar tadbirkorlik subyektlarini ikki marta jazolashni istisno etibgina qolmay, balki birinchi marta huquqbuzarlikni sodir etgan va o'z aybini yuvgan fuqarolarga o'zining tadbirkorlik faoliyatini salbiy oqibatlarsiz davom ettirish imkonini beradi, bu chora ularning ishbilarmonlik faolligini rag'batlantirishga ham yo'naltirilgan.

Ushbu chora-tadbirlarning amalga oshirilishi tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga, shu jumladan, jinoyat ishlari doirasida tergov qilishni amalga oshirishda noqonuniy aralashish imkonini beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etishga ko'maklashadi.

4.3. Adliya organlari tadbirkorlik subyektlari huquqlarini himoya qiluvchi maxsus organ sifatida

Bundan tashqari, Dastur tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq jinoyat qonunchiligi normalarini yanada erkinlashtirish, jinoyatlar sodir etilishi natijasida etkazilgan zararni aniqlash, shuningdek, tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga noqonuniy aralashishning yagona mezonlari va asoslarini belgilash to'g'risida takliflar ishlab chiqilishini nazarda tutadi.

Soliqqa tortish tizimi va bojxona ishini takomillashtirish, respublikaning investitsiyaviy jozibadorligini va xalqaro reytingini oshirish sohasida Dasturda quyidagilarga yo'naltirilgan takliflar va normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqishga doir tadbirlar mo'ljallangan:

valyutani tartibga solish va valyutalar kursi siyosatining ilg'or bozor mexanizmlarini, bank faoliyatini tartibga solishning zamonaviy tamoyillari va mexanizmlarini joriy etish, bank faoliyatini samarali amalga oshirishga to'sqinlik qiluvchi g'ovlarni bartaraf etish;

soliq ma'murchiligining sifati va samaradorligini yanada yaxshilash; tadbirkorlik subyektlarining eksport kontraktlarini bojxona organlarida hisobga qo'yish to'g'risidagi talabni bekor qilish;

huquqbuzilishlarining oldini olishning asosiy mexanizmlaridan biri va qonunga itoatkor tadbirkorlik subyektlarining barqaror faoliyati kafolati sifatida auditorlik tashkilotlari va soliq maslahatchilarining xizmatlar sifati uchun javobgarligini oshirish va ular tomonidan taqdim etiladigan xulosalarning ishonchiligi yuzasidan ular faoliyatining huquqiy asoslarini takomillashtirish.

4.4. Sud tomonidan tadbirkorlar huquqlarini himoya qilish

Dasturda tadbirkorlik subyektlariga va ularning xodimlariga nisbatan ma'muriy jazolarni qo'llash borasidagi vazifa va vakolatlarni bosqichma-bosqich sud organlariga o'tkazish yo'li bilan tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini sud tomonidan himoya qilishni kuchaytirish choralari rejalashtirilgan. Ushbu choraning amalga oshirilishi tadbirkorlik subyektini tekshirgan nazorat qiluvchi organ tomonidan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni mustaqil ko'rib chiqish va bu orqali ma'muriy ishlarni ko'rib chiqishdagi betaraflik va xolislikka ta'sir ko'rsatuvchi amaliyotning bartaraf etilishiga yo'naltirilgan.

Dastur, shuningdek, iqtisodiy sudlar tizimiga sud majlislarini audio va video qayd etish mexanizmlarini joriy etish tadbirlarini, qabul qilingan qarorlarning veb-saytlarda e'lon qilinishini, hakamlar sudi qarorlarini majburiy ijro etishga ijro varaqasi berish to'g'risidagi ariza berishda tadbirkorlik subyektlarini davlat boji to'lashdan ozod etishni ham o'z ichiga oladi.

«Elektron hukumat» tizimini joriy etish doirasida davlat organlari faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini jadal rivojlantirish, tadbirkorlik subyektlarining vakolatli organlar bilan o'zaro hamkorligining bevosita muloqot qilmaydigan shakllarini kengaytirish bo'yicha kompleks tadbirlar mo'ljallangan. Xususan, Dastur tadbirkorlik subyektlariga faqat davlat xizmatlari ko'rsatish bo'yicha yagona markazlar orqali «yagona darcha» tamoyili asosida ko'rsatiladigan davlat xizmatlari ro'yxatini kengaytirishni nazarda tutadi.

Shu bilan birga, ilg'or xorijiy tajribani inobatga olgan holda texnik talablar (sanitariya, ekologiya, shaharsozlik normalari va qoidalari, yong'in xavfsizligi qoidalari, standartlashtirish va boshqalar) kabi maxsus normativ hujjatlarni, samarasiz, eskirgan va bozor mexanizmlarining o'rnini egallab olgan normalarni bekor qilish yuzasidan tanqidiy qayta ko'rib chiqish nazarda tutilmoqda.

5-mavzu: Yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan to'lanadigan soliqlarning huquqiy tavsifi.

Reja:

- 5.1. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i
- 5.2. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i
- 5.3. Qo'shilgan qiymat solig'i

5.1. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i

(O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 126-166-moddalari)

O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti daromadlari 1991- yilga qadar asosan davlat korxonalari foydasidan ajratiladigan ajratmalar hisobidan shakllanar edi. Ushbu foydadan ajratma davlat tomonidan belgilangan majburiy to'lov bo'lib, u korxonalar balans foydasining 90 foizgacha bo'lgan qismini budjetga olib ketar edi. Qolgan mablag'lar esa korxona tomonidan emas, balki yuqori tashkilot topshirig'iga ko'ra tegishli fondlarga taqsimlanar edi.

Respublikamiz ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan bozor munosabatlariga o'tishi tufayli mamlakatimiz xo'jalik turmushida chuqur ijobiy o'zgarishlar ro'y bera boshladi. Natijada mulkchilikning turli shakllari rivojlanishi, korxonalarning imkoniyatini oshishi, bozor infrastrukturasini rivojlanishi bilan majburiy ajratmalarining avvalgi tizimi korxonalarning xo'jalik yuritish samaradorligini ta'minlay olmay qoldi hamda ular bevosita va bilvosita investitsiya dasturlariga to'sqinlik qila boshladi. Chunki, foydadan ajratma o'zining iqtisodiy mohiyatiga ko'ra faqat davlat korxonalari foydasidan ajratilishi lozim edi.

Bozor munosabatlari rivojlanishi bilan iqtisodiyotni soliqlar yordamida tartibga solish xususan, foydadan ajratmalar o'rniga daromad solig'ini joriy etish zarurati paydo bo'ldi va 1992- yildan boshlab barcha turdagi xo'jalik yurituvchi subyektlar "Daromad" solig'ini to'lashga o'tdilar.

O'zbekiston Respublikasi rubl mintaqasida qolib turgan vaqtda daromad solig'ini olishga o'tish pul qadrsizlanishi tufayli ish xaqi o'sishini cheklash uchun davlat tomonidan majburiy chora bo'ldi. Bunday sharoitda ishlab chiqaruvchilarning moliyaviy ahvoli yomonlasha boshladi. Natijada mahsulotga talab pasayib, sotishdan olingan tushum xajmi kamaygani holda, ular o'z ishlab chiqarishlari yo'nalishini o'zgartirishga, foyda olmasalar ham juda kata miqdorda ishchilarga ish xaqi to'lashga majbur bo'ldilar. Bunday holatda amaliyotda korxonalar hisobot davrida foyda bilan faoliyatlarini yakunlamasada daromad solig'ini ish haqi fondidan belgilangan stavkada to'lashga majbur edilar.

1995- yil yanvar oyidan boshlab soliqlarning rag'batlantiruvchi rolini kuchaytirish maqsadida mamlakatimizda korxonalarning foydasidan olinadigan soliq joriy etildi. Shu bilan bir qatorda soliq to'lovchilarning ayrim toifalari uchun

daromad solig'i va yalpi daromad solig'i tartibi saqlab qolindi (tijorat banklari, sug'urta tashkilotlari, kino-konsert faoliyatini olib boruvchi muassasalar, ko'ngil ochar o'yinlarni tashkil etuvchi korxonalar, birja va boshqa shu kabi korxonalar).¹

O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga ko'ra yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i umumdavlat soliqlari tarkibiga kiritilib, u davlat daromadining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi.

Soliq to'lovchi – O'zbekiston Respublikasining rezidentlari; O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan yoki hosil bo'lish manbai O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan daromadlarni oladigan O'zbekiston Respublikasi norezidentlari. Notijorat tashkilotlar (tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirayotganda notijorat tashkilotlar o'zi tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishdan olingan foydadan soliq to'lovchi bo'ladi); soliq solishning soddalashtirilgan tartibi nazarda tutilgan yuridik shaxslar mazkur soliq turi bo'yicha soliq to'lovchi hisoblanmaydi.

Soliq solish obyekti. O'zbekiston Respublikasi rezidentlarining, shuningdek O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshiruvchi O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining foydasi; O'zbekiston Respublikasi rezidentlarining va O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining chegirmalar qilinmagan holda to'lov manbaida soliq solinadigan daromadlari.

Soliq solinadigan baza. Soliq solinadigan baza esa jami daromad bilan chegirib tashlanadigan xarajatlar o'rtasidagi farq sifatida soliq solinadigan foydaning kamaytirilishi hisobga olingan holda hisoblab chiqarilgan soliq solinadigan foydadan kelib chiqib belgilanadi.

Yuridik shaxslarning jami daromatlari tarkibiga quyidagilar kiradi:

- tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni sotishdan olinadigan daromadlar;
- boshqa daromadlar.

Yuridik shaxslarning jami daromadi tarkibiga ular tomonidan olinishi lozim bo'lgan (olingan) ortilgan tovar, bajarilgan ish, ko'rsatilgan xizmat haqlari kabi pul va bepul (pulsiz) qaytarmaslik sharti bilan olingan mablag'lar kiradi. Demak, olingan kreditlar jami daromadga kirmaydi.

Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan, shu jumladan yordamchi xizmatlar tomonidan realizatsiya qilishdan qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i hamda transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq chegirib tashlangan holda olingan tushum tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olinadigan daromaddir.

¹Soliqlar va soliqqa tortish: Darslik / Hammual.: A.Vahobov, A.Jo'raev. – T.: "Sharq" nashriyoti – 2009. – 400 bet.

Boshqa daromadlarga tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) ishlab chiqarish va realizatsiya qilish bilan bog'liq bo'lmagan operatsiyalardan olinadigan daromadlar kiradi.

Masalan, soliq to'lovchining asosiy vositalari va boshqa mol-mulki chiqib ketishidan olinadigan daromadlar; mol-mulki operativ ijaraga berishdan olinadigan daromadlar; asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni moliyaviy ijaraga berishdan olinadigan daromadlar; tekin olingan mol-mulk, mulkiy huquqlar, shuningdek ishlar va xizmatlar.

Soliq stavkasi. Yuridik shaxslarning foyda solig'i stavkalari har yili O'zbekiston Respublikasi Prezidentining keyingi yil uchun makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risidagi qarori bilan tasdiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi norezidentining doimiy muassasa bilan bog'liq bo'lmagan va to'lov manbaida soliq solinadigan daromadlariga quyidagi stavkalar bo'yicha soliq solinadi:

- 1) dividendlar va foizlarga — 10 foiz;
- 2) sug'urta qilish, birgalikda sug'urta qilish va qayta sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha sug'urta mukofotlariga — 10 foiz;
- 3) xalqaro aloqa uchun telekommunikatsiyalar, xalqaro tashishlarga (fraxtdan olinadigan daromadlarga) — 6 foiz;
- 4) Soliq kodeksning 155-moddasida belgilangan daromadlar, jumladan royalti, ijara daromatlari, xizmat ko'rsatish, shu jumladan boshqaruv xizmati, maslahatlar va boshqa daromadlar — 20 foiz.

Soliqqa tortish maqsadida dividend deb, aksiyalardan va boshqa xo'jaliklar subyektlarining ustav kapitalidagi qatnashish ulushidan olgan daromatlari tushuniladi. Foizlarga esa depozit qo'yilmalar, qarz majburiyatlari va boshqa qimmatli qog'ozlardan olgan daromadlar kiradi.

Imtiyozlar. Soliq kodeksiga asosan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i bo'yicha soliq to'lashdan ozod qilish, yuridik shaxslarning soliq solinmaydigan foydasi hamda yuridik shaxslarni soliq solinadigan foydasini kamaytirish kabi imtiyozlar mavjud.

Jumladan, yuridik shaxslarni foyda solig'ini to'lashdan quyidagi yuridik shaxslar ozod etiladi: davolash muassasalari huzuridagi davolash-ishlab chiqarish ustaxonalari; jazoni ijro etish muassasalari; ichki ishlar organlari huzuridagi qo'riqlash bo'linmalari.

Yuridik shaxslarning quyidagi foydasi yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini to'lashdan ozod qilinadi: protez-ortopediya buyumlari, nogironlar uchun inventarlar ishlab chiqarishdan, shuningdek nogironlarga ortopedik protezlash xizmati ko'rsatishdan, nogironlar uchun mo'ljallangan protez-ortopediya buyumlari

va inventarlarni ta'mirlash hamda ularga xizmat ko'rsatishdan olingan foydasi;shahar yo'lovchilar transportida (taksidan, shu jumladan yo'nalishli taksidan tashqari) yo'lovchilarni tashish bo'yicha xizmatlar ko'rsatishdan olingan foydasi;tarix va madaniyat yodgorliklarini ta'mirlash hamda qayta tiklash ishlarini amalga oshirishdan olingan foydasi; Xalq banki tomonidan fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlaridagi mablag'lardan foydalanishdan olingan foydasi.

5.2. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 167-196-moddalari)

Ma'lumki, soliq qonunchiligida soliqqa tortish maqsadida soliq to'lovchilar ikkiga bo'lingan, ya'ni yuridik va jismoniy shaxslarga. Jismoniy shaxslarga – yuridik shaxs maqomini olmagan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, ajnabiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar kiradi. Jismoniy shaxslar to'layotgan soliqlar ichida budjet tushumlaridan salmoqli o'rinni egallaydigan soliq bu – jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'idir.

Soliq to'lovchi. Soliq solinadigan daromadga ega bo'lgan jismoniy shaxslar jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i to'lovchilardir.

Soliq solish obyekti. O'zbekiston Respublikasi rezidentlarining O'zbekiston Respublikasidagi va undan tashqaridagi manbalardan olingan daromadlari; O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining O'zbekiston Respublikasidagi manbalardan olingan daromadlari. Yakka tartibdagi tadbirkorlik faoliyatidan olingan, qat'iy belgilangan soliq solinadigan daromadlar jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining soliq solish obyekti bo'lmaydi.

Soliq solinadigan baza. Soliq solinadigan baza jami daromaddan kelib chiqib, soliq solishdan ozod qilingan daromadlar chegirilgan holda aniqlanadi.

Jismoniy shaxslarning jami daromadiga quyidagilar kiradi:

- mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar;
- mulkiy daromadlar;
- moddiy naf tarzidagi daromadlar;
- boshqa daromadlar.

Soliq stavkasi. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i ko'pgina mamlakatlardagi singari O'zbekistonda ham progressiv soliq hisoblanadi. Ushbu soliq stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan belgilanadi va o'rnatilgan tartibda davlat soliq idoralari xodimlari tomonidan jismoniy shaxslarga bildiriladi. Har yili belgilangan stavkalar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan qaytadan ko'rib chiqilishi mumkin.

5.3. Qo'shilgan qiymat solig'i (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 197-228-moddalari)

Hozirgi vaqtda O'zbekiston va xalqaro soliq amaliyotida egri soliqlarning asosiy turlaridan biri – qo'shilgan qiymat solig'i hisoblanadi.

Qo'shilgan qiymat solig'i – har bir ishlab chiqarish bosqichida va realizatsiya jarayonida undiriladigan ko'p qirrali egri soliqdir. Korxona kundalik xo'jalik faoliyatida mahsulot yetkazib beruvchilardan tovar va xom-ashyo sotib oladi va ulardan mahsulot yoki ish, xizmatlar ishlab chiqaradi. Demak, qayta ishlab chiqarish, ishlab chiqarish va sotishda qo'shilgan qiymat yaratiladi.

Qo'shilgan qiymat o'zining iqtisodiy mohiyatiga ko'ra, sotilgan mahsulotlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlarning qiymati bilan ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilingan tovarlar, xom-ashyolar va xizmatlarning qiymati o'rtasidagi farqdan iboratdir. Tabiiyki, ishlab-chiqarish jarayonida va keyinchalik mehnat taqsimoti natijasida ma'lum bir tovar bozorga olib chiqilgunga qadar ishlab chiqarish va muomala jarayonidagi bir nechta bosqichlardan o'tadi, bu bosqichlarning har birida qo'shilgan qiymat yaratiladi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini davlat budjetining daromad qismiga jalb qilish g'oyasi dastlab XX asrning boshlarida yuzaga keldi. Bu taklifni birinchi marta Germaniya budjet amaliyotida joriy etishni 1919- yilda Vilgelm fon Simens ilgari surdi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini amaliyotga joriy etish va undirish mexanizmi birinchi marta fransuz moliyachisi M.Lore tomonidan ishlab chiqildi. Ammo qo'shilgan qiymat solig'i M.Lorening taklifidan so'ng o'tgan 10 yildan ortiq vaqt mobaynida tajriba uchun taklif etilgan shaklda qo'llanildi. Fransiyada qo'shilgan qiymat solig'i haqiqatda 1958 yildan boshlab joriy etildi.

Soliq to'lash tartibi. Qo'shilgan qiymat solig'ini to'lash quyidagicha amalga oshiriladi:

- qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi bo'lgan mikrofirmalar va kichik korxonalar qo'shilgan qiymat solig'i hisob-kitobini taqdim etish uchun belgilangan kundan kechiktirmay;

- mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan soliq to'lovchilar tomonidan — har oyda, keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay.

Import qilinadigan tovarlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'ini to'lash bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda amalga oshiriladi.

6-mavzu: Soddalashtirilgan soliq solish tizimini huquqiy tartibga solish.

Reja:

6.1. Soliq solishning soddalashtirilgan tizimining o'ziga xos xususiyatlari

6.2. Yagona soliq to'lovi

6.3. Yagona yer solig'i

6.4. Qat'iy belgilangan soliq

6.5. Soliq to'lovchilarning ayrim toifalariga soliq solishning o'ziga xos xususiyatlari

6.1. Soliq solishning soddalashtirilgan tizimining o'ziga xos xususiyatlari

Iqtisodiy islohotlarni yanada erkinlashtirish va chuqurlashtirish jarayonida kichik biznesni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida xususiy tadbirkorlik, kichik biznesni rivojlantirish, mulkdorlar sinfini shakllantirish, bozorlarni tovarlar bilan to'ldirish, raqobat muhitini yaratish, ishsizlikka barham berish mamlakat oldida turgan asosiy vazifalardan hisoblanadi.

Soliqqa tortish tizimida olib borilayotgan islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, kichik biznes subyektlarini soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 15 apreldagi 159-son "Kichik korxonalar uchun ixchamlashgan soliqqa tortish tizimiga o'tishni qo'llash to'g'risida"gi qaroriga asosan mikrofirma va kichik korxonalar soliqqa tortishning umumbelgilangan tartibidan soddalashtirilgan, ya'ni ixchamlashtirilgan soliq rejimiga o'tkazildi. Bunda kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lash yoki umumbelgilangan tartibda soliq majburiyatlarini bajarish ixtiyoriy ekanligi qat'iy belgilandi. Kichik korxonalar uchun yagona soliqning o'rnatilishi soliq hisob-kitobini tuzishni osonlashtiradi hamda ular bir nechta soliq turi o'rniga faqatgina bitta yagona soliq bo'yicha soliq idoralarga soliq hisob-kitobini topshirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Natijada korxona hisobchilarining ishi bir muncha osonlashdi.

Mikrofirmalar va kichik korxonalarni jadal rivojlantirishni yanada rag'batlantirish hamda uning mamlakat iqtisodiyotida ahamiyati va ulushini tubdan oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 20 iyundagi PF-3620-sonli "Mikrofirmalar va kichik korxonalarni rivojlantirishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoniga muvofiq 2005 yilning 1 iyuldan boshlab O'zbekiston soliq tizimida kichik biznes subyektlarining ba'zi toifalari uchun *yagona soliq to'lovi* joriy qilindi.

U birxillashtirilgan bo'lib, quyidagi majburiy to'lovlarni to'lash o'rniga joriy qilingan:

- yagona soliq;
- budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi;
- Respublika yo'l jamg'armasi;
- Maktab ta'limini rivojlantirish jamg'armasiga majburiy ajratmalar.

Yagona soliq to'lovini to'lovchilar uning summasini soliq solinadigan baza va tasdiqlangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisob-kitob qiladilar. Bunda soliq organlariga davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar bo'yicha hisob-kitoblar alohida taqdim etilmaydi, shuningdek pensiya, yo'l va maktab ta'limini rivojlantirish jamg'armalariga majburiy ajratmalar summalari umuman to'lanmaydi.

Yagona soliq to'lovi *faqat kichik biznes subyektlari - mikrofirmalar va kichik korxonalarga* tatbiq etiladi.

Yagona soliq to'lovini to'lovchilar ro'yxati 2007 yil 1 yanvardan boshlab kengaydi. Jumladan, ular tarkibiga soliq solishning boshqa tizimini tanlash huquqisiz savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari (ulgurji savdo korxonalari uyushmasi tizimiga kiruvchi respublika ixtisoslashtirilgan ulgurji baza – kontoralari va ularning xududiy bazalari bundan mustasno. Ular uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 8 iyundagi "Ixtisoslashtirilgan ulgurji baza – kontoralarni soliqqa tortish tartibini takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-374-son qarori bilan nazarda tutilgan soliq solish tartibi saqlab qolinadi); mikrofirmalar va kichik korxonalar toifasiga tegishli bo'lgan tayyorlov va ta'minot – sotish tashkilotlari, brokerlik firmalari, komissiya shartnomasi (topshirig'i) bo'yicha xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar va tashkilotlar; soliq solishning boshqa tizimini tanlash huquqisiz lotereyalar va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o'yinlarni tashkil etish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish uchun yuridik shaxslar kiritildi.

2007- yil 1- yanvardan yagona soliq to'lovi to'lovchilari hisoblangan alkogolli mahsulot ishlab chiqaruvchi mikrofirmalar va kichik korxonalar Yagona soliq to'lovini to'lash huquqisiz, soliqlar va majburiy to'lovlarni umumbelgilangan tartibda to'lashga o'tkazildi. Yer qo'ridan foydalanlik uchun soliq solinadigan foydali qazilmalarni qazib olishni amalga oshiruvchi mikrofirma va kichik korxonalarga yagona soliq to'lovi tatbiq etilmaydi. Bundan tashqari Soliq kodeksining 350-moddasiga ko'ra yagona yer solig'ini to'lovchilarga, qat'iy belgilangan soliqni to'lash nazarda tutilgan mikrofirma va kichik korxonalarga hamda mahsulot taqsimotiga oid bitimlar ishtirokchisi bo'lgan mikrofirma va kichik korxonalarga ham yagona soliq to'lovi tatbiq etilmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003- yil 30- avgustdagi "1998- yil 9- apreldagi "Xususiy tadbirkorlik, kichik va o'rta biznesni rivojlantirishni yanada rag'batlantirish chora – tadbirlari to'g'risida"gi farmoniga o'zgartirish va qo'shimchalar to'g'risida"gi PF – 3305 sonli farmoniga ko'ra 2004- yilning 1- yanvardan boshlab kichik biznes subyektlari tarkibiga quyidagilar kiritilgan:

- yakka tartibda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchilar;
- xodimlarining o'rtacha yillik soni;
- ishlab chiqarish tarmoqlarida 20 kishidan;
- xizmat ko'rsatish sohasi va boshqa ishlab chiqarishga bevosita aloqasi bo'lmagan tarmoqlarda 10 kishidan;
- ulug'urji, chakana savdo va umumiy ovqatlanish sohasida 5 kishidan oshmagan mikrofirmalar;
- quyidagi tarmoqlarning o'rtacha yillik xodimlari soni:
  - engil va oziq-ovqat sanoati, metallga ishlov berish va asbobsozlik, yog'ochni qayta ishlash, mebel sanoati va qurilish materiallari sanoati 100 kishidan;
  - mashinasozlik, metallurgiya, yoqilg'i-energetika va kimyo sanoati, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish va qayta ishlash, qurilish hamda boshqa sanoat-ishlab chiqarish sohalari 50 kishidan;
  - fan, ilmiy xizmat ko'rsatish, transport, aloqa, xizmat ko'rsatish sohasi (sug'urta kompaniyalaridan tashqari), savdo va umumiy ovqatlanish hamda boshqa ishlab chiqarishga aloqador bo'lmagan sohalar 25 kishidan oshmagan kichik korxonalar.

Kichik biznes subyektlariga amaldagi soliq qonunchiligiga ko'ra tadbir etiladigan soliq imtiyozlari va preferensiyalar faqat yuqoridagi sanab o'tilgan subyektlarga taalluqli bo'ladi.

U yoki bu korxonaning yuqorida aytilgan subyektlar toifalarining birortasiga kiritilish mezonini bo'lib xodimlarning yillik o'rtacha soni, shu jumladan unitar (sho'ba) korxonalarda, filiallarda va vakolatxonalarda ishlaydiganlar soni hisoblanadi.¹

Soliq solishning soddalashtirilgan tartibi soliq to'lovchilarning ayrim toifalari uchun qo'llaniladi va yagona soliq to'lovini, yagona yer solig'ini hamda tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliqni hisoblab chiqarish hamda to'lashning maxsus qoidalarini qo'llanilishini, shuningdek mazkur soliqlar bo'yicha soliq hisoboti taqdim etilishini nazarda tutadi.

Qat'iy belgilangan soliqni to'lash belgilangan faoliyat turlarini amalga oshiruvchi yagona soliq to'lovi to'lovchilar va yagona yer solig'ini to'lovchilar ushbu faoliyat turlari bo'yicha alohida-alohida hisob yuritishlari hamda qonunchilikda nazarda tutilgan tartibda qat'iy belgilangan soliq to'lashlari shart.

Soliq davri mobaynida, soliq solish tartibi o'zgargan taqdirda, soliq to'lovchi bu haqda soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organini O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan shaklda yozma ravishda

¹Soliqlar va soliqqa tortish: Darslik / Hammual.: A.Vahobov, A.Jo'raev. – T.: "Sharq" nashriyoti – 2009. – 400 bet.

xabardor etadi. Bunda o'tgan davr uchun soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni o'sha davrda amal qilgan soliq solish tartibidan kelib chiqqan holda to'lash bo'yicha majburiyatlar soliq to'lovchilarda saqlanib qoladi.

Soliq solishning soddalashtirilgan tartibi nazarda tutilgan soliq to'lovchilar uchun, to'lov manbaida soliqlarni va boshqa majburiy to'lovlarni ushlab qolish majburiyatlari hamda budjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga quyidagi soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyatlari saqlanib qoladi: to'lov manbaida undiriladigan foyda solig'i (SK 165-m); nazarda tutilgan tartibda O'zbekiston Respublikasining norezidentlari tomonidan bajariladigan (ko'rsatiladigan) ishlar (xizmatlar) bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i (SK 207-m); aksiz to'lanadigan mahsulot ishlab chiqarishda solinadigan aksiz solig'i; yer qaridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar; qonun hujjatlarida belgilangan ayrim turdagi mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilar uchun suv resurslaridan foydalanlik uchun soliq; bo'xona to'lovlari; yagona ijtimoiy to'lov; davlat bojlari; tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im; davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar (yagona soliq to'lovini va yagona yer solig'ini to'lovchilar bundan mustasno); avtotransport vositalarini olganlik va (yoki) vaqtinchalik olib kirganlik uchun Respublika yo'l jamg'armasiga yig'im.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni mamlakatimizda kechayotgan barcha ijtimoiy, siyosiy huquqiy jarayonlarning yanada demokratlashuviga asos bo'ladi¹.

6.2. Yagona soliq to'lovi (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 350-361-moddalari)

Soliq to'lovchilar – mikrofirmalar va kichik korxonalar, xodimlarning sonidan qat'i nazar: savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari; lotereyalar tashkil qilish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish doirasidagi yuridik shaxslar; oddiy shirkat ishlarini yuritish zimmasiga yuklatilgan (ishonchli shaxs) sherik (ishtirokchi) - yakka tartibdagi tadbirkor.

Yagona soliq to'lovi quyidagi mikrofirmalar va kichik korxonalarga tatbiq etilmaydi: aksiz solig'i to'lanadigan mahsulot ishlab chiqarishni va yer qaridan foydalanlik uchun soliq solinadigan foydali qazilmalarni qazib olishni amalga oshiruvchi mikrofirmalar va kichik korxonalarga, bundan maxsus pechlardan foydalangan holda energiya tejaydigan zamonaviy texnologiyalar asosida pishiq g'isht ishlab chiqaruvchi mikrofirmalar va kichik korxonalar mustasno; yagona yer

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда

solig'i va qat'iy belgilangan soliq to'lash nazarda tutilgan faoliyat doirasidagi mikrofirmalar va kichik korxonalarga; mahsulot taqsimotiga oid bitimlar ishtirokchisi bo'lgan mikrofirmalar va kichik korxonalarga.

Mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga xodimlarining soni bo'yicha qonun hujjatlarida belgilangan mezonga mos keladigan yuridik shaxslar kiradi. Mikrofirmalar va kichik korxonalar, bundan savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari, lotereyalar tashkil qilish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish doirasidagi yuridik shaxslar hamda oilaviy korxonalardan tashqari yagona soliq to'lovini to'lashni nazarda tutadigan soliq solishning soddalashtirilgan tartibini yoki umumbelgilangan soliqlar to'lashni tanlashga haqli. Faoliyat ko'rsatayotgan mikrofirmalar va kichik korxonalar yagona soliq to'lovini to'lashga o'tish uchun keyingi hisobot davri boshlanishiga kamida bir oy qolganda, yangi tashkil etilgan mikrofirmalar va kichik korxonalar esa, davlat ro'yxatidan o'tkazilgan kundan e'tiboran o'n besh kundan kechiktirmasdan soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organini yagona soliq to'lovini to'lashga o'tishi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan shaklda yozma ravishda xabardor etadi.

Amaldagi soliq qonunchiligida mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan yagona soliq to'lovini qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari hamda savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan yagona soliq to'lovini qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari tartibga solingan.

Jumladan, mikrofirmalar va kichik korxonalar yagona soliq to'lovini to'lashdan ixtiyoriy ravishda voz kechgan taqdirda hisobot davri tugaganidan so'ng o'n kun ichida davlat soliq xizmati organlariga taqdim qilinadigan yozma bildirish asosida keyingi hisobot davridan boshlab umumbelgilangan soliqlar to'lashga o'tadi. Hisobot yili tugashi bilan qonunchilikka muvofiq belgilangan xodimlar soni mezoniga mos kelmaydigan yagona soliq to'lovini to'lovchilar davlat soliq xizmati organlariga yillik moliyaviy hisobot taqdim etish muddatidan kechiktirmay taqdim etiladigan yozma bildirish asosida keyingi hisobot yilidan boshlab umumbelgilangan soliqlar to'lashga o'tadi. Bunda yagona soliq to'lovini to'lovchilar yagona soliq to'lovini to'lash huquqidan mahrum bo'lgan o'tgan hisobot yili uchun umumbelgilangan soliqlar bo'yicha hisob-kitoblar asosida yagona soliq to'lovi yuzasidan qayta hisob-kitobni amalga oshiradi. Yagona soliq to'lovi bo'yicha qayta hisob-kitob, shuningdek ushbu moddaning uchinchi qismida ko'rsatilgan to'lovchilar tomonidan, agar ular hisobot yili tugashi bilan qonunchilikka muvofiq hisoblangan, belgilangan xodimlar soni mezoniga mos kelmagan bo'lsa, Yagona soliq to'lovini to'lagan hisobot davri uchun amalga oshiriladi. Yagona soliq to'lovi bo'yicha qayta hisob-kitob o'tkazish uchun yagona soliq to'lovini to'lovchilar yil yakunlari bo'yicha yagona soliq to'lovi hisob-kitobini taqdim etish muddatidan kechiktirmay soliq

bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga quyidagilarni taqdim etadilar: Soliq kodeksida nazarda tutilgan shaklda va tartibda umumbelgilangan soliqlarning har bir turi bo'yicha hisob-kitoblarni; O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan shaklda hisoblab chiqarilgan umumbelgilangan soliqlar summasi to'g'risidagi ma'lumotnomani.

Umumbelgilangan soliqlar summasi hisoblangan Yagona soliq to'lovi summasidan oshib ketgan taqdirda oshgan summa budjetga to'lanishi lozim. Hisoblangan yagona soliq to'lovi summasi umumbelgilangan soliqlar summasidan oshib ketgan taqdirda, budjet bilan qayta hisob-kitoblar amalga oshirilmaydi.

Yagona soliq to'lovi bo'yicha qayta hisob-kitob o'tkazish tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) sotib oluvchilar bilan tegishli qayta hisob-kitoblarisiz amalga oshiriladi.

Agar Soliq kodeksida nazarda tutilgan shaklda va tartibda umumbelgilangan soliqlarning har bir turi bo'yicha hisob-kitoblarni; O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan shaklda hisoblab chiqarilgan umumbelgilangan soliqlar summasi to'g'risidagi ma'lumotnoma: yil yakunlari bo'yicha Yagona soliq to'lovi hisob-kitobini taqdim etish muddatidan kechiktirmay taqdim etilsa, moliyaviy sanksiyalar qo'llanilmaydi; yil yakunlari bo'yicha Yagona soliq to'lovi hisob-kitobini taqdim etish muddatidan kechiktirib taqdim etilsa, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda moliyaviy sanksiyalar qo'llaniladi.

Soliq solish obyekti – yalpi tushum.

Soliq solish maqsadida yalpi tushum tarkibiga quyidagilar kiritiladi: tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) qo'shilgan qiymat solig'ini, aksiz solig'ini va transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni chegirgan holda (ushbu soliqlarni to'laydigan soliq to'lovchilar uchun) realizatsiya qilishdan tushgan tushum.

Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan tushgan tushum deganda quyidagilar tushuniladi: qurilish, qurilish-montaj, ta'mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyiha-qidiruv va ilmiy-tadqiqot tashkilotlari uchun - o'z kuchlari bilan bajarilgan, tegishincha qurilish, qurilish-montaj, ta'mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyiha-qidiruv va ilmiy-tadqiqot ishlarini realizatsiya qilishdan tushgan tushum. Bunda, agar yuqorida qayd etilgan ishlarni materiallar bilan ta'minlash majburiyati shartnomaga binoan buyurtmachining zimmasida bo'lsa, ushbu materiallarga bo'lgan mulk huquqi buyurtmachining o'zida saqlanib qolgan taqdirda, o'z kuchlari bilan bajarilgan ishlarni realizatsiya qilishdan olinadigan tushum bajarilgan hamda tasdiqlangan ishlarning buyurtmachi materiallarining qiymati kiritilmagan holdagi qiymati sifatida belgilanadi; savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari uchun - tovar oboroti; mol-mulkni moliyaviy ijaraga (lizingga) beruvchi yuridik shaxslar uchun - moliyaviy ijara (lizing) bo'yicha foizli daromad summasi; vositachilik va topshiriq shartnomalari hamda vositachilik

xizmatlari ko'rsatishga oid boshqa shartnomalar bo'yicha vositachilik xizmatlari ko'rsatadigan yuridik shaxslar uchun - ko'rsatilgan xizmatlar uchun haq summasi; tayyorlov tashkilotlari uchun - realizatsiya qilingan tovarlarning xarid qiymati bilan sotish qiymati o'rtasidagi farq sifatida hisoblab chiqarilgan yalpi daromad; lotereya o'yinlarini tashkil etish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish doirasida yuridik shaxslar uchun - o'yin chiptalarini ularda ko'rsatilgan narx bo'yicha tarqatishdan tushgan tushum; tovarlarni tannarxidan yoki olish bahosidan past baholarda realizatsiya qiluvchi, shuningdek tovarlarni tekinga beruvchi yuridik shaxslar uchun - tovarlar tannarxi yoki ularni olish bahosi. Bunda baholari (tariflari) davlat tomonidan tartibga solinishi nazarda tutilgan tovarlar uchun realizatsiya qilishdan olinadigan tushum belgilangan baholardan (tariflardan) kelib chiqqan holda aniqlanadi. Ushbu norma ekologiya, sog'lomlashtirish hamda hayriya jamg'armalariga, madaniyat, sog'liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish, jismoniy tarbiya va sport, ta'lim muassasalariga tekinga beriladigan tovarlarga tatbiq etilmaydi; agar ushbu moddaning to'rtinchi va beshinchi qismlarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, Soliq kodeksining 132-moddasida nazarda tutilgan boshqa daromadlar.

Soliq solinadigan baza – Soliq kodeksiga muvofiq quyidagilar chegirib tashlangan holda hisoblab chiqarilgan yalpi tushum soliq solinadigan bazadir: davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha daromadlar; to'lov manbaida soliq solinadigan dividendlar va foizlar tariqasida olingan daromadlar; dividendlar tariqasida olingan va qaysi yuridik shaxsdan olingan bo'lsa, o'sha yuridik shaxsning ustav fondiga (ustav kapitaliga) yo'naltirilgan daromadlar. Muassislar (ishtirokchilar) tarkibidan chiqilayotganda (chiqib ketganda) yoxud tugatilayotgan yuridik shaxsning mol-mulki imtiyoz qo'llanilganidan so'ng bir yil ichida uning ishtirokchilari o'rtasida taqsimlanganda ilgari soliq solinadigan bazadan chegirilgan daromadlarga to'lov manbaida umumiy asoslarda soliq solinadi; hisobot yilida aniqlangan o'tgan yillardagi daromadlar. Mazkur daromadlarga ular qaysi davrda paydo bo'lgan bo'lsa, o'sha davrdagi qonun hujjatlariga muvofiq soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha o'tkazilgan hisob-kitoblar inobatga olingan holda soliq solinishi kerak; ko'p oborotli qaytariladigan taraning qiymati, agar uning qiymati tovarlarni (ishlar va xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushumning tarkibiga ilgari kiritilgan bo'lsa; mahsulot yetkazib beruvchilarning siylovi (skidka) tariqasida va asosiy vositalarni tugatishda ularning ilgari qayta baholashlardagi qiymatining kamayishi summasidan ortgan qismi hisobiga olingan boshqa daromadlar;

Soliq solinadigan nazarda tutilgan chegirmalardan tashqari quyidagilar uchun kamaytiriladi: lotereya o'yinlarini tashkil etish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish doirasida yuridik shaxslar uchun - yutuq (mukofot) fondining summasiga, biroq tarqatilgan chiptalarga chiqqan yutuqlarning (mukofotlarning) umumiy summasidan ortiq bo'lmagan miqdoriga; brokerlik tashkilotlari uchun - bitim summasidan birjaga

o'tkaziladigan vositachilik yig'imi summasiga; vositachilik, topshiriq shartnomasi bo'yicha vositachilik xizmatlari ko'rsatuvchi yuridik shaxslar uchun - realizatsiya qilingan tovar ulushida tovarlarni import qilishda to'langan bojxona to'lovlari summasiga.

Qonunchilikka muvofiq hisoblab chiqarilgan soliq solinadigan baza quyidagilarga yo'naltirilgan mablag'lar summasiga kamaytiriladi: yangi texnologik asbob-uskunalar olishga, sifatni boshqarish tizimlarini joriy etishga, mahsulotlarning xalqaro standartlarga muvofiqligini sertifikatlashtirishdan o'tkazishga, laboratoriya testlari va sinovlarini o'tkazish uchun komplekslar olishga, biroq soliq solinadigan bazaning ko'pi bilan 25 foiziga. Soliq solinadigan bazani kamaytirish yuqorida ko'rsatilgan xarajatlar amalga oshirilgan soliq davridan boshlab, texnologik asbob-uskuna bo'yicha esa - u foydalanishga topshirilgan paytdan boshlab besh yil ichida amalga oshiriladi; yosh oilalar jumlasidan bo'lgan xodimlarga ipoteka kreditlari bo'yicha badallar to'lashga va (yoki) mulk qilib uy-joy olishga tekin yo'naltirilgan mablag'lar summasiga, lekin soliq solinadigan bazaning ko'pi bilan 10 foiziga.

Soliq stavkasi – har yili keyingi moliya yil uchun tasdiqlanadigan asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida belgilanadi.

6.3. Yagona yer solig'i (O'zbekiston Respublikasi)

Soliq kodeksining 362-368-moddalari)

Mazkur soliqning amalga kiritilishi qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarni tasarrufidagi yerlaridan yanada oqilona foydalanishga da'vat etadi, chunki har bir gektar yer maydoni uchun undan daromad olish yoki daromad olmaslik holatidan qat'iy nazar belgilangan miqdordagi soliq summasini to'lash lozim bo'ladi.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'ining joriy etilishi soliqqa tortish tizimida uning amal qilishi jarayonini yanada takomillashtirishdan dalolat beradi. Soliqqa tortishning ushbu tizimi xo'jaliklar hisobchilarining soliqlarni hisoblash va to'lash borasidagi ishlarni keskin kamaytirdi. Ilgari qishloq xo'jalik korxonalari o'nlab turdagi soliqlar va yig'imlarni to'lashardi. Agar ayrim soliq turlarining har oyda va har yilning har choragida to'lanishini hisobga oladigan bo'lsak, unda ayrim xo'jaliklar davlat soliq organlariga soliqlar bo'yicha 30 dan ortiq hisob-kitoblarni taqdim etishi, 1 yilda ana shuncha to'lov topshiriqnomalarini to'ldirishi kerak bo'lar edi. Endilikda esa, xo'jaliklar 1 yilda 1 marta bir turdagi soliq summasini hisoblab chiqishadi.

Soliq to'lovchilar – qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilar; qishloq xo'jaligi yo'nalishidagi ilmiy-tadqiqot tashkilotlarining tajriba-eksperimental xo'jaliklari va ta'lim muassasalarining o'quv-tajriba xo'jaliklari.

Bir vaqtning o'zida quyidagi shartlarga javob beradigan yuridik shaxslar soliq solish maqsadida qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilar jumlasiga kiradi: yer uchastkalaridan foydalangan holda qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va o'zi yetishtirgan mazkur mahsulotni qayta ishlash yoxud yer uchastkalaridan foydalangan holda faqat qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish asosiy faoliyat turi bo'lgan yuridik shaxslar; qishloq xo'jaligini yuritish uchun mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan o'zlariga belgilangan tartibda berilgan yer uchastkalariga ega bo'lgan yuridik shaxslar;

qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va o'zi yetishtirgan mazkur mahsulotni qayta ishlash ulushi realizatsiya qilish yoki qayta ishlash uchun olingan qishloq xo'jaligi mahsulotini o'z ichiga oluvchi qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va qayta ishlash umumiy hajmida kamida 50 foizni tashkil etadigan yuridik shaxslar. Qonunchilikda nazarda tutilgan shartlarga javob beradigan yangidan tashkil etilgan qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilar davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran yagona yer solig'ini to'lovchilar bo'ladi.

Quyidagilar yagona yer solig'ini to'lovchilar sifatida qaralmaydi: o'rmon va ovchilik xo'jaliklari; yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari.

Soliq solish obyekti – qonun hujjatlariga muvofiq qishloq xo'jaligini yuritish uchun egalik qilishga, foydalanishga yoki ijaraga berilgan yer uchastkasi soliq solish obyektidir.

Soliq solinadigan baza – soliq solinadigan yer uchastkalarining qonun hujjatlariga muvofiq belgilangan normativ qiymati soliq solinadigan bazadir.

Egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijaraga huquqi yil mobaynida vujudga kelgan yer uchastkalari uchun soliq solinadigan baza yer uchastkalariga bo'lgan huquq vujudga kelgan oydan keyingi oydan boshlab hisoblab chiqariladi. Yer uchastkasi maydoni kamaytirilgan taqdirda, soliq solinadigan baza yer uchastkasi maydoni kamaytirilgan oydan boshlab kamaytiriladi.

Yuridik shaxslarda yagona yer solig'i bo'yicha imtiyozga bo'lgan huquqlar vujudga kelganda soliq solinadigan baza bu huquq vujudga kelgan oydan boshlab kamaytiriladi. Yagona yer solig'i bo'yicha imtiyozga bo'lgan huquq tugatilgan taqdirda, soliq solinadigan baza bu huquq tugatilgan oydan keyingi oydan boshlab ko'paytiriladi.

Soliq stavkasi – har yili keyingi moliya yil uchun tasdiqlanadigan asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida belgilanadi.

6.4. Qat'iy belgilangan soliq (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 370-375-moddalari)

Soliq to'lovchilar – faoliyatning ayrim turlarini tavsiflovchi fizik ko'rsatkichlardan kelib chiqqan holda soliq solinadigan ayrim faoliyat turlarini amalga oshiruvchi yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar; yakka tartibdagi tadbirkorlar.

Yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklida faoliyatni amalga oshirishda oilaviy tadbirkorlik subyekti nomidan ish ko'radigan yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tgan oila a'zosigina qat'iy belgilangan soliqni to'lovchi bo'ladi.

Qat'iy belgilangan soliq solinadigan faoliyat turlarining ro'yxati, shuningdek faoliyatning mazkur turlarini tavsiflovchi fizik ko'rsatkichlar qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Faoliyatning ayrim turlarini tavsiflovchi fizik ko'rsatkichlardan kelib chiqqan holda soliq solinadigan ayrim faoliyat turlarini amalga oshiruvchi soliq to'lovchilar faoliyatning qat'iy belgilangan soliq to'lash tatbiq etiladigan qismiga doir soliq solishning boshqa tartibini tanlash huquqiga ega emas.

Qat'iy belgilangan soliq to'lash tatbiq etiladigan faoliyat bilan bir qatorda faoliyatning boshqa turlarini amalga oshiruvchi yuridik shaxslar faoliyatning mazkur turlari bo'yicha alohida-alohida hisob yuritishlari va umumbelgilangan yoki ushbu bo'limda belgilangan soliqlarni to'lashlari shart.

Asosiy faoliyat turi bo'yicha qat'iy belgilangan soliqni to'lovchilar bo'lgan yuridik shaxslar uchun Soliq kodeksida nazarda tutilgan boshqa daromadlarga soliq solinmaydi, dividendlar va foizlar, birgalikdagi faoliyatdan olingan daromadlar, shuningdek ijaradan olingan daromadlar bundan mustasno.

Mol-mulkni ijaraga berishdan olingan daromadlarga Soliq kodeksida nazarda tutilgan tartibda umumbelgilangan soliqlar yoki Yagona soliq to'lovi joriy etiladi.

Faoliyatning boshqa turlarini amalga oshiruvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar Soliq kodeksida nazarda tutilgan tartibda qat'iy belgilangan soliqni to'laydi.

Soliq solish obyekti – Qat'iy belgilangan soliq belgilangan faoliyat turini tavsiflovchi fizik ko'rsatkich soliq solinadigan obyektdir.

Soliq solinadigan baza – fizik ko'rsatkichlarning sonidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Soliq stavkasi – har yili keyingi moliya yil uchun tasdiqlanadigan asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida belgilanadi.

7-mavzu: Buydjetdan tashqari davlat jamg'armalariga to'lanadigan majburiy to'lovlarning yuridik tabiati.

Reja

- 7.1. Ijtimoiy jamg'armalarga majburiy to'lovlar
- 7.2. Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy to'lovlar
- 7.3. Budjetdan tashqari umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalar
- 7.4. Davlat boji
- 7.5. Bojxona to'lovlari
- 7.6. Tovarlarining ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish uchun yig'im.

**7.1. Ijtimoiy jamg'armalarga majburiy to'lovlar
(O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 126-166-moddalari)**

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari ijtimoiy ta'minotga muhtoj bo'lganda, ya'ni pensiya yoshiga etganda, mehnat qobiliyatini to'liq yoki qisman yo'qotganda, boquvchisin yo'qotgan hollarda ijtimoiy yordam olish olish huquqiga egadirlar. Ushbu huquqiy me'yorlar O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida hamda 1993 yil 3 sentabrda qabul kilgan "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minot to'g'risida"gi Qonunida belgilab berilgan.

Pensiya ta'minoti tizimidagi boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha majburiy badallar to'liq yig'ilishini samarali tashkil qilish, amaldagi boshqaruv tuzilmalarini qisqartirish hamda pensiyalar va nafaqalar to'lashga yo'naltiriladigan mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 15 noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi pensiya ta'minotini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 444-sonli qarori bilan budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga mablag' to'plash va mablag' to'liq tushishi ustidan nazorat qilish funksiyasi O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi zimmasiga yuklatildi va budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy to'lovlar soliqlarga tenglashtirildi. Pensiya jamg'armasining daromadlari va xarajatlari har yili O'zbekiston Respublikasining yig'ma budjeti tarkibiga kiritiladigan bo'ldi hamda Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalarni hisoblab chiqish va to'lash tartibi buzilganligi uchun xo'jalik yurituvchi subyektlarga nisbatan moliyaviy jazolar qo'llanilishi, shu jumladan to'lovlar o'z vaqtida to'lanmaganligi uchun penya hisoblanishi qonun hujjatlarida belgilab qo'yildi.

Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga mablag'lar to'plash tartib qoidalari Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 23 dekabrda "Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'larini shakllantirish va sarflash tartibi to'g'risidagi Nizomni

tasdiqlash haqida"gi 498-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nizom asosida 2004 yilgacha amalga oshirilib keldi.

Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 25 dekabrda 567-sonli qarori bilan budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga ajratmalarni hisoblash va to'lash tartiblarini soddalashtirish maqsadida, budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga ajratmalar, bandlik fondiga ajratmalar va kasaba uyushmalari jamg'armasiga ajratmalar birgalikda yagona ijtimoiy to'lov nomi bilan yuritiladigan bo'ldi.

Hozirgi kunda mazkur jamg'arma faoliyati, daromad manbanlarini shakllantirish va Pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni moliyalashtirish tartibi 2010 yil 19 fevralda tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida"gi Nizom asosida tartibga solinadi.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga asosan ijtimoiy jamg'armalarga majburiy to'lovlar tarkibiga yagona ijtimoiy to'lov va fuqarolarning budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari; budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalar kiradi.

Yagona ijtimoiy to'lov va fuqarolarning budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 305-311-moddalari).

Soliq to'lovchilar – yuridik shaxslar, ya'ni O'zbekiston Respublikasi rezidentlari; O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa, chet ellik yuridik shaxslarning vakolatxonalari va filiallari orqali amalga oshiruvchi O'zbekiston Respublikasi norezidentlari. Jismoniy shaxslar, ya'ni O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, shuningdek O'zbekiston Respublikasida doimiy ravishda yashab turgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar.

Sug'urta badallarini hisoblash va ushlab qolish majburiyati, shuningdek ularning to'g'ri hisoblab chiqarilishi uchun javobgarlik ish beruvchi zimmasiga yuklatiladi.

Yagona ijtimoiy to'lovning va sug'urta badallarini hisoblash uchun obyekt bo'lib, ish haqi tarzidagi daromadlar hisoblanadi. Yagona ijtimoiy to'lovni va sug'urta badallarini hisoblab chiqarish uchun baza imtiyoz sifatida belgilangan to'lovlar chegirib tashlangan ish haqi tarzida to'lanadigan daromadlar summasi sifatida belgilanadi.

Soliq solish obyekti – ish haqi tarzidagi daromadlar yagona ijtimoiy

to'lovning va sug'urta badallarining soliq solish ob'ektidir. Bunda O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari xodimlari, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan xalqaro hukumatlararo tashkilotlarga kvota qilingan lavozimlarga xizmat safariga yuborilgan shaxslar uchun yagona ijtimoiy to'lovning va sug'urta badallarining soliq solish ob'ekti ularning O'zbekiston Respublikasidan tashqariga ishlash uchun yuborilguniga

qadar oxirgi ish joyi bo'yicha olingan, O'zbekiston Respublikasida byudjet muassasalari xodimlari uchun ish haqi oshirilishi hisobga olingan holda qayta hisoblanadigan mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlardan kelib chiqqan holda aniqlanadi. O'zbekiston Respublikasi hududida ishlash uchun chet ellik xodimlarni berish bo'yicha xizmatlar ko'rsatish shartnomasiga muvofiq yuridik shaxs — O'zbekiston Respublikasi norezidentiga to'lanadigan chet ellik xodimlarning daromadlari ham yagona ijtimoiy to'lovning soliq solish ob'ektidir. ish haqi tarzidagi daromadlar O'zbekiston Respublikasi hududida ishlash uchun chet ellik xodimlarni berish bo'yicha xizmatlar ko'rsatish shartnomasiga muvofiq yuridik shaxs - O'zbekiston Respublikasi norezidentiga to'lanadigan chet ellik xodimlarning daromadlari ham Yagona ijtimoiy to'lovning soliq solish ob'ektidir.

Soliq solinadigan baza – mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar summasi sifatida belgilanadi, bunda yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallari hisoblanmaydigan to'lovlar mustasno.

O'zbekiston Respublikasi norezidentiga to'lanadigan chet ellik xodimlarning daromadlari bo'yicha yagona ijtimoiy to'lovni hisoblab chiqarish uchun soliq solinadigan baza chet ellik xodimlarga to'lanadigan daromadlar summasi sifatida aniqlanadi, biroq bu summa O'zbekiston Respublikasi hududida ishlash uchun chet ellik xodimlarni berish bo'yicha xizmatlar ko'rsatish shartnomasiga doir xarajatlar umumiy summasining 90 foizidan kam bo'lmashligi lozim.

Soliq stavkasi – har yili keyingi moliya yil uchun tasdiqlanadigan asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida belgilanadi. 2016 yil uchun budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy sug'urta badallari stavkasi 7,5 foiz miqdorida belgilangan.

Imtiyozlar – Soliq kodeksiga asosan yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallari hisoblanmaydigan to'lovlar hamda yagona ijtimoiy to'lov hisoblab chiqarilmaydigan to'lovlar va daromadlar belgilangan.

Jumladan, ijtimoiy to'lov va sug'urta badallari quyidagi to'lovlarga nisbatan hisoblanmaydi: mehnatda mayib bo'lganlik yoki sog'liqqa boshqacha shikast etganlik bilan bog'liq zararning o'rnini qoplash uchun Soliq kodeksi 171-moddasi ikkinchi qismining 9-bandida ko'rsatilgan miqdorlardan ortiqcha olingan summalar; yosh mutaxassislarga oliy o'quv yurtini tamomlaganlaridan so'ng ta'til vaqti uchun yuridik shaxslar hisobidan to'lanadigan nafaqalar; quyidagi grant mablag'lari hisobiga olinadigan mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar: davlatlar, davlatlarning hukumatlari, xalqaro va chet el hukumatga qarashli tashkilotlar tomonidan berilgan grant mablag'lari; O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan belgilanadigan ro'yxatga kiritilgan xalqaro va chet el nohukumat tashkilotlari tomonidan berilgan

grant mablag'lari; O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari doirasida berilgan grant mablag'lari.

Shuningdek, yagona ijtimoiy to'lov quyidagilarga nisbatan hisoblab chiqarilmaydi: O'zbekiston Respublikasi mudofaa, ichki ishlar, favqulodda vaziyatlar vazirliklarining, O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmatining harbiy xizmatchilariga, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar, serjantlar va ofitsyerlar tarkibiga hamda O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining xodimlariga xizmatni o'tashi (xizmat majburiyatlarini bajarishi) munosabati bilan to'lanadigan pul ta'minotiga, pul mukofotlariga va boshqa to'lovlarga; O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining, umumiy yurisdiksiya sudlarining va xo'jalik sudlarining sudyalari, shuningdek prokuratura organlarining mansab darajalariga (harbiy unvonlarga) ega bo'lgan xodimlarining xizmat vazifalarini bajarishi munosabati bilan olgan daromadlariga.

Soliq davri – kalendar yilidir.

Hisobot davri – yil oyidir.

Yagona ijtimoiy to'lovni va sug'urta badallarini hisoblab chiqarish hamda to'lash tartibi – yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallari har oyda soliq solinadigan bazadan hamda belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Yagona ijtimoiy to'lov yuridik shaxslarning mablag'lari hisobidan to'lanadi, sug'urta badallari esa xodimlarning ish haqidan ushlab qolinadi va soliq agentlari tomonidan o'tkaziladi.

Yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallarining hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga soliq to'lovchi tomonidan ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida, hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa - yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi. O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari tomonidan yil yakunlari bo'yicha yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallariga doir hisob-kitob hisobot yilidan keyingi yilning 25 martiga qadar taqdim etiladi.

Yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallarini to'lash har oyda, hisob-kitoblarni taqdim etish muddatlaridan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Ayrim toifadagi jismoniy shaxslar uchun sug'urta badallarini hisoblab chiqarish va to'lashning o'ziga xos xususiyatlari. Sug'urta badallari soliq to'lovchining kalendar oyda ishlagan kunlari sonidan qat'i nazar, majburiy tartibda quyidagicha to'lanadi: yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan — oyiga eng kam ish haqidan kam bo'lmagan miqdorda; yakka tartibdagi tadbirkorlar bilan mehnat munosabatlarida bo'lgan jismoniy shaxslar tomonidan — oyiga eng kam ish

haqining 50 foizi miqdorida; yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshiruvchi oila a'zolari tomonidan: yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tgan oila a'zosi tomonidan — oyiga eng kam ish haqidan kam bo'lmagan miqdorda; oilaning boshqa a'zolari tomonidan (o'n sakkiz yoshga to'lmaganlar bundan mustasno) — oyiga eng kam ish haqining 50 foizi miqdorida.

Yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklarining a'zolari sug'urta badallarini yiliga eng kam ish haqining to'rt yarim baravaridan kam bo'lmagan miqdorda to'laydi. Bunda dehqon xo'jaligining boshlig'i sug'urta badallarini majburiy tartibda, boshqa a'zolari esa, ixtiyoriylik asosida to'laydi. Belgilangan miqdordagi sug'urta badallarining to'lanishi dehqon xo'jaligi a'zosining mehnat stajini hisoblab chiqarishda bir yil deb hisobga olinadi.

yoshga doir pensiya olish huquqiga ega bo'lgan yuqorida ko'rsatilgan, shaxslar, shuningdek I va II guruh nogironi bo'lgan shaxslar uchun sug'urta badalining miqdori uning belgilangan eng kam miqdorining kamida 50 foizini tashkil etishi kerak. Mazkur imtiyozlar pensiya guvohnomasi yoki tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining ma'lumotnomasi asosida beriladi. Imtiyozga bo'lgan huquq kalendar yil davomida vujudga kelgan yoki bekor bo'lgan taqdirda, sug'urta badallarini qayta hisob-kitob qilish ushbu huquq vujudga kelgan yoki bekor bo'lgan oydan e'tiboran amalga oshiriladi.

Sug'urta badallarini to'lash quyidagicha amalga oshiriladi: yakka tartibdagi tadbirkorlar, yakka tartibdagi tadbirkorlar bilan mehnat munosabatlarida bo'lgan jismoniy shaxslar, yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshiruvchi oila a'zolari tomonidan ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan shaxslar tomonidan — har oyda, tadbirkorlik faoliyati amalga oshirilgan oyning 25-kunidan kechiktirmay;

yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklarining a'zolari tomonidan — hisobot yilining 1 oktyabrigacha. Bunda sug'urta badallarining miqdori to'lov kuniga belgilangan eng kam ish haqi miqdoridan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Yangi ro'yxatdan o'tgan yakka tartibdagi tadbirkorlar va yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshiruvchi oila a'zolari tomonidan sug'urta badallarini to'lash ular yakka tartibdagi tadbirkor sifatida davlat ro'yxatidan o'tkazilgan oydan keyingi oydan boshlab amalga oshiriladi.

Sug'urta badallarini to'lash majburiyati yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshirayotgan oila a'zolari uchun — oilaviy tadbirkorlik sub'ekti nomidan ish yuritadigan, yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tgan oila a'zosining; yakka tartibdagi tadbirkorning xodimlari

uchun — ushbu xodimlar bilan mehnat shartnomasini tuzgan yakka tartibdagi tadbirkorning zimmasiga yuklatiladi.

To'lov topshiriqnomasida (kirim orderida) soliq to'lovchining familiyasi, ismi, otasining ismi, identifikatsiya raqami va to'lov to'lanayotgan davr albatta ko'rsatilishi shart. Bunda oila a'zolari — oilaviy tadbirkorlik ishtirokchilari va xodim yollagan yakka tartibdagi tadbirkorlar bo'yicha to'lov topshiriqnomasi (kirim orderi) har bir oila a'zosi uchun va yakka tartibdagi tadbirkorning har bir yollangan xodimi uchun alohida-alohida yoziladi. Agar to'lov topshiriqnomasida (kirim orderida) davr ko'rsatilmagan bo'lsa, to'lov u amalga oshirilayotgan oy (dehqon xo'jaliklari a'zolari uchun — yil) uchun to'langan deb hisoblanadi.

Qonun hujjatlariga muvofiq sug'urta badallarini hisoblash va ushlab qolish majburiyati zimmasiga yuklatilmagan ish beruvchidan daromadlar oluvchi jismoniy shaxslar sug'urta badallarini jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiyada ko'rsatilgan mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar summasidan kelib chiqqan holda, sug'urta badallarini to'lash haqida jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiyani taqdim etish bilan bir vaqtda beriladigan ariza asosida ixtiyoriy ravishda to'laydi. Bunda mazkur shaxslar tomonidan sug'urta badallarini to'lash jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiya ma'lumotlari bo'yicha davlat soliq xizmati organlari tomonidan hisoblab chiqariladigan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini to'lash muddatlarida amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari xodimlarining, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan xalqaro hukumatlararo tashkilotlarga kvota qilingan lavozimlarga xizmat safariga yuborilgan shaxslarning sug'urta badallarini to'lash bo'yicha majburiyati O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining zimmasiga yuklatiladi. Sug'urta badallarini to'lash har oyda, hisob-kitoblarni taqdim etish muddatlaridan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Yakka tartibdagi tadbirkorning faoliyati vaqtinchalik to'xtatilganligi to'g'risida davlat soliq xizmati organlari tomonidan olingan axborot yakka tartibdagi tadbirkor o'z faoliyatini amalga oshirmaydigan davr uchun sug'urta badalini hisoblashni to'xtatib turish uchun asos bo'ladi. Davlat soliq xizmati organlari tomonidan olingan har bir yollangan xodim uchun belgilangan tartibda berilgan hisobga olish kartochkalari yakka tartibdagi tadbirkor o'z faoliyatini amalga oshirmaydigan davr uchun yakka tartibdagi tadbirkorning har bir xodimiga sug'urta badallarini hisoblashni to'xtatib turish uchun asos bo'ladi. Agar faoliyatini to'xtatgan yakka tartibdagi tadbirkor yakka tartibdagi tadbirkorning har bir xodimi uchun hisobga olish kartochkasini davlat soliq xizmati organiga belgilangan muddatlarda taqdim etmasa, yakka tartibdagi tadbirkorning majburiyatlari bo'yicha sug'urta badallarini hisoblash to'xtatilmaydi.

Budjetdan tashqari pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalar (312-315-moddalar).

Soliq to'lovchilar – yuridik shaxslar - O'zbekiston Respublikasining rezidentlari; oddiy shirkat ishlarini yuritish zimmasiga yuklatilgan (ishonchli shaxs) sherik (ishtirokchi) - yuridik shaxs. Bunda quyidagilar byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalarning to'lovchilari bo'lmaydi: notijorat tashkilotlar, bundan ularning tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishdan olgan daromadlari mustasno; yagona soliq to'lovini va (yoki) yagona yer solig'ini to'lovchi yuridik shaxslar. Umumbelgilangan soliqlarni to'lovchi mikrofirmalar va kichik korxonalar, bundan aksiz to'lanadigan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi va yer qaridan foydalanlik uchun soliq solinadigan foydali qazilmalarni qazib oluvchi mikrofirmalar va kichik korxonalar mustasno.

Soliq solish obyekti. Soliq solinadigan baza. Sof tushum budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalarning soliq solish obyekti va soliq solinadigan bazasidir.

Soliq stavkasi – har yili keyingi moliya yil uchun tasdiqlanadigan asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida belgilanadi. 2016 yil uchun O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalar stavkalari yuqorida belgilangan soliqlarga tortish obyektlaridan 1,6 foiz miqdorida belgilangan.

Soliq davri – kalendar yilidir.

Hisobot davri – yil choragidir.

Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalarni hisoblab chiqarish, ularning hisob-kitoblarini taqdim etish va ularni to'lash tartibi – Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalar har oyda soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalarning hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida, hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa - yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi.

Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalar quyidagicha to'lanadi: budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalar to'lovchi bo'lgan mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan - hisob-kitobni taqdim etish muddatidan kechiktirmay; mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan soliq to'lovchilar tomonidan - har oyda, keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil

yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay.

7.2. Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy to'lovlar (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 316-325-moddalari)

2007 yil 2 oktabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Avtomobil yo'llari to'g'risida"¹gi qonuniga muvofiq yo'llarni moliyalashtirishga doir ishlar (umumiy foydalaniladigan avtomobil yo'llarni loyihalash, qurish, qayta qurish, ta'mirlash va saqlash) yo'l jamg'armasining mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Respublika yo'l jamg'armasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Umumiy foydalaniladigan avtomobil yo'llari qurish va ulardan foydalanishni boshqarish tizimini takomillashtirish to'g'risida"²gi 2003 yil 19 avgustdagi PF-3292-son Farmoniga binoan tashkil etilgan. Ushbu jamg'arma mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish tartibi maxsus normativ hujjat bilan tartibga solinadi.

Respublika yo'l jamg'armasiga ikki turdagi majburiy to'lovlar undiriladi. Bular, Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar hamda Respublika yo'l jamg'armasiga yig'imlardir.

Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar (316-319-moddalar).

Soliq to'lovchilar – yuridik shaxslar - O'zbekiston Respublikasining rezidentlari; oddiy shirkat ishlarini yuritish zimmasiga yuklatilgan (ishonchli shaxs) sherik (ishtirokchi) - yuridik shaxs. Bunda quyidagilar Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalarning to'lovchilari bo'lmaydi: notijorat tashkilotlar, bundan ularning tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishdan olgan daromadlari mustasno; yagona soliq to'lovini va (yoki) yagona yer solig'ini to'lovchi yuridik shaxslar; umumbelgilangan soliqlarni to'lovchi mikrofirmalar va kichik korxonalar, bundan aksiz to'lanadigan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi va yer qaridan foydalanlik uchun soliq solinadigan foydali qazilmalarni qazib oluvchi mikrofirmalar va kichik korxonalar mustasno.

Soliq solish obyekti. Soliq solinadigan baza – sof tushum Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalarning soliq solish obyekti va soliq solinadigan bazasidir.

Soliq stavkasi – har yili keyingi moliya yil uchun tasdiqlanadigan asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida belgilanadi. 2016 yil uchun O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Respublika yo'l jamg'armasiga

¹O'zbekiston Respublikasining "Avtomobil yo'llari to'g'risida"gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi OKA, 1992 y., №9, 353-m.

majburiy ajratmalar stavkalari yuqorida belgilangan soliqqa tortish obyektlaridan 1,4 foiz miqdorida belgilangan.

Soliq davri – kalendar yildir.

Hisobot davri – yil choragdir.

Majburiy ajratmalarni hisoblab chiqarish, ularning hisob-kitobini taqdim etish va ularni to'lash tartibi. Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar soliq solinadigan bazadan va tasdiqlangan stavkadan kelib chiqqan holda har oyda hisoblab chiqariladi.

Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalarning hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida, hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa - yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatdan kechiktirmay taqdim etiladi.

Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar quyidagicha to'lanadi: Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar to'lovchi bo'lgan mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan - hisob-kitobni taqdim etish muddatidan kechiktirmay; mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan soliq to'lovchilar tomonidan - har oyda, keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa - yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay.

Respublika yo'l jamg'armasiga yig'imlar (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 319-325-moddalar).

Soliq kodeksining 54-bobiga asosan Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalardan tashqari yig'imlar ham to'lanadi.

Respublika yo'l jamg'armasi yig'imlariga quyidagilar kiradi:

- avtotransport vositalarini olganlik va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirganlik uchun yig'im;

- chet davlatlar avtotransport vositalarining O'zbekiston Respublikasi hududiga kirganligi va uning hududi orqali tranzit tarzida o'tganligi uchun yig'im.

Soliq to'lovchilar – Avtotransport vositalarini oluvchi va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirishni amalga oshiruvchi O'zbekiston Respublikasi rezidentlari va norezidentlari avtotransport vositalarini olganlik va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirganlik uchun yig'im to'lovchilardir.

Chet davlatlar avtotransport vositalarining egalari yoki foydalanuvchilari ushbu vositalarning O'zbekiston Respublikasi hududiga kirganligi va uning hududi orqali tranzit tarzida o'tganligi uchun yig'im to'lovchilardir.

Soliq solish obyekti – avtotransport vositalarini olish va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirish; chet davlatlar avtotransport

vositalarining O'zbekiston Respublikasi hududiga kirishi va uning hududi orqali tranzit tarzida o'tish.

Soliq solinadigan baza – olingan va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kiriladigan avtotransport vositalari dvigatelining ot kuchidagi quvvati yoki avtotransport vositalarining qiymati; O'zbekiston Respublikasi hududiga kirganida yoki uning hududi orqali tranzit tarzida o'tganida chet davlatlarning avtotransport vositalari.

Soliq stavkasi – har yili keyingi moliya yil uchun tasdiqlanadigan asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida belgilanadi.

Imtiyozlar. Avtotransport vositalarini olish va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirish uchun yig'imni to'lashdan quyidagilar ozod qilinadilar: ishlab chiqaruvchi korxona tomonidan qo'l bilan boshqarishga moslashtirilgan engil avtomobilni va (yoki) motoaravachani oluvchi barcha guruhlardagi nogironlar; yaqin qarindoshlaridan hadya shartnomasi yoki meros asosida avtomobillar va motoaravachalar oluvchi fuqarolar; faoliyatining asosiy turi yo'lovchilar tashish bo'lgan, qonun hujjatlariga muvofiq yo'lovchilar tashish uchun belgilangan namunadagi litsenziyaga ega bo'lgan avtotransport korxonalari - yo'lovchilar tashishni amalga oshiruvchi transport vositalari bo'yicha (engil avtomobillar va yo'nalishli taksilardan tashqari); yuridik shaxslar – qirq tonnadan ortiq yuk ko'taradigan, olingan kon avtosamosvallari bo'yicha; homiylik (beg'araz) yordami sifatida avtomobillarni olgan (sotib olgan) bolalar uylari, ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar, nogiron bolalar uchun markazlar, qariyalar va kichik yoshdagi nogironlar uchun internat-uylar, shuningdek budjet hisobidan moliyalashtiriladigan tibbiyot muassasalari; yuridik shaxslar - avtotransport vositalarini bitta tizim (davlat va xo'jalik boshqaruvi organi) ichida balansdan balansga bepul o'tkazishda; qayta tashkil etish natijasida avtotransport vositasini olgan huquqiy voris va boshqalar.

Yig'imlarni to'lash tartibi – avtotransport vositalarini olganlik va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirganlik uchun yig'im ular O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi organlarida davlat ro'yxatidan o'tkazilayotganda, qayta ro'yxatdan o'tkazilayotganda quyidagi hollarda undiriladi:

- 1) avtotransport vositalari oldi-sotdi, almashtirish, hadya, bepul berish shartnomasi asosida, shuningdek qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa bitimlar asosida mulk qilib olinganda;

- 2) avtotransport vositalari yuridik shaxsning ustav fondiga (ustav kapitaliga) yoki qonun hujjatlarida belgilangan tartibda dividendlar sifatida olinganda;

- 3) avtotransport vositalari lizingga berish uchun olinganda, imtiyozlar nazarda tutilgan hollar bundan mustasno. Yig'im taraflarning yozma kelishuviga ko'ra lizing beruvchidan yoki lizing oluvchidan undiriladi. Lizing beruvchi O'zbekiston

Respublikasining norezidenti bo'lgan taqdirda, yig'im lizing oluvchidan undiriladi. Lizing shartnomasi muddati tugaganidan so'ng mazkur lizing (ikkilamchi lizing) shartnomasi predmeti bo'lgan avtotransport vositasi qayta ro'yxatdan o'tkazilayotganida takroran yig'im undirilmaydi;

4) avtotransport vositalari O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirilganda.

Avtotransport vositalarini olish va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirish uchun yig'im to'langanligi to'g'risidagi hujjat taqdim etilmagan holda avtotransport vositalarini ro'yxatdan o'tkazish, qayta ro'yxatdan o'tkazish yoki texnik ko'rikdan o'tkazish amalga oshirilmaydi.

Chet davlatlar avtotransport vositalari O'zbekiston Respublikasi hududiga kirganligi va uning hududi orqali tranzit tarzida o'tganligi uchun yig'im chet davlatning avtotransport vositasi O'zbekiston Respublikasi hududiga kirayotganida undiriladi.

7.3. Budgetdan tashqari Umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalar (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 325¹-325⁴ modda)

Soliq to'lovchi – yuridik shaxslar - O'zbekiston Respublikasining rezidentlari; oddiy shirkat ishlarini yuritish zimmasiga yuklatilgan (ishonchli shaxs) sherik (ishtirokchi) - yuridik shaxs. Bunda quyidagilar byudjetdan tashqari Umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalarining to'lovchilari bo'lmaydi: notijorat tashkilotlar, bundan ularning tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishdan olgan daromadlari mustasno; yagona soliq to'lovini va (yoki) yagona yer solig'ini to'lovchi yuridik shaxslar; umumbelgilangan soliqlarni to'lovchi mikrofirmalar va kichik korxonalar, bundan aksiz to'lanadigan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi va yer qo'riqidan foydalanganlik uchun soliq solinadigan foydali qazilmalarni qazib oluvchi mikrofirmalar va kichik korxonalar mustasno.

Soliq solish obyekti. Soliq solinadigan baza - sof tushum budgetdan tashqari Umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalarining soliq solish obyekti va soliq solinadigan bazasidir.

Soliq to'lovchilar turli xil soliq solish obyektlariga ega bo'lgan hollarda, ular soliq solish obyektlarining alohida-alohida hisobini yuritishi va tegishli obyektlardan kelib chiqqan holda budgetdan tashqari Umumta'lim maktablari, kasb-hunar

kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalarini to'lashi shart. **Soliq stavkasi** – har yili keyingi moliya yil uchun tasdiqlanadigan asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida belgilanadi. 2016 yil uchun budgetdan tashqari Umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalar stavkalari yuqorida belgilangan soliqqa tortish obyektlaridan 0,5 foiz miqdorida belgilangan.

Soliq davri – kalendar yilidir.

Hisobot davri – yil choragidir.

Majburiy ajratmalarini hisoblab chiqarish, ularning hisob-kitobini taqdim etish va ularni to'lash tartibi. Budgetdan tashqari Umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalar soliq solinadigan bazadan va tasdiqlangan stavkadan kelib chiqqan holda har oyda hisoblab chiqariladi.

Budgetdan tashqari Umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalarining hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida, hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa, yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi.

Budgetdan tashqari Umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalarini to'lash: budgetdan tashqari Umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalar to'lovchi bo'lgan mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan - hisob-kitobni taqdim etish muddatidan kechiktirmay; mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan soliq to'lovchilar tomonidan - har oyda, keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa, yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay amalga oshiriladi.

7.4. Davlat boji (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 326-342-moddalari)

Davlat boji yuridik ahamiyatga molik harakatlarni amalga oshirganlik va (yoki) bunday harakatlar uchun vakolatli muassasalar va (yoki) mansabdor shaxslar tomonidan hujjatlar berganlik uchun olinadigan majburiy to'lovdir.

O'zbekiston Respublikasi konsullik muassasalari tomonidan konsullik harakatlarini amalga oshirganlik uchun davlat boji konsullik yig'imi tariqasida undiriladi.

Davlat bojining stavkalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Davlat bojini to'lovchilardir – yuridik ahamiyatga molik harakatlar amalga oshirilishi va (yoki) hujjatlar berilishi xususida vakolatli muassasalar va (yoki) mansabdor shaxslarga murojaat qilayotgan yuridik va jismoniy shaxslardir.

Undirish obyektlari: Davlat boji quyidagilardan undiriladi:

1) sudlarga beriladigan da'vo arizalaridan, organlarning va ular mansabdor shaxslarining harakatlari (qarorlari) ustidan berilgan shikoyatlardan, alohida tartibda yuritiladigan ishlarga doir arizalardan, sudlarning qarorlari ustidan beriladigan apellyasiya, kassatsiya shikoyatlaridan va arizalaridan, nazorat tartibida protest keltirish to'g'risidagi shikoyatlar va arizalardan, hakamlik sudining hal qiluv qarorlarini bekor qilish to'g'risidagi arizalardan, hakamlik sudining qarorlarini majburiy ijro etish uchun ijro varaqasi berish to'g'risidagi arizalardan, shuningdek sudlar tomonidan hujjatlarning nusxalarini berganlik uchun;

2) da'vo arizalaridan, tashkilotlarni va fuqarolarni bankrot deb topish to'g'risidagi arizalardan, nizo predmetiga nisbatan mustaqil talablarni bildirgan uchinchi shaxs sifatida ishga kirishish to'g'risidagi arizalardan, yuridik ahamiyatga ega bo'lgan faktlarni aniqlash to'g'risidagi arizalardan, xo'jalik sudining qarorlari, ish yuritishni tugatish to'g'risidagi ajrimi ustidan berilgan, da'voni ko'rmasdan qoldirish to'g'risidagi, sud jarimalarini solish to'g'risidagi apellyatsiya va kassatsiya shikoyatlaridan, hakamlik sudining qarorlarini bekor qilish to'g'risidagi, hakamlik sudining qarorlarini majburiy ijro etish uchun ijro varaqasi berish to'g'risidagi arizalardan, xo'jalik sudining hakamlik sudi qarorlarini bekor qilish to'g'risidagi, shuningdek hakamlik sudining hal qiluv qarorlarini majburiy ijro etish uchun ijro varaqasini berish to'g'risidagi va ijro varaqasini berishni rad etish to'g'risidagi ishlar bo'yicha ajrimlari ustidan berilgan apellyasiya va kassatsiya shikoyatlaridan;

3) notariuslar va O'zbekiston Respublikasining konsullari tomonidan notarial harakatlarni amalga oshirganlik uchun;

4) fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etganlik uchun, shuningdek fuqarolarga fuqarolik holati dalolatnomalari qayd etilganligi to'g'risida takroriy

guvohnoma berganlik uchun hamda fuqarolik holati dalolatnomalari yozuviga o'zgartishlar, qo'shimchalar, tuzatishlar kiritilishi va uning qayta tiklanishi munosabati bilan guvohnoma berganlik uchun;

5) chet eldan O'zbekiston Respublikasiga kelish huquqini beruvchi hujjatlarni, O'zbekiston Respublikasiga taklif qilish to'g'risida hujjatlarni berganlik uchun; yashash guvohnomasini berganlik yoki uning muddatini uzaytirganlik uchun; respublika hududiga kelish va respublika hududidan chet elga chiqish huquqini beradigan chet el pasportiga yoki uning o'rnini bosuvchi hujjatga viza berganlik uchun, shuningdek O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilish va O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan chiqish to'g'risida beriladigan arizalardan;

6) O'zbekiston Respublikasining fuqarosi pasportini yoki uning o'rnini bosuvchi hujjatlarni, O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga chet elga chiqish huquqi uchun hujjatlar berganlik uchun;

7) O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini, chet davlatlar fuqarolarini hamda fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni turar joyga qayd etganlik va ro'yxatdan chiqarganlik uchun;

8) yuridik shaxslarni va yakka tartibdagi tadbirkorlarni davlat ro'yxatidan o'tkazganlik uchun;

9) faoliyatning ayrim turlarini amalga oshirishga litsenziya berganlik uchun;

10) ov qilish huquqiga ega ekanligi to'g'risida ruxsatnoma berganlik uchun.

Soliq qonunchiligida Umumiy yurisdiksiya sudlarida, xo'jalik sudlarida, notarial harakatlar amalga oshirilganda, fuqarolik holati dalolatnomalarini, chet elga chiqish uchun hujjatlarni rasmiylashtirishda va O'zbekiston Respublikasi fuqarosi pasportini berishda, konsullik yig'implari davlat bojini to'lashdan qayd etishda va boshqa harakatlarni amalga oshirganda davlat bojini to'lashdan ozod qilinadigan holatlar belgilangan.

Jumladan, Umumiy yurisdiksiya sudlarida davlat bojini to'lashdan quyidagilar ozod qilinadi: da'vog'arlar - ish haqini undirib olish to'g'risidagi da'volar va mehnat huquqlari munosabatlaridan kelib chiqadigan boshqa talablar yuzasidan; da'vog'arlar - mualliflik huquqlari va turdosh huquqlardan, shuningdek ixtiro, foydali model, sanoat namunasi, tovar belgisi, xizmat ko'rsatish belgisi va tovar kelib chiqqan joy nomiga, seleksiya yutug'iga bo'lgan huquqdan kelib chiqadigan da'volar yuzasidan; da'vog'arlar - alimentlar undirish to'g'risidagi da'volar yuzasidan; da'vog'arlar - mehnatda mayib bo'lganligi yoki sog'lig'ining boshqacha tarzda shikastlanganligi, shuningdek boquvchisi vafot etganligi tufayli etkazilgan zararining o'rnini qoplash to'g'risidagi da'volar yuzasidan; da'vog'arlar - noqonuniy hukm etish, jinoiy javobgarlikka tortish, ma'muriy jazo berish tufayli jismoniy shaxsga yetkazilgan zararining o'rnini qoplash bilan bog'liq nizolar yuzasidan; da'vog'arlar - jinoyat tufayli

yetkazilgan moddiy zararining o'rnini qoplash to'g'risidagi da'volar yuzasidan va boshqalar;

Xo'jalik sudlarida davlat bojini to'lashdan quyidagilar ozod qilinadi: qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilar - tayyorlov va xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar shartnoma majburiyatlarini bajarmaganligi bilan bog'liq da'volar bo'yicha; tadbirkorlik subyektlari - tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzadigan davlat organlari hamda boshqa organlarning qarorlari, ular mansabdor shaxslarining harakatlari (harakatsizligi) ustidan sudga murojaat qilganda; arizachi va javobgar - qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda moliya-xo'jalik faoliyatini amalga oshirmayotgan va (yoki) o'z ustav fondini (ustav kapitalini) shakllantirmagan korxonalarni tugatishga doir ishlar bo'yicha va boshqalar.

Notarial harakatlar amalga oshirilganda davlat bojini to'lashdan quyidagilar ozod qilinadi: shaxslar - davlat pensiyalari va nafaqalarini olish uchun zarur bo'lgan, shuningdek vasiylik qilish va farzandlikka olish to'g'risidagi ishlar yuzasidan hujjatlarning ko'chirma nusxalari to'g'riligini ularga tasdiqlab berganlik uchun; shaxslar - mol-mulkini davlat foydasiga, shuningdek yuridik shaxslar foydasiga hadya qilish to'g'risidagi vasiyatnomalari va shartnomalarini tasdiqlaganlik uchun; davlat soliq xizmati organlari va moliya organlari - ularga davlatning merosga bo'lgan huquqi to'g'risidagi guvohnomalarni (guvohnomalarining dublikatini) berganlik, shuningdek ushbu guvohnomalarni (guvohnomalarining dublikatini) olish uchun zarur bo'lgan barcha hujjatlar uchun va boshqalar.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etishda davlat boji to'lashdan quyidagilar ozod qilinadi: xalq ta'limi organlari, balog'atga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar - yetim bolalarni va ota-onalar qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni bolalar muassasalariga va o'quv yurtlariga yuborish uchun tug'ilganlik to'g'risida takroriy guvohnomalar berganlik uchun; jismoniy shaxslar - tug'ilish, o'lim qayd etilganligi uchun, ularga farzandlikka olingan, otalik belgilangan, jinsi o'zgartirilgan hollarida, shuningdek fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish chog'ida yo'l qo'yilgan xatolar munosabati bilan tug'ilganlik to'g'risidagi hujjatlar yozuvlari o'zgartirilgan, to'ldirilgan va tuzatilgan taqdirda guvohnomalar berganlik uchun.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari davlat bojini to'lashdan quyidagi hollarda ozod qilinadi: diplomatik pasport berganlik uchun; quyidagi hollarda xorijga chiqish uchun ruxsatnoma berganlik uchun: yaqin qarindoshlari vafot etgan yoki ular dafn etilgan joylarni ziyorat qilgan taqdirda; fuqarolik, oilaviy va jinoyat ishlari bo'yicha huquqiy yordam ko'rsatish to'g'risidagi shartnomalarga (bitimlarga) binoan ular chet el sudlariga fuqarolik va jinoyat ishlari yuzasidan taraflar, guvohlar va ekspertlar sifatida chaqirilganda; o'n olti yoshga to'lmagan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi

guvohnomasini berganlik uchun; to'liq davlat ta'minotida bo'lganlar - O'zbekiston Respublikasi fuqarosi pasportini berganlik uchun va boshqalar.

Konsullik yig'implari quyidagi hollarda undirilmaydi: O'zbekiston Respublikasining konsullik yig'implarini undirishdan voz kechish to'g'risidagi xalqaro shartnomasi mavjud bo'lsa; O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini repatriatsiya qilish ishlari bo'yicha; chet el diplomatik pasportlariga o'zarolik asosida viza qo'yanlik uchun; mehnat staji, fuqarolarning ijtimoiy ta'minoti to'g'risidagi, alimentlar undirish to'g'risidagi ishlarga doir hujjatlarni so'rab olganlik va legallashtirganlik uchun va boshqalar.

Fuqarolarni turar joyga qayd etganlik va ro'yxatdan chiqarganlik yoxud turgan joyi bo'yicha hisobga olganlik uchun davlat boji to'lashdan quyidagilar ozod qilinadi: qariyalar va nogironlarning internat-uylarida yashovchi qariyalar va nogironlar; maktab-internatlar, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarning to'liq davlat ta'minotida bo'lgan va yotoqxonalarda yashovchi o'quvchilari.

Davlat boji, davlat boji undiriladigan harakatlar amalga oshirilguniga qadar naqd pulli yoki naqd pulsiz shaklda to'lanadi. To'lovchining davlat bojini naqd pulsiz shaklda to'laganligi fakti bankning to'lov ijro etilganligi to'g'risidagi belgisi bo'lgan to'lov topshiriqnomasi bilan tasdiqlanadi.

To'lovchining davlat bojini naqd pul shaklida to'laganligi fakti bank tomonidan to'lovchiga beriladigan belgilangan shakldagi kvitansiya yoki O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi belgilangan shaklda to'lovni amalga oshirgan mansabdor shaxs yoxud davlat organi va tashkilotning kassasi tomonidan to'lovchiga beriladigan kvitansiya bilan tasdiqlanadi.

Davlat boji to'lov hujjatlari asosida budjet tasarrufiga o'tkaziladi, davlat bojining xizmatlari uchun davlat boji undirilayotgan davlat organi tasarrufida qoldirilayotgan qismi bundan mustasno. Bojning bir qismi davlat organi tasarrufida qoldirilgan taqdirda davlat boji quyidagi tartibda to'lanadi: harakatlari uchun davlat boji undirilayotgan davlat organi tasarrufida qoldiriladigan summaga taalluqli alohida to'lov hujjatlari orqali; budjet daromadlarining tasnifiga muvofiq budjetga o'tkazilishi kerak bo'lgan summaga taalluqli alohida to'lov hujjati orqali.

Davlat bojining davlat organi tasarrufida qoldiriladigan miqdori qonun hujjatlarida belgilanadi.

Mulkiy nizo bo'yicha sudga da'vo arizasi berilganda, shuningdek mol-mulkning oldi-sotdi, hadya, ayirboshlash shartnomasini notarial tartibda tasdiqlashda, merosga bo'lgan huquqni rasmiylashtirishda, agar da'vo qiymati, shartnoma summasi yoki meros miqdori chet el valyutasida belgilansa, davlat boji qonun hujjatlarida belgilangan hollarda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan tartibda chet el valyutasida undirilishi mumkin.

Amaldagi Soliq kodeksida sudlarda davlat bojini undirishning, notarial harakatlar bajarganlik uchun davlat bojini undirishning o'ziga xos xususiyatlari; konsullik yig'imini to'lash tartibi; davlat bojini boshqa organlar va tashkilotlar tomonidan undirishning o'ziga xos xususiyatlari; davlat boji to'lovlari va tushumlarini hisobga olish va qaytarish tartiblari belgilangan.

7.5. Bojxona to'lovlari (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 343-344-moddalari)

Bojxona organlari bojxona ishini amalga oshirishda bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan bojxona to'lovlari undiradi.

Bojxona to'lovlari to'lovchilar, bu to'lovlarni hisoblab chiqarish, to'lash, qaytarish va undirish tartibi, shuningdek bojxona to'lovlari bo'yicha imtiyozlar, agar soliq qonunchiligida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilanadi.

Tovarlarni O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga olib kirishda aksiz solig'i hamda qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblab chiqarish va to'lash tartibi, shuningdek mazkur soliqlar bo'yicha imtiyozlar Soliq kodeksida belgilanadi.

Bojxona to'lovi O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan tovarlar olib o'tilayotganda eksport-import operatsiyalarining bajarilishi munosabati bilan undiriladigan to'lovdir.

Tovarlar va transport vositalarini O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali olib o'tishda hamda bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan boshqa hollarda bojxona to'lovlarning quyidagi turlari to'lanadi:

- boj;
- qo'shilgan qiymat solig'i;
- aksiz solig'i;
- bojxona yig'implari.

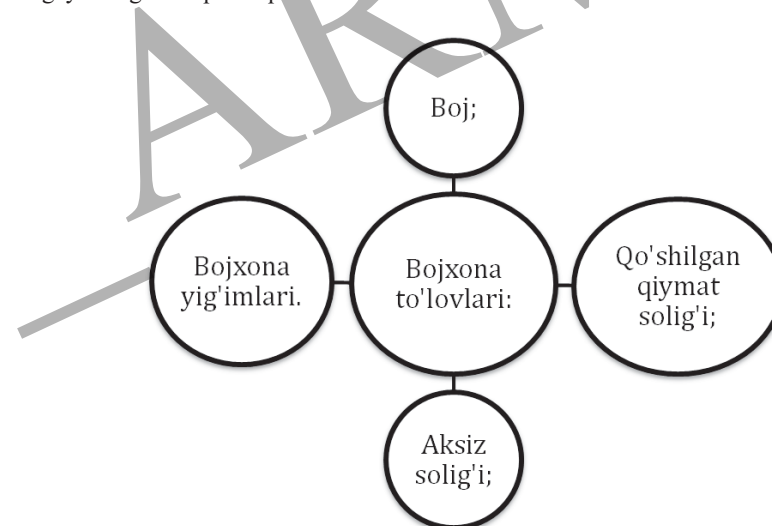
Boj – O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan tovarlar olib o'tilayotganda bojxona organlari tomonidan undiriladigan to'lovdir.

Bojlarning stavkasi butun O'zbekiston Respublikasining barcha hududida yagona bo'lib, tovarlarni bojxona hududidan olib o'tuvchi shaxslar, bitimlarning turlari va boshqa omillarga qarab o'zgarishi mumkin emas. Bojxona chegarasidan olib o'tiladigan, O'zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyatining tovar nomenklaturasi prinsiplari va qoidalariga muvofiq holda bir tizimga solingan tovarlarga nisbatan qo'llaniladigan boj stavkalarining to'plami boj tarifi, deb ataladi. Tovar nomenklaturasi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. O'zbekiston Respublikasida import boji, eksport boji, mavsumiy va alohida (maxsus, antidemping, kompensatsiya) boj qo'llaniladi.

Bojxona bojlarning va soliqlarning stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish maqsadida olib kiriladigan tovarlarga nisbatan bojlarning alohida turi vaqtincha qo'llanilishi mumkin.

Masalan, maxsus bojlar, basharti, o'xshash va bevosita raqobat qiluvchi tovarlar bojxona hududiga O'zbekiston Respublikasidagi tovar ishlab chiqaruvchilarga ziyon yetkazadigan yoki ziyon yetkazishi mumkin bo'lgan miqdorda va shartlarda olib kirilayotgan bo'lsa, himoya chorasi sifatida qo'llaniladi. Dempinga qarshi bojlar qo'uidagi hollarda qo'llaniladi: tovarlar bojxona hududiga ularning olib chiqilgan davlatda ayni vaqtda amalda bo'lgan real qiymatdan past narhda olib kirilsa, agar bunday olib kirish O'zbekiston Respublikasining shunga o'xshash tovar ishlab chiqaruvchilariga moddiy ziyon yetkazsa yoki yetkazish xavfini tug'dirsa yoxud O'zbekiston Respublikasida shunday tovarlar ishlab chiqarishni tashkil qilish yoki kengaytirishga to'sqinlik qilsa.

8-rasm. Bojxona to'lovlari¹

O'zbekiston Respublikasida boj stavkalarining quyidagi turlari qo'llaniladi: boj undiriladigan bojxona qiymatiga nisbatan foizlarda hisoblanadigan advalor stavkalar; boj undiriladigan tovarlar birligi uchun belgilangan miqdorda hisoblanadigan xos

¹ Yo'ldashev M., Tursunov Y. "Soliq huquqi". "Moliya" nashriyati. Darslik. -T.: 2000.

stavkalar (1 kg. Tovar uchun yoki 1 litr uchun); bojning advalor hamda xos turlarini o'z ichiga oladigan aralash stavkalar.

Bojxona chegarasi orqali olib o'tiladigan tovarlarga qonun hujjatlariga muvofiq boj, qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'i solinadi.

Tovarlar qaytarib olib chiqilgan taqdirda ilgari to'langan boj, qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'i summalarini qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda qaytarilishi lozim.

Bojxona yig'imlarining ro'yxati va ularning stavkalari qonun hujjatlarida belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksiga asosan bojxona organlari tomonidan quyidagi harakatlar yoki tartib-taomillar bajarilganligi uchun bojxona yig'imlari undiriladi:

bojxona rasmiylashtiruv;

bojxona rasmiylashtiruv uchun belgilangan joylardan tashqaridagi va (yoki) bojxona organlarining ish vaqtidan tashqari vaqtdagi bojxona rasmiylashtiruv;

tovarlarni bojxona organi egaligidagi bojxona omborida saqlash;

transport vositasini bojxona hamrohligida kuzatib borish;

dastlabki qarorni qabul qilish;

tovarlarni bojxona hududidan tashqarida qayta ishlashga, tovarlarni bojxona hududida qayta ishlashga ruxsatnomalar berish;

bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisni o'qitish;

bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestatini berish, ushbu attestatni qayta ro'yxatdan o'tkazish (uning amal qilish muddatini uzaytirish) va uning amal qilishini tiklash;

intellektual mulk ob'ektlarini Intellektual mulk ob'ektlarining bojxona reestriga kiritish;

yuridik shaxslar tomonidan olib kiriladigan naqd chet el valyutasining bojxona rasmiylashtiruv.

Bojxona yig'imlarining stavkalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Bojxona to'lovlarini to'lovchi (bundan buyon matnda to'lovchi deb yuritiladi) quyidagilardan iborat:

deklarant;

bojxona brokeri, agar deklarant bilan tuzilgan shartnomada bu nazarda tutilgan bo'lsa;

bojxona omborining, erkin omborning, boj olinmaydigan savdo do'konining egasi, tashuvchi,

ular tomonidan bojxona rejimlarining qo'llanilish talablari va shartlariga amal qilinmaganda;

xalqaro pochta va kur'erlik jo'natmalarining pochta aloqasi operatorlari va provayderlari, bosharti bojxona nazorati ostida bo'lgan xalqaro pochta va kur'erlik jo'natmalari yo'qolsa yoki bojxona nazoratisiz berilsa.

Har qanday manfaatdor shaxs to'lovchi uchun bojxona to'lovlarini to'lashga haqli.

O'zbekiston Respublikasida bojxona to'lovlari uchta usulda, ya'ni naqd pullar bilan; boj markalari bilan; naqd pulsiz shaklda to'lanadi. Qonunchilikda belgilangan hollarda bojxona to'lovlari O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki belgilagan kursi bo'yicha chet el valyutasida undirilishi mumkin.

Bojxona to'lovlarini davlat budjetiga o'tkaziladi, boj undiriladigan davlat organining ixtiyorida ham belgilangan miqdorda qoldiriladi.

Bojxona kodeksiga, boshqa qonunlarga, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlariga binoan yuridik va jismoniy shaxslarga tarif imtiyozlari, qo'shilgan qiymat solig'ini, aksiz solig'ini va bojxona yig'imlarini to'lash bo'yicha imtiyozlar, tarif preferentsiyalari berilishi mumkin.

Jumladan, Bojxona kodeksining 297-moddasiga asosan tashqi savdo siyosati amalga oshirilayotganda ilgari to'langan bojxona bojini qaytarish, bojxona boji stavkasini pasaytirish va bojxona bojini to'lashdan ozod etish tarzida tarif imtiyozlari berilishiga yo'l qo'yiladi. Bojxona bojidan ozod etish tarzidagi tarif imtiyozlari quyidagilarga nisbatan beriladi: xalqaro yo'nalishda yuklar, bagaj va yo'lovchilar tashishni amalga oshiradigan transport vositalariga, shuningdek ularning yo'lda qatnov vaqtida, oraliq to'xtash punktlarida bir maromda ishlashi uchun zarur bo'lgan yoki transport vositalarida yuz bergan avariya (nosozliklarga) barham berish uchun bojxona hududidan tashqarida olingan moddiy-texnika ta'minoti predmetlariga va anjomlariga, yoqilg'iga, oziq-ovqatga va boshqa mol-mulkka; davlat mulkiga aylantirilishi lozim bo'lgan tovarlarga; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda insonparvarlik yordami sifatida olib kiriladigan tovarlarga; xayriya yordami, shu jumladan texnik ko'mak ko'rsatish maqsadida davlatlar, hukumatlar, xalqaro tashkilotlar tomonidan olib kiriladigan tovarlarga va boshqalar.

Bojxona rasmiylashtiruv uchun bojxona yig'imlarini to'lashdan quyidagilar ozod etiladi: bojxona chegarasi orqali beg'araz, insonparvarlik yordami yoki xayriya maqsadlari, shu jumladan texnik ko'mak uchun olib o'tilayotgan tovarlar; notijorat maqsadlar uchun jismoniy shaxslar tomonidan qonun hujjatlarida belgilangan bojsiz olib kirish normasi doirasida olib o'tiladigan tovarlar; vaqtincha saqlash va davlat foydasiga voz kechish bojxona rejimlariga joylashtiriladigan tovarlar; bojxona imtiyozlaridan foydalanuvchi chet davlatlarning diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari, xalqaro birlashmalar va tashkilotlar rasmiy foydalanishi uchun bojxona hududiga olib kiriladigan tovarlar, shuningdek bojxona hududidan

olib chiqiladigan hamda O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalari va ularga tenglashtirilgan vakolatxonalarning faoliyat ko'rsatishini ta'minlash uchun mo'ljallangan tovarlar va boshqalar.

Tarif preferentsiyalari bojxona bojlari to'lashdan ozod etish, bojxona bojlari stavkalarini kamaytirish yoki muayyan davlatlarda ishlab chiqarilgan tovarlarni bojxona hududiga preferentsial olib kirish yoki ushbu hududdan preferentsial olib chiqishda kvotalar belgilash tarzida beriladi. O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq quyidagi tovarlarga nisbatan bojxona bojlari qo'llanilmaydi: O'zbekiston Respublikasi bilan erkin savdo zonasini tashkil etuvchi yoki O'zbekiston Respublikasi erkin savdo rejimini belgilagan davlatlarda ishlab chiqarilgan va ushbu davlatlardan bojxona hududiga olib kiriladigan tovarlarga; O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqarilgan va uning bojxona hududidan O'zbekiston Respublikasi bilan erkin savdo zonasini tashkil etuvchi yoki O'zbekiston Respublikasi erkin savdo rejimini belgilagan davlatlarga olib chiqilgan tovarlarga. O'zbekiston Respublikasi erkin savdo zonasini tashkil etish to'g'risida xalqaro shartnoma tuzgan davlatlarda ishlab chiqarilgan tovarlarga nisbatan, agar tovar erkin savdo zonasini tashkil etish to'g'risidagi xalqaro shartnoma ishtirokchilari bo'lgan davlatlardan birining rezidenti tomonidan eksport qilinayotgan bo'lsa va ushbu shartnoma ishtirokchisi bo'lgan davlatning rezidenti tomonidan shartnoma ishtirokchisi bo'lgan boshqa davlatning bojxona hududidan olib kirilgan bo'lsa, bojxona bojlari qo'llanilmaydi. Bunda rezident deganda shu davlat hududida tashkil etilgan tashkilot yoxud shu davlat hududida doimiy yashaydigan jismoniy shaxs tushuniladi. Boshqa hollarda boj tarifiga muvofiq bojxona boji stavkasi qo'llaniladi.

Boj tarifi bilan belgilangan stavkalar miqdoridagi bojxona bojlari O'zbekiston Respublikasi savdo-iqtisodiy munosabatlarda eng ko'p qulaylik berish rejimini qo'llayotgan mamlakatlarda ishlab chiqarilgan tovarlarga nisbatan, tovarni jo'natuvchi va eksport qiluvchi mamlakatdan qat'i nazar qo'llaniladi. Savdo-iqtisodiy munosabatlarda eng ko'p qulaylik berish rejimi nazarda tutilmagan mamlakatlarda ishlab chiqarilgan yoxud ishlab chiqarilgan mamlakati aniqlanmagan tovarlarga nisbatan bojxona bojlarining stavkalari ikki baravar oshiriladi. Rivojlanayotgan davlatlarda, shuningdek kam rivojlangan davlatlarda ishlab chiqarilgan va bojxona hududiga olib kiriladigan tovarlar uchun qonun hujjatlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasining preferentsiyalar milliy tizimi belgilanishi mumkin. Tarif preferentsiyalari ushbu Kodeksning 50-bobi qoidalariga rioya etgan holda beriladi.

7.6. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 345-347-moddalari)

Soliq kodeksining 23-moddasiga ko'ra ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar tarkibiga kiradi va u mahalliy budjet daromadlaridan biri hisoblanadi.

Soliq to'lovchilar – yig'im joriy qilingan tovarlar savdosini va xizmatlar ko'rsatishni belgilangan tartibda amalga oshirayotgan yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar.

Soliq solish obyekti – tovarlar va xizmatlarning qonun hujjatlarida belgilanadigan ro'yxati.

Yig'imni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi. Tovarlarining ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im yig'im stavkalarining qonun hujjatlarida belgilangan oylik miqdori doirasida hisoblab chiqariladi.

Tovarlarining ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'imning aniq stavkasi mahalliy davlat hokimiyatining vakillik organlari tomonidan belgilanadi va qonun hujjatlarida belgilangan eng yuqori stavkalardan ortiq bo'lishi mumkin emas.

Tovarlarining ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im har oyda, hisobot oyidan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmasdan to'lanadi.

Tovarlarining ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im bo'yicha hisob-kitob faoliyat amalga oshirilayotgan joydagi davlat soliq xizmati organlariga: yil davomida tegishli ruxsat guvohnomasini (mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organining qarorini) olgan soliq to'lovchilar tomonidan - ruxsat guvohnomasi (mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organining qarori) berilgan kundan e'tiboran o'n kundan kechiktirmasdan; faoliyat yuritayotgan soliq to'lovchilar tomonidan - har yili hisobot yilining 15 yanvarigacha taqdim etiladi.

Eng kam ish haqining miqdori o'zgargan taqdirda, soliq to'lovchilar aniqlashtirilgan hisob-kitobni navbatdagi to'lov muddatidan kechiktirmay taqdim etishi shart.

Ushbu yig'im ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdoni amalga oshirish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqini olish uchun to'lanadi. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi ruxsat guvohnomasi bilan tasdiqlanadi. Ruxsat guvohnomasi joylardagi mahalliy hokimiyat organlari tomonidan qonunchilikda belgilangan tartibda beriladi. Ayrim

tovar turlarining va xizmatlarning ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan belgilanadi.

Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun ruxsat guvohnomasi yuridik shaxs yoki yakka tartibda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslarga o'z arizalarida ko'rsatilgan muddatlarga, lekin ushbu muddat qonunchilikda nazarda tutilgan muddatdan ortiq bo'lmagan muddatga beriladi. Jumladan, yuridik shaxslarga ko'pi bilan - 3 yil, jismoniy shaxslarga - 2 yil.

Soliq stavkasi – har yili keyingi moliya yil uchun tasdiqlanadigan asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida belgilanadi.

Yig'im mablag'larni keyinchalik budjet hamda shahar va tuman hokimliklarining budjetdan tashqari (maxsus) hisobvaraqlari o'rtasida taqsimlash bilan yagona hisobvaraqa, Toshkent shahrida esa - O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan belgilangan tartibda Savdo, xizmat ko'rsatish sohasi va xalq iste'mol mollari ishlab chiqarish departamentining hisobraqamiga kelib tushadi.

8 –mavzu: Soliq idoralari ma'muriy boshqaruvining qonuniy asoslari.

Reja:

- 8.1 Soliq ma'muriyati organlari ishini tashkil etishning huquqiy asoslari
- 8.2. Qonunchilik asoslariga ko'ra soliqqa tortiluvchi subyektlar, ularning vakillarining tarkibi hamda guruhlar
- 8.3. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlarida soliq masalalari

8.1. Soliq ma'muriyati organlari ishini tashkil etishning huquqiy asoslari

Dunyo amaliyotida, soliq ma'muriyati organlari ishini tashkil etishning turli xil shakillaridan foydalanishadi. Buning uchun davlat hokimiyati-boshqaruvi tizimida, soliqlar va soliqqa tortishning boshqarilishi hamda nazorati bilan shug'ullanuvchi maxsus organ tashkil etiladi ularni odatda soliq idoralari yoki soliq ma'muriyati organlari soliq ishini yurituvchi idoralar deb atashadi. Bunday organlar tarkibiga soliqqa tortish sohasida biron-bir vakolatga ega bo'lgan davlat-boshqaruv organlari kiradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 51-Modda. Fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni to'lashga majburlirlar. 123-Modda. O'zbekiston Respublikasi hududida yagona soliq tizimi amal qiladi. Soliqlar joriy qilishga faqat O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi haqli. Soliq idoralari ma'muriy boshqaruvining huquqiy asoslari.

Soliq idoralarinin asosiy vazifalari soliqqa tortishning samarali tizimini tashkil qilish hamda soliq to'lovchilarning bajaruvchanliklarini etarli darajada ushlab-ta'minlashdan iborat.

Ular orasida ya'ni soliq organlari tarkibida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: soliq siyosatining yuritilishiga javob beruvchi organlar; to'g'ridan-to'g'ri soliqlar va to'lovlarni undirish hamda ularning to'lanishini nazorat qiluvchi organlar; soliq sohasida alohida vakolatlarga ega bo'lgan organlar. Barchaga ma'lumki soliq siyosatini belgilash ko'pgina davlatlarda yuqori vakillik organlari yoki ijro etuvchi organlari ihtiyorida bo'ladi.

FISKAL siyosatni esa ko'pgina davlatlarda ijro hokimiyatlari bajarib ularga davlat daromadlari va moliyasini boshqarish vazifalari yuklangan bo'ladi. Masalan Frantsiyada soliq siyosatini iqtisodiyot va moliya vazirligi, Gretsiyada-moliya vazirligi, Qozoqistonda-davlat daromadlari vazirligi, Shveysariyada-moliya federal deportaminti, O'zbekistonda-davlat soliq qo'mitasi amalga oshiradi. Ba'zi davlatlarda moliyaviy muassasalar bilan bir qatorda davlat boshqaruv organlari tarkibiga mustaqil soliq organlari ham kiritilgan.

Bunday holatlarda soliq boshqaruvinini amalga oshirish vakolatlarni taqsimlab olish yo'li bilan bajariladi. Xitoyda moliya vazirligi tarkibiga kiruvchi soliq boshqarmasi siyosatini shakillantirish va amalga oshirish bilan shug'ullanadigan bo'lsa soliqlarni undirish hamda nazorat qilish ijro hokimiyatining boshqa bir organi Bosh davlat soliq boshqarmasiga yuklatilgan. Bu oliy soliq organi hisoblanib uning (STATUS) Xitoy xalq respublikasi davlat kengashi qoshidagi vazirlik darajasiga teng, shuning uchun ham soliq siyosati bilan bog'liq moliyaviy

takliflarni Moliya vazirligi bilan birgalikda ishlab chiqishadi. Soliq boshqaruvining bunday shakli dunyoning boshqa davlatlarida ham qo'llaniladi. Masalan Yaponiyada soliqlarni undirish va soliq siyosatini yuritish milliy soliq boshqarmasi tomonidan amalga oshirilsa, soliq tizimini o'rganish, rejalashtirish hamda ishlab chiqish Moliya vazirligi tarkibiga kiruvchi soliq derartamenti zimmasiga yuklatilgan. Soliq boshqaruvchi organlari darajasi ko'proq, to'g'ridan-to'g'ri soliqlarni undirish hamda undirilishni nazorat qiluvchi ijro etuvchi organlar to'g'ri keladi. Soliq boshqaruvchi organlarining nomlanishi ham har bir davlatda o'ziga xos ular: Germaniyada-Federal soliq boshqarmasi; Braziliyada-Federal soliq xizmati, Qirg'izistonda-davlat soliq inspeksiyasi, Malayziyada-ichki daromadlar kengashi, Frantsiyada-soliq bosh direktsiyasi, Shveysariyada- Federal soliq idorasi. Dunyo amaliyotida soliq organlari ma'muriy faoliyatini tashkil etishning turli ko'rinish va shakllari mavjud.

1) Ba'zi davlatlarda ular mustaqil idora hisoblanishadi (Avstraliya, Xitoy, Yaponiya), boshqalarida moliya organlarining tarkibiy qismi (Italiya, Frantsiya, Shveysariya, AQSH) yoki davlat daromadlari bilan shug'ullanuvchi idoraning qaramog'ida hisoblanadi ayrim davlatlarda soliqlarning turiga qarab ya'ni Bevosita yoki Bilvosita soliq turlariga ko'ra soliq boshqaruv idoralari farqlanadi, masalan Taylandda soliq deportaminti bilan birga Aktsiz deportaminti ham mavjud. Soliqni undirish bilan bog'liq vakolatlar soliq idoralarining turli darajasidagi tarkibiy tuzilmalari o'rtasida taqsimlanishi ham mumkin. Kanadada KVBEK daromadlar vazirligi o'z provintsiyasida boshqa provintsiyal soliqlar bilan bir qatorda federal soliqlarni ham undiradi boshqa barcha xududlarda esa soliqlarni undirish bilan bog'liq ishlarni Kanada Boj va yig'imlar agentligi bajaradi.

8.2. Qonunchilik asoslariga ko'ra soliqqa tortiluvchi subyektlar, ularning vakillarining tarkibi hamda guruhlar

Ba'zi mamlakatlarda Avstraliyada soliq boshqaruv organlari yo'q shuning uchun soliqlarni undirish ishlarini Moliya vazirligiga qarashli moliya direktsiyalari va xizmatlari amalga oshiriladi.

Soliq bajaruvchi idoralari tuzilmasi quyidagi vazifalarni bajaruvchi tashkiliy tuzilmalarni o'z ichiga oladi: Soliq to'lovchilarni hisobga olish, soliqlarning o'z vaqtida va to'liq kelib tushishini nazorat qilish, soliq yuzasidan qarzlarni undirish, soliq qonunchiligi haqida axborotlar berib uning qo'llanilishini tushintirish solikka tortish bilan bog'liq muamolarni hamda nizomlarni ko'rib chiqish, moliyaviy, kadrlar bilan, axborotlar bilan ta'minlash. Yuqoridagi vazifalardan kelib chiqib Xitoy davlat bosh soliq boshqarmasining tarkibiy tuzilishini kurib chiqadigan bo'lsak unda bir qator dipartamenti va boshqarmalar mavjud.

Jumladan, soliqlarni undirish va boshqarish departamenti, Moliyaviy boshqarish departamenti, nazorat departamenti, bosh boshqarma, soliq siyosati va soliq qonunchiligi boshqarmasi rejalashtirish va statistika boshqarmasi oborotdan olinadigan soliqlar boshqarmasi, daromaddan olinadigan soliqlar boshqarmasi, mahalliy soliqlarni nazorat qilish boshqarmasi, qishloq xo'jaligi

soliqlarini nazorat qilish boshqarmasi xalqaro soliq boshqarmasi, eksport va importni soliqqa tortish boshqarmasi, soliq jinoyatlarini surishtiruv boshqarmasi kadrlar boshqarmasi. Shu bilan birga har bir tashkiliy tarkibiy tuzilmaga qarashli bo'limlar ham mavjud Bulrdan tashqari soliq boshqaruvchi tizimi tarkibiga soliq soxasini tadqiq etuvchi ilmiy tekshirish instituti soliqchi kadrlar tayyorlash markazi, soliq agentlarini boshqarish Markazi, soliq kolleji.

Soliq boshqaruv idoralari tarkibiga maxsus sharoitlarda ish yurituvchi alohida tuzilmalar ham kiritilishi mumkin. Masalan Ozarbayjon Respublikasi soliq ishlari vazirligi tarkibida maxsus soliq muhitiga ega bo'lgan katta miqdorda soliq to'lovchilar va korxonalar bilan ishlash deportamenti tashkil etilgan. Ayrim davlatlarda (Bolgariya, Germaniya, Ukraina, Yaponiya) soliq boshqaruv idoralari huquqini muhofaza qilish vazifalarini ham bajarishadi, shuning uchun ularning tarkibiga soliq jinoyatlarini tarkibiy tuzilmalar qo'shilgan. Soliq jinoyatlarini qidiruv borasida

Germaniya soliq organlari tarkibiga kiruvchi «Shtoyfa» (nemischa-Steuerfahndung, Steufa) ancha nom chiqargan.

Hududlar va joylarda soliq ma'muriyati organlari mintaqaviy qamda mahalliy tuzilmalarga taqdim etilgan. Misol uchun Isroil davlati soliganlarini tizimi tarkibida 24 ta okrug soliq boshqarmalari, 9 ta okrug soliq bo'limlari olingan mol-mulkning soliqlari bo'yicha shug'ullanishadi, 4 ta surishtiruv-tergov va 3ta boqimandalarni undirish bilan shug'ullanishadi. Finlandiya soliq boshqarmasi tizimida 10 ta guberniya soliq inspeksiyasi, 89 ta tuman soliq inspeksiyasi va 77 ta punktlarda soliq to'lovchilar bilan ish olib boriladi. Yaponiya milliy soliq boshqarmasiga 11 ta mintaqaviy soliq boshqarmalari, Okinava mintaqaviy soliq inspeksiyasi va 524 ta soliq inspeksiyalari bo'ysunishadi. U yoki bu davlatda tarkibiy miqdori necha kishi bo'lishi bu mamlakatdagi soliq to'lov potentsialining darajasi hamda to'lovchilar soniga qarab turlicha bo'lishi mumkin. Qiyoslash uchun shuni keltirishimiz mumkin, Frantsiyada bu ko'rsatkich 82,4 ming kishi, Buyuk Britaniyada 100 ming kishini, AQSH da 120 ming kishini. Xitoyda 990 ming dan ortiq kishini tashkil etgan (Xitoydagi ishchilardan 575 kishi davlat soliqarmasida, 416 kishi esa hududiy va mahalliy, soliq inspeksiyalarida faoliyat ko'rsatadi). Soliq ma'muriyati organlarida ishlash odatda xodimlarga ma'lum cheklovlar qo'yishi mumkin. Masalan Bolgariyada soliq ma'muriyati organlari mansabdor shaxslari ilmiy-pedagogik faoliyatdan tashqari qo'shimcha shartnoma asosida mehnat faoliyati olib bora olmaydi. Bundan tashqari tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tish, Tijorat hamda boshqa korxonalar faoliyatini shaxsan yoki boshqa vakillar orqali boshqarishda qatnashishi ta'qiqlab qo'yilgan.

Ko'pgina davlatlarda soliq ma'muriyati organlari soliq nazorati borasida juda katta va keng imkoniyatlarga va vakolatlarga ega hisoblanishadi. Qoida bo'yicha odatda soliq ma'muriyati organlari mansabdor shaxslariga soliq to'lovchilar faoliyatini nazorat qilish va tekshirish paytida daromad keltiradigan faoliya bilan shug'ullanayotgan xizmat yoki ishlab chiqarish binolariga so'zsiz kirishlari, shuningdek olingan daromadlar (foydalarga) ta'luqli bo'lgan xizmat hujjatlari hamda hisob-kitoblarga doir kitoblarni, daftarlarni axborotlarni o'la bilishlari kerak.

Ammo soliq ma'muriyati organlarining vakolatlariga barcha soliqlar bilan bog'li kiritilmasligi ham mumkin. Finlandiyada belgilangan va to'lanadigan 14 ta soliq turini atigi 8 tasini soliq ma'muriyati organlari undirishadi, qolganlari boshqa mutassadi tashkilotlar va bojxona tomonidan undiriladi. Qator davlatlarda ba'zi soliq turlarini chegaradan o'tish paytining o'zida bojxona organlari tomonidan undiriladi.

Soliqq tortish sohasidagi alohida vakolatlarga, ijtimoiy yoki xususiy huquqning boshqa subyektlari ham ega bo'lishlari mumkin. Bu holatda ular faqatgina soliqni undirish bilan shug'ullanishmasdan boshqa bosqichlardagi ishlarni ham bajarishlari mumkin bo'ladi. AQSH da ichki daromadlar xizmati, shaxslarni qidirib topuvchi kompaniyalar xizmatidan foydalanib soliq to'lashdan qochib yurgan kishilar-shaxslarni topib soliqni undirishadi. Xitoyda esa qonunchilikka binoan soliq ma'muriyati organlari ayrim kichik soliq turlarini undirish bilan bog'liq ishlarni hamda boshqa ishlarni vakolatnomaga asoslangan holda turli xil shaxslarga topshirishlari mumkin.

Quyida biz maxsus mavqega ega bo'lgan soliq ma'muriy boshqaruvi tizimini qarab chiqamiz. Avstraliya soliq organlari tarkibi soliq departamenti va uning joylardagi tuzilmalaridan iborat hisoblanadi. Avstraliya soliq departamenti tarkibiga o'nta bo'linmalar kirib ular quyidagilardir: Soliq qonunchiligi xizmati, Moliyaviy xizmat, kompaniyalar ishlari bo'yicha xizmat va boshqalar. Soliq xizmatining hududiy tashkiliy tuzilmalari federatsiyaga qarashli subyektlarning markazlarida tashkil qilinadi. Soliq organlarining faoliyati 1953 yilda qabul qilingan «Soliq ma'muriy boshqaruvi» to'g'risidagi qonunga binoan amalga oshiriladi. Soliq organlari rahbari komissar hisoblanadi. Uning asosiy vazifalaridan hisoblangan, deklaratsiyalarni moliyaviy yilning oxiriga (30 iyun) qadar topshirish haqida ogohlantirish va kerakli shakldagi soliq deklaratsiyasini matbuotda nashr qilinishni eng avval bajarish kerak hisoblanadi.

Soliq deklaratsiyasini qabul qilib olishgandan so'ng, soliq inspektorlari jismoniy shaxslardan to'lanishi kerak bo'lgan soliq miqdorini hisoblab chiqib to'lovchiga xabarnoma jo'natadi. Kompaniya va korxona tashkilotlarining hisoblab to'lagan soliqlari to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini nazorat qilish maqsadida soliq organlari tomonidan auditorlik tekshiruvlari o'tkaziladi. Soliq auditorining uch xil shakli mavjud: - dastlabki auditda kompaniyalar tomonidan taqdim etilgan foizlar, dividendlar haqidagi ma'lumotlarning soliq deklaratsiyasida berilgan ma'lumotlar bilano'g'riligi tekshiriladi, - biznes audit kompaniyaning mol-mulk va moliyaviy hujjatlarini joyida tekshiruvni nazarda tutadi; - kompleks auditda maxsus tuzilgan guruhlar tomonidan katta-katta kompaniyalarda o'tkaziladi. Soliq organlari xodimlari qonunlarga asosan o'zlariga xizmat vazifalarini bajarishlari davomida ma'lum bo'lgan tegishli ma'lumotlarni sir saqlashlari kerak bo'ladi.

Kanadada soliqlar va yig'imlarni to'plash-undirish bilan bojxona va yig'imlar agentligi shug'ullanadi (inglizcha-Canada Customs and Revenue Agency, CCRA). Agentlik vazirlar maxkamasi tarkibiga kiruvchi milliy daromadlar ministri orqali mamlakat parlamentiga hisobot beradi. Ilgari daromadlar vazirligi o'rniga tashkil etilgan bu agentlikni tashkil etishdan maqsad, soliq to'lovchilarga soliq organlari

xizmat ko'rsatuvchi organ ekanligini ko'rsatishdan iborat edi. To'lovchilar tarkibini qaraydigan bo'lsa 2 milliondan ortiq, mol va xizmatlar uchun soliq to'lovchi mavjud bo'lsa 1,3 millionish beruvchi faoliyat ko'rsatmoqda. Agentlik mana shu soliq to'lovchilarning soliq qonunchiligiga rioya qilishlarini nazorat qiladi. Umumiy 45 mingta ishchiga ega bo'lgan agentlikda soliqqa doir qonunlarni talqin qilish bilan shug'ullanishadi. Faqatgina Kvebek provintsiyasida soliq undirish provintsiyal daromad vazirligi tomonidan amalga oshiriladi qolgan joylarda agentlikning 43 bo'limi ish olib boradi. Kanadaning asosiy qismida provintsiyal soliqlar jumladan daromad solig'i markaziy va mahalliy idoralarning shartnoma asosida kelishuvlariga ko'ra agentlik tomonidan undiriladi hamda bu ish uchun agentlik arzimagan miqdorda pul to'lashadi. Bunday shaklda agentlik tomonidan yig'ilgan soliqlar oyda 2 martadan 4 martagacha bo'lib provintsiyalarga berib turiladi. Faqatgina Alberta, Kvebek va Ontario provintsiyalari bunday shartnoma tuzmaganliklari uchun bir xil shartnomalardan boshqacharoq ya'ni o'zlari ish olib boradilar.

Ontarioda soliqlarni hisoblash va to'lash bilan provintsiyal moliya vazirligiga qarashli soliq siyosati bo'limi tomonidan olib boriladi.

Ukrainada soliq ma'muriyatini boshqarish 1990 yil 4 dekabrda №509-XII son bilan chiqarilgan qonunga ko'ra olib borilib u «Ukrainada davlat soliq xizmati to'g'risida» deb nomlanadi.

8.3. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlarida soliq masalalari

Bu qonunning birinchi bandiga binoan davlat soliq xizmati organlari tizimiga quyidagilar tegishli hisoblanadi: Ukraina davlat soliq ma'muriyati, Qrim avtonom respublikasi, viloyatlar hamda Kiev va Sevastopol shaharlari davlat soliq ma'muriyatlari, rayon, shahar, shahar rayonlaridagi davlat soliq inspeksiyalari. Ukraina davlat soliq ma'muriyati ijro hokimiyatining markaziy organi hisoblanadi, uni bosh vazir tavsiyasiga ko'ra prezident tomonidan tayinlangan rais boshqaradi. Davlat soliq xizmati organlarining asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi: Soliq qonunchiligiga rioya qilinishi ustidan nazorat olib borish; byudjetga va davlatning maqsadli fondlariga soliq hamda to'lovchilarning to'g'ri hisoblanib o'z vaqtida, to'liq to'lanishini ta'minlash; - soliq to'lovchi jismoniy shaxslar haqidagi davlat reestrini yuritish hamda shakllantirish va soliq to'lovchi yuridik shaxslar haqida yagona ma'lumotlar bazasini yuritish, tashkil qilish; - soliq to'lovchilarga soliq qonunchiligini tushuntirish; soliq moliysiy vakolatlariga davlat tomonidan birlashtirilgan holatlar yuzasidan oldini olish, surishtiruv o'tkazish, ochib berish, qidiruv tekshiruvlari o'tkazish.

Soliq organlari to'g'ridan-to'g'ri: soliqlar haqida qonunlarga rioya etilishini nazorat qilish, soliq to'lovchilar hisobini olib borish soliqlarning to'g'ri hisoblanishi va o'z vaqtida tushishi, shuningdek jismoniy shaxslarni o'z vaqtida ro'yxatga olish; soliq to'lovchilar tomonidan buxgalteriya hisobotlarini o'z vaqtida taqdim etilishini nazorat qilishi soliq deklaratsiyalarining aniq to'ldirilishi, soliq ob'ektlariga nisbatan hisob-kitob muammolarining to'g'ri qo'llanilganligi hamda boshqa hujjatlarining haqiqiylikini nazorat qilishadi; soliq

qonunchiligi buzilgan xolatlarda to'lanishi kerak bo'lgan moliyaviy; ma'muriy jazo choralarining qo'llanilishi, jarima va peniyalarning to'g'ri hisoblanib o'z vaqtida kelib tushishini ta'minlash; soliq qonunchiligi buzilishlariga doir ma'lumotlarni tahlil qilib vaziyatga baho berish orqali chora-tadbirlarni qo'llash; soliqlarni yashirish va kamaytirib ko'rsatish faktlari yuzasidan tekshiruvlar o'tkazish; qarzdor korxonalarning mol-mulkiga to'lovni qaratish yuzasidan davlatlarni sudga taqdim qilib byudjetga hamda davlatlarning byudjetdan tashqari fondlariga boqimandalikni undirib berish; aktsiz yig'implari yuzasidan tegishli markalarning mavjudligini nazorat qilish; soliqlarga tegishli qonunchilik va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarning mohiyatini ommaviy axborot vositalari orqali tushuntirish ishlarini olib borishadi.

Soliq organlari vakolatlariga quyidagilar kiritilgan: yuridik shaxslar va jismoniy shaxslar tomonidan soliqlarni hisoblash hamda to'lash bilan bog'liq hujjatlarni tekshirishni tashkil etish; tekshirish jarayonida yuzaga kelgan holatlar yuzasidan kerak bo'lgan tushintirish xati bayonnoma, ma'lumotnoma kabi yozma ko'rinishdagi hujjatlarni fuqarolar va mansabdor shaxslardan olish; fuqarolardan, tashkilotlardan, banklardan, tadbirkorlik faoliyati subyektlaridan ma'lumotlar, moliya-xo'jalik faoliyatiholati to'g'risidagi hujjatlar nusxalari, olingan daromad foyda, qilingan xarajatlar to'g'risidagi va shu kabi soliqlarni hisoblash, to'lash, undirish bilan bog'liq ma'lumotlarni olish; korxona, tashkilot-birlashmalariga tegishli bo'lgan ombor, ishlab chiqarish, savdo va boshqa binolarni ko'zdan kechirish, agar tadbirkorlik subyektlarining yuridik manzili yoki daromad olish manbai sifatida ishlatilayotgan bo'lsa fuqarolarning turar joylari ham ko'zdan kechirilishi mumkin; korxona, tashkilot birlashmalar rahbarlari, mansabdor shaxslaridan sodir etilayotgan soliq qonunchiligi yuzasidan jinoyatlarga chora ko'rishlarini talab qilish* xujjatli tekshiruv o'tkazilishiga qarshilik qilsa yoki bino-inshoatlarga soliq xizmati xodimlarini kiritmasalar, soliq va boshqa to'lovlar yuzasidan yuritilgan hisoblash hamda to'lashda asos xisoblanuvchi hujjatlarni taqdim etishmasa, yohud tadbirkorlik faoliyatining ma'lum bir turi bilan shug'ullanish haqidagi ruhsatnoma, litsenziyalarni taqdim etmaslik xolatlarida ish jarayonlarining to'xtatib qo'yish; soliq to'lamaganliklarini yoki yashirganliklarini ko'rsatuvchi hujjatlarni (kopiesini qoldirgan xolda), korxona, tashkilotlar hamda tadbirkorlik faoliyati subyektlari hisoblangan fuqarolardan olib qo'yish; korxona, tashkilotlar, birlashma va fuqarolardan moliyaviy jarimani undirib olish hamda belgilash.

Yaponiyada soliqlarni undirish (bojxona bojlari va bir nechta yig'implardan tashqari) Milliy soliq boshqarmasi zimmasiga yuklatilgan. Bu tashkilot bosh boshqarma, mintaqaviy soliq boshqarmalar va inspeksiyalardan iborat. Bosh boshqarma soliq siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilaydi va davlat soliqqa tortish ishlarining rejasini ishlab chiqadi, mintaqaviy boshqarma va inspeksiya boshqarishi majburiy hisoblangan ko'rsatma va direktivalar chiqaradi, boshqa tashkilot, vazirlik hamda chet el soliq organlari bilan muvofiqlashtirish ishlarini bajaradi. O'z navbatida tarkibida; boshqaruv xizmati boshlig'ining kotibiyati; soliqqa tortish bo'limi; tekshiruvlar bo'limi; jinoiy surishtiruvlar bo'limini birlashtiradi.

Mintaqaviy soliq boshqarmalari to'g'ridan-to'g'ri soliq to'lovchilarning tekshiruvlarini o'tkazadi. Joylardagi soliq inspeksiya bo'limi jismoniy va yuridik shaxslarning to'lov qobiliyatlarini baholashdagi hamda soliq va to'lovlarni undirishadi. Soliq inspeksiya bo'limi o'z tarkibida; muvofiqlashtirish bo'limi (kadrlar masalasi, buxgalteriya hisobi va umumiy masalalar bo'yicha muvofiqlashtirish), tushumlarni yig'ish va nazorat qilish, jismoniy shaxslar bo'yicha inspektorlar guruhi, korxona tashkilotlar bo'yicha inspektorlar guruhini birlashtiradi. Mijozlari ko'proq xisoblangan soliq inspeksiya bo'limida, xalq bilan ishlovchi inspektor joriy qilingan.

9- mavzu: O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik subyektlarini soliqqa tortishning huquqiy asoslari.

REJA:

- 9.1. Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish sharoitida tadbirkorlik faoliyatiga soliqlar orqali ta'sir etishning o'ziga xos xususiyatlari.
- 9.2. Tadbirkorlik subyektlarining soliq majburiyatlari.
- 9.3. Yakka tartibdagi tadbirkor tomonidan to'laniladigan soliqlar.
- 9.4. Kichik biznes subyektlarini soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari.
- 9.5. Tadbirkorlik subyektlarining soliq majburiyatlari yuzasidan javobgarligi.

9.1. Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish sharoitida tadbirkorlik faoliyatiga soliqlar orqali ta'sir etishning o'ziga xos xususiyatlari.

Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar olinishi – hozirgi zamon davlatlarining barchasiga xos bo'lgan xususiyatdir. Zeroki, davlatning harbiy-mudofaa, ijtimoiy-iqtisodiy, boshqaruv, madaniy-ma'naviy sohalaridagi faoliyatini moddiy-moliyaviy jihatdan ta'minlash, davlat organlari bir me'yorda ishlashiga erishishning asosiy manbai yuridik hamda jismoniy shaxslardan olinadigan turli-tuman soliqlar, majburiy to'lovlar hisoblanadi. Shu sababli davlat soliq tizimlarini aniq, samarali ishlashi, soliq to'lovchilarning esa soliq to'lashga oid konstitutsiyaviy majburiyatlarini o'z vaqtida, to'liq bajarishlari mamlakat iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi qudratli omillardan sanaladi. Davlatning harbiy-mudofaa, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa dasturlarini muvaffaqiyatli bajarilishi, aholini ijtimoiy jihatdan himoya qilinishi, madaniyat, fan va texnika taraqqiyotini ta'minlanishi ko'p jihatdan joriy etilgan soliqlar hamda boshqa majburiy to'lovlarni o'z vaqtida, to'la hajmda davlat xazinasiga kelib tushishiga, davlat byudjeti daromad qismining ijro etilishiga bog'liqdir.

Ushbu vazifalarni bajarilishida xo'jalik subyekti bo'lgan yuridik va jismoniy shaxslar to'laydigan soliqlar, boshqa majburiy to'lovlar etakchi o'rinda turadi. 2003 yilda bilvosita soliqlar tushumlari 1 trillion 367,5 mlrd so'mni tashkil etib, ular byudjet daromadlarining 59 foizdan ortiqrog'ini ta'minlashi kerak. Kelgusi yilda resurs soliqlari jami byudjet daromadlaridagi ulushi 9,1 foizni tashkil etishi nazarda tutilmoqda.

Soliqlarning rag'batlantirish funktsiyasi iqtisodiyotning muayyan sektorlarini ustuvor rivojlantirish maqsadga muvofiq, deb topilganida amalga oshiriladi. Masalan, mamlakatga chet el investitsiyasini kengroq jalb etish maqsadida qo'shma korxonalarda chet ellik sheriklar hissasi ko'proq bo'lishi rag'batlantiriladi va bu ko'rsat-kichning ortishi soliq imtiyozini kengayishiga sabab bo'la-di. YOki bo'lmasa xo'jalik yurituvchi subyekt o'zi ishlab chiqargan mahsulotlarni qanchalik ko'proq

eksportga yo'naltirsa, shunchalik ko'proq soliq imtiyozlaridan foydalanish imkoniga ega bo'ladi va boshqalar.

Soliqlarni cheklash funktsiyasi mahsulotlar va xizmatlarning muayyan turlarini vaqtincha kamaytirish, ushbu sektordagi moddiy, moliyaviy va boshqa resurslarni boshqa yo'nalishga burish ehtiyoji tug'ilganida iqtisodiyot tar-moqlarida tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishning iqtisodiy usuli sifatida qo'llaniladi. Masalan, chakana savdo-sotiqni juda ham keng yoyilishi va ayni paytda ishlab chiqarish tarmoqlaridagi turg'unlik, moddiy ishlab chiqarishni yanada avj oldirish zarurati tovar bozorlarida muayyan cheklashlar qo'llanilishiga, soliqlar miqdorini u erda sezilarli ko'paytirilishiga sabab bo'ldi.

Soliqlar tartibga solish funktsiyasini ham bajaradi. Soliqqa oid qonun hujjatlarida tadbirkorlik subyektlari tomonidan soliq solish ob'ektlari sanaluvchi moliyaviy va boshqa operatsiyalarni hisob-kitobini yuritish, hisobotlar taqdim etish, soliqlarni to'lash tartiblarini belgilab beriladi. Soliqlarning asosiy funktsiyalaridan biri **nazorat qilish funktsiyasi** sanaladi. Xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan xo'jalik faoliyatini, soliqqa tortiladigan ob'ektlarni to'g'ri va to'liq hisobga olib bo-rilishi, tegishli soliqlar hamda boshqa majburiy to'lovlarni o'z vaqtida, to'la hajmda byudjetga to'lanishi davlat soliq xizmati organlari tomonidan qonun huj-jatlarida belgilangan tartibda nazorat qilib boriladi.

Soliqlar boshqarish funktsiyasini ham bajaradi. Bu funktsiyani ro'yobga chiqishi muayyan tuman (shahar), viloyat, butun mamlakat miqyosida davlat byudjeti daromad qismi ijrosini tashkil etish, turli soliqlar va majburiy to'lovlarni byudjetga kelib tushishini boshqarish, ushbu jarayonni umumlashtirish, tahlil qilish, zarur hollarda tegishli usullar hamda vositalar bilan unga ta'sir qilish chog'ida ko'zga tashlanadi.

Soliqlar xazinani to'ldirish (fiskal), rag'batlan-tirish, tartibga solish, nazorat qilish vositasi sifatida qo'llanilar ekan, muayyan tamoyillarga tayanilgan holda qo'llaniladi. Soliq kodeksining 5-moddasiga asosan soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari soliq solishning majburiyligi, aniqligi, adolatligi, soliq tizimining yagonaligi, soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarining oshkoraligi va soliq to'lovchining haqligi prezumptsiyasi printsiplariga asoslanadi. Soliqqa oid munosabatlarda quyidagi tamo-yillarga amal qilinadi:

1. Soliqlarning umumiyliigi, ya'ni bir xil iqtisodiy va yuridik statusga ega bo'lgan xo'jalik subyektlari umumiy asoslarda soliqqa tortiladilar, ularga imtiyozlar qonun hujjatlarida nazarda tutilgan asoslar va tartiblardagina berilishi mumkin;

2. Soliqlarni qonun asosida va oshkora tarzda joriy etilishi. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 5-moddasiga muvofiq O'zbekiston Respublikasida soliqlar va yig'imlar O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi vakolat bergan hollarda soliqlarning ayrim turlari O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan ham belgilanishi mumkin.

Soliq turi, uning miqdori, to'lovchilari, to'lanish tartibi oshkora tarzda oldindan belgilanganligi, bu sohada o'zboshimchaliklarga yo'l qo'yilmasligi, soliq demokratizmining eng muhim kafolatlaridan bo'lib hisoblanadi;

3. Soliq to'lovchi tadbirkorlik subyektining xo'jalik mustaqilligiga ega ekanligi, soliq summasini hech kimning aralashuvisiz erkin ravishda hisoblab chiqishi, byudjetga to'lashi, uning soliq sohasidagi ichki ishlariga hech kimni aralashuviga yo'l qo'yilmasligi;

4. Soliqlarni joriy etish faoliyati bilan soliqlarni to'plash faoliyatini bir-biridan qat'iy ajratilganligi. Ya'ni soliqlar davlat qonunchilik hokimiyati organlari tomonidan o'rnatilishi, soliqlarni to'plash (soliqqa oid qonunlarning ijrosini ta'minlash) ijroiya organlar tomonidan amalga oshirilishi va bu davlat organlarining bir-birlarining ishlariga aralashmasliklari;

5. Soliqlar joriy etilishi, soliq qonun hujjatlari ijrosi ustidan nazoratning amalga oshirilishi;

6. Soliqlar to'lanishining, soliqqa oid qonun hujjatlari buzilishi uchun javobgarlikning muqarrarligi;

7. Soliqlardan tadbirkorlikni, iqtisodiyotni rag'batlantiruvchi vosita sifatida keng foydalanilishi. Bular tashqari, soliq munosabatlarida demokratizm, insonparvarlik, qonuniylik, ijtimoiy adolatni qaror toptirish kabi umumhuquqiy tamoyillar ham to'la amal qiladi.

Mamlakat iqtisodiy hayoti va xo'jalik faoliyatiga davlat yo'li bilan ta'sir etishning eng samarali usullaridan biri – soliqlar orqali boshqarishdir. Davlat xo'jalik-tadbirkorlik faoliyatiga ta'sir o'tkazish chog'ida ishlab chiqarishni rag'batlantirish, fiskal maqsadlarga erishish, qonunlar bilan belgilab qo'yilgan tartib qoidalariga rioya etilishini nazorat qilishga intiladi.

Davlatning ixtiyoridagi iqtisodiy hamda huquqiy mexanizm sifatida soliqlar orqali tartibga solish o'ziga xos belgilar hamda xususiyatlarga ega. Bunda eng avvalo soliqlarning majburiyligi, ya'ni xo'jalik subyekti davlatga itoat etishi lozim ekanligi va u soliq to'lash-to'lamaslik masalasini o'z xoxishiga ko'ra hal qilaolmasligi nazarda tutilmog'i lozim. Tadbirkor muayyan xususiyatlarga ega bo'lgan chog'dan boshlab (masalan, daromad (foyda) olishi, mulkka ega bo'lishi, erga egalik qilishi va boshqalar) o'z-o'zidan (avtomatik tarzda) soliq to'lovchiga aylanadi hamda soliq yuzasidan tegishli majburiyatlarga ega bo'lib qoladi.

Soliqlarning yana bir belgisi – soliqlar evaziga hech bir haq yoki imtiyoz berish ko'zda tutilmaganligidir. Davlat butun jamiyatning hayot faoliyatini moliyaviy jihatdan ta'minlar ekan, soliq to'lovchiga bevosita u to'lagan soliq evaziga biron-bir

tarzda haq to'lash yoki qandaydir xizmat ko'rsatish majburiyatini o'zining zimmasiga olmaydi.

Soliqlar qaytarib olinmaslik sharti bilan soliq to'lovchilar tomonidan to'lanishi, ya'ni xo'jalik subyektlaridan to'plangan soliqlar shaxsi noma'lumlashtirilgani holda davlat xazinasiga, uning mutlaq egaligiga o'tadi, uni kelgusida qaytarib berilishi yoki qandaydir tarzda kompensatsiya qilinishi ehtimoli mavjud bo'lmaydi.

Soliqlar ma'muriy yoki jinoiy tartibda qo'llaniladigan jarimalardan, yuridik shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan iqtisodiy (moliyaviy) choralardan farq qilib, jazo bo'lib hisoblanmaydi va sodir etilgan huquqbuzarlik xatti-harakati uchun javobgarlik chorasi emas. Soliqlar bu – xo'jalik faoliyati olib borilganligi uchun xo'jalik subyektlari tomonidan davlat foydasiga amalga oshiriladigan to'lovdan iboratdir.

Xo'jalik subyektlariga soliqlar orqali ta'sir o'tkazish mulkni uning egasidan davlat foydasiga olishning alohida usuli sifatida xo'jalik subyekti tomonidan markaziy yoki mahalliy byudjetga pul shaklida to'lovlar to'lashi tarzida amalga oshiriladi.

Xo'jalik faoliyatiga soliqlar orqali ta'sir qilish o'z ichiga tartibga solish hamda nazoratni ham qamrab oladi. Tartibga solish qonunchilik sohasiga taalluqli bo'lib, O'zbekistonda soliq masalalariga oid qonunlar va boshqa qonun hujjatlarining ko'p sonli tizimi mavjud. Ulardan eng muhimlari qatoriga O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, 1997 yil 29 avgustdagi «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi Qonun, O'zbekiston Respublikasining 2006 yil 21 sentyabrda qabul qilingan «Soliq maslahati to'g'risida»gi O'RQ-55-sonli Qonuni¹, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1998 yil 29 avgustdagi «YUklarni yo'l orqali xalqaro tashishda foydalaniladigan, yukni yo'l orqali tashuvchi vositalarga soliq solish to'g'risidagi Konventsiyaga qo'shilish haqida»gi N 686-I-sonli qarori², O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Respublika soliq organlari tizimini yanada modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida» 2010 yil 8 yanvardagi PQ-1257-sonli Qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ommaviy axborot vositalarini yanada rivojlantirish uchun qo'shimcha soliq imtiyozlari va afzalliklar berish to'g'risida» gi 2011 yil 30 dekabrda PQ-1672-sonli Qarori³, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasining 2012 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida» 2011 yil 30 dekabrda PQ-1675-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, O'zbekiston Hukumati qarorlari, idoraviy me'yoriy hujjatlar va boshqalar kiritilishi mumkin.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2006 йил, № 9, 497-модда; 2008 йил, № 12, 640-модда.

² «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси», 1998 йил, N 9, 186-модда.

³ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011 й., 52-сон, 560-модда.

Xo'jalik faoliyatiga soliqlar vositasida ta'sir o'tkazishni huquqiy tartibga solish ikki guruhni qamrab oluvchi yagona tizimdan iborat.

Birinci guruhga O'zbekiston Respublikasida soliq va soliqqa tortishning umumiy qoidalariga, soliq tizimi, uning elementlari, soliq organlari, soliq to'lovchilar hamda ularning soliq munosabatlaridagi mavqeiga (huquqlari, majburiyatlari, javobgarliklari) va boshqa masa-lalarga taalluqli tushinchalar, printsiplarni nazarda tutuvchi normalar kiritilgan.

Ikkinchi guruh esa respublika va markaziy soliq-larning ayrim turlarini joriy etilishi, hisoblab chiqarilishi, to'lanishi, ular yuzasidan imtiyozlar va boshqa masalalarni aks ettiruvchi qoidalarni nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi amalga kiritilgunga qadar (1998 yil 1 yanvargacha) bir qator soliqqa oid qonunlar mavjud edi va ular vositasida soliqlarning ayrim turlarini hisoblab chiqish, to'lash tartiblari, soliqqa tortishga oid boshqa munosabatlar tar-tibga solinar edi. Ushbu Soliq kodeksi 2007 yil 25 dekabrda qabul qilingan Soliq kodeksining yangi tahriri 2008 yil 1 yanvardan e'tiboran kuchga kirishi munosabati bilan bekor qilindi.

Bugungi kunda soliq va soliqqa tortish masalasiga oid o'nlab yo'riqnomalar, yuzlab xat, tushintirish, ko'rsatmalar, o'nlab farmonlar va qarorlar qabul qilingan bo'lib, ular yordamida soliqqa tortishning turli masalalari huquqiy jihatdan tartibga solib kelinmoqda. Ayrim hollarda yo'riqnoma xususiyatiga ega bo'lgan normativ-huquqiy huj-jatlarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, Soliq kodeksi va boshqa qonunlarga zid tarzda qabul qilish hol-lari mavjud. Bunday hol mamlakat iqtisodiy taraqqiyotiga soliqlar orqali ta'sir o'tkazish samaradorligini pasayishiga, qonuniylik, ijtimoiy adolat printsiplarini buzilishiga olib kelishi mumkin.

Davlat soliqlar orqali iqtisodiyotga, xo'jalik yurituvchi subyektlarning tadbirkorlik faoliyatiga ta'sir o'tkazishni amalga oshirar ekan, bir necha muhim vazifalarni ko'zlagani holda harakat qiladi. Bulardan eng muhim va bosh vazifa – byudjetni mablag' bilan to'ldirish – fiskal maqsaddir. Davlat soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni byudjetga jalb etar ekan, o'zining boshqa yo'nalishlardagi – mudofaa, xavfsizlikni ta'minlash, ijtimoiy sohani va boshqa yo'nalishlardagi faoliyatini moliyaviy mablag' bilan ta'minlashga erishadi, to'lov qobiliyatini zarur darajada saqlab turadi.

Tartibga solishga qaratilgan vazifaning bajarilishi soliq yukini to'lovchilar o'rtasida adolatli tarzda taqsimlash, shu yul bilan u yoki bu tarmoq yoki regionni rivojlantirilishi uchun sharoit yaratish, tadbirkorlarning u yoki bu guruhini qo'llab-quvvatlash maqsadlarini ko'zlaydi. Soliqlar sohasida imtiyozlar yoki cheklashlar shaklidagi muruvvatlardan oqilona foydalangani holda xo'jalik faoliyatining ayrim turlari uchun qulay iqtisodiy sharoitlar yaratadi yoki uning muayyan turlari sur'atini pasaytirishga harakat qiladi.

O'zbekistonda soliqlar orqali iqtisodiy hayotga ta'sir o'tkazish paytida davlat manfaatlarini ayrim shaxs, butun jamiyat manfaatlaridan ustunligi printsi-piga amal qili-nadi, davlat jamiyat imkoniyatlaridan o'zining maqsadlari yo'lida foydalanadi. Biroq, bugungi kunda bu prin-tsipga asoslanuvchi munosabatlarga barham berish, davlat va jamiyat, davlat va ayrim shaxs manfaatlarini o'zaro uyg'un-lashtirish, bu manfaatlar o'rtasida antogonizm bo'lishiga yo'l qo'ymaslik dolzarb vazifalardan biriga aylanib bor-moqda. CHunki ayrim shaxs, butun jamiyat manfaatlari, im-koniyatlari hisobga olinmaydigan soliq siyosati oxir oqi-batda sotsial portlashlar, ijtimoiy nobarqarorlik xavf-xatarini yuzaga keltirishi aniq. Hozirgi zamon taraqqiyoti davlatning jamiyat va shaxs manfaatlariga zid keluvchi o'zga manfaatlari bo'lishi mumkinligini taqozo etmaydi. Davlat jamiyatga zarur bo'lganligi uchungina va shu sababli jamiyat davlat qo'lida qurol bo'lib xizmat qilishi emas, aksincha, u jamiyat oldida turgan global vazifalarni bajarish quroli bo'lib xizmat qilishi lozim. Ushbu printsiplar ro'yobga chi-qarilgan taqdirdagina normal soliq munosabatlari vujudga kelishi mumkin.

Davlat soliqlar orqali xo'jalik faoliyatiga ta'sir o'tkazish chog'ida xususiy mulk muqaddas va daxlsiz ekanligini diqqat markazida saqlashi kerak. Xo'jalik faoliyatiga soliqlar orqali ta'sir qilish bu jarayonni tartibga solish hamda nazorat qilish yo'li bilan amalga oshiriladi. Xo'jalik faoliyatiga soliq yo'li bilan ta'sir qilish qo-nunchilik richaglaridan foydalanilgani holda amalga oshi-riladi. Bu jarayonni qonunchilik yo'li bilan tartibga so-lish ijroiya organlari tomonidan nazorat qilish yo'li bi-lan amalga oshiriladi.

Soliq to'lovchilarga ta'sir o'tkazishning eng samarali vositalaridan biri–tekshirishdir. Tekshirishlar uch bos-qichda amalga oshirilishi belgilangan. Birinchi bosqichda soliq to'lovchilar tomonidan taqdim etilgan hisobotlar hamda hujjatlarni o'rganish – tahlil qilish orqali tekshirib chiqiladi.

Tekshirishning ikkinchi bosqichida avval to'langan so-liqlar, ular yuzasidan hisobotlar tekshiriladi. Bunda to'langan soliqlar bilan hujjatlar o'zaro solishtiriladi, tahlil etiladi.

Tekshirishning uchinchi bosqichida soliq xizmati organi xodimlari joyga (tegishli korxona, tashkilotga) chiqib, ahvolni o'rganish, ko'zdan kechirish, hujjatlarni o'rganish ishlarini amalga oshiradi.

Keyingi yillarda xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish ishlarini tartibga solishga qaratilgan jiddiy choralar ko'rildi va bunda davlat tekshiruvchi or-ganlari, shu jumladan soliq organlari tomonidan tekshirishlar amalga oshirilish paytida suiiste'molliklarga yo'l qo'ymaslik, tadbirkorlar huquqlarini buzilishi oldini olish nazarda tutiladi.

O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 24 dekabr-dagi «Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida»gi Qonunida

tekshirishlarning asosiy printsiplari, tekshirishlarga qo'yiladigan talablar belgilab berildi.

Mazkur Qonunning 4-moddasida xo'jalik faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish shakllari ko'rsatib qo'yilgan. Qonunning 9-moddasida esa korxonalarni tekshirish o'tkazilishidan avval vakolatli muvofiqlashtiruvchi organdan ruxsat olinishi kerakligi aytilgan.

Xo'jalik subyektlariga soliqlar orqali ta'sir etish soliqlar, majburiy to'lovlar olish yo'li bilan ham amalga oshiriladi.

Davlat soliqlardan foydalangani holda xo'jalik subyektlari faoliyatini huquqiy tartibga solar ekan, muayyan huquqiy munosabatlar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Bu munosabat yuridik munosabatlar bo'lib, soliqlar, boshqa majburiy to'lovlarni undirish chog'ida, ularning hisoblab chiqish, to'lash, bu faoliyat ustidan nazorat olib borish cho-g'idagi aloqalarni huquqiy boshqarish bilan bog'liq ravishda yuz beruvchi ijtimoiy aloqalardan iboratdir.

Soliqlar orqali xo'jalik faoliyatiga ta'sir o'tkazishga oid huquqiy munosabatlar ob'ektlari bo'lib soliq to'lovchilarning mulkiy yoki boshqa huquqlari, soliqqa oid majburiyatlari hisoblanadi. Bunday huquqiy munosabat subyektlari, bu – davlat soliq xizmati idoralari, ularning mansabdor shaxslari bir tomondan va soliq to'lovchi yuridik shaxslar, boshqa tadbirkorlar ikkinchi tomondan hisoblanadi. Soliqqa oid munosabat subyektlarining subyektiv huquqlari va majburiyatlari uning mazmunini tashkil qiladi.

Soliqlar orqali xo'jalik faoliyatini boshqarish munosabatlarida davlat nomidan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va uning joylardagi organlari, O'zbekiston Respublikasi prokuraturasi qoshidagi Soliqqa oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti qatnashadi. Bunday munosabatlarning ikkinchi tomoni har doim jismoniy va yuridik shaxslar - soliq to'lovchilardan iborat bo'ladi. Korxona va tashkilotlar (tijoratchi va tijoratchi bo'lma-gan) o'zlari bilan mehnat munosabatida bo'lib turgan xodimlari, qimmatli qog'ozlar dividendlarini olayotgan jismoniy va yuridik shaxslarga to'lovlardan tegishli soliqlarni ushlab qolish, ularni byudjetga o'tkazish paytida fiskal agentlar sifatida ish yuritadilar, o'zga shaxs-larning daromadlaridan soliqlarni undiradilar va undi-rilgan summalarni byudjetga o'tkazadilar.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish, soliqlarni hisoblab chiqish, undirish, soliq qonunchiligiga amal qi-linishini nazorat qilish sohasidagi yagona davlat organ-lari tizimini o'z ichiga oladi. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Toshkent shahri, Qoraqalpog'iston Respublikasidagi Bosh boshqarmalari, viloyatlardagi davlat soliq boshqarmalari, tumanlar, shaharlar, shaharlardagi tumanlarda davlat soliq inspeksiya-lari yagona soliq tizimini tashkil etadi.

Davlat Soliq qo'mitasi va boshqa davlat soliq xizmati organlariga o'zlariga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun zarur hajmda huquqlar hamda vakolatlar berib qo'yilgan, tegishli majburiyatlar ham yuklatilgan. «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi Qonunning 5-moddasiga muvofiq Davlat soliq xizmati organlariga quyidagi huquqlar berilgan:

1) Soliq to'lovchilarning (shu jumladan, soliq to'lovchi bilan bog'liq bo'lgan subyektlarning) moliyaviy hujjatlari, shartnomalari (kontraktlari), rejaları, smetalari, daromadlar haqidagi deklaratsiyalari va soliqlarni hisoblab chiqarish hamda to'lash bilan bog'liq boshqa hujjatlarini, shuningdek eksport-import operatsiyalari bilan bog'liq hujjatlarini tekshirish, tekshiruv vaqtida yuzaga keladigan masalalar bo'yicha axborotlar olish;

2) Yuridik va jismoniy shaxslardan soliq to'lovchi-larning faoliyatiga taalluqli axborotlar, ma'lumotno-malar, hujjatlar va ularning nusxalarini olish;

3) Belgilangan tartibda:

soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarining buzilishiga yo'l qo'yayotgan yuridik va jismoniy shaxslardan daromadni (foydani) va soliqqa tortiladigan boshqa ob'ektlar yashirilganligidan dalolat beruvchi hujjatlarni, shuningdek huquqbuzarlik predmetlarini olib qo'yish;

tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish tartibini buzayotgan jismoniy shaxslardan litsenziyalarini, patentlarini yoki ro'yxatdan o'tganlik to'g'risidagi guvohnomalarini olib qo'yib, so'ngra qonun buzilganlikka oid materiallarni guvohnomani bergan organga topshirish;

4) Kassalarni va tovar-moddiy boyliklar hamda hujjatlar saqlanadigan joylarni muhrlab qo'yish, tovarlar, buyumlar, materiallar, hujjatlarni olib qo'yish, eksper-tizaga yuborish;

5) Savdo qoidalariga, tovarlarni berish va xizmat ko'rsatish qoidalariga rioya qilinishini tekshirish;

6) Yuridik va jismoniy shaxslar ombori, binolari, joylarni tekshirish, o'lchash ishlarini amalga oshirish;

7) Yuridik va jismoniy shaxslardan qonun buzishlikni bartaraf etishini talab qilish;

8) Yuridik va tadbirkor jismoniy shaxslarning bank-dagi operatsiyalarini to'xtatib qo'yish;

9) Soliqqa oid ishlarni ko'rib chiqish va moliyaviy hamda ma'muriy jazo choralari-ni qo'llash;

10) Tovarni-moddiy boyliklarni belgilangan tartibda musodara qilish;

11) Soliq va majburiy to'lovlar yuzasidan boqiman-dalarni so'zsiz undirib olish;

12) Yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan g'ayri-qonuniy ravishda qo'lga kiritilgan mulk va boshqa boy-liklarni davlat foydasiga undirish to'g'risida sudda da'vo qo'zg'ash;

13) Tekshirishlarni muvofiqlashtirish, ularni to'xtatish haqida qaror qabul qilish.

Davlat soliq xizmati organlari quyidagi majburiyatlarni ado etishlari lozim:

- soliq qonunchiligiga rioya etilishini nazorat qi-lishlari;
- yuridik va jismoniy shaxslar huquqlari va boshqa qonuniy manfaatlarini himoya qilish;

- soliqlarni o'z vaqtida hisobga olinishini, tad-birkorlik faoliyati bilan shug'ullanishning qonuniyligi ustidan nazorat olib borishi;

- boshqa majburiyatlarni bajarishlari lozim.

O'zbekiston Respublikasi Prokuraturasi huzuridagi Soliqqa oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti soliq sohasidagi huquqiy munosabatlarning subyektlaridan bo'lib hisoblanadi.

Ushbu departament va uning joylardagi organlari hu-quqiy maqomi (huquqlari, vakolatlari, majburiyatlari) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 6 iyuldagi 291-son Qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasi Prokuraturasi huzuridagi Soliqqa oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti to'g'risidagi Nizom»da belgilangan. Ushbu Nizomga ko'ra ularga quyidagi huquqlar beriladi:

- davlat soliq xizmati organlari, soliq to'lovchilarning hujjatlari bilan tanishishlari;

- soliq organlari va boshqa organlar huquqbuzarlik faktini yashiryapti, deb hisoblaganlari taqdirda takroriy tekshirishlar o'tkazishlari;

- soliqqa oid jinoyatlar to'g'risidagi ishlar bo'yicha surishtiruv tekshirishlarini o'tkazish;

- O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, chet el fuqa-rolari, fuqaroligi yuq shaxslarni tushintirish berish uchun taklif qilish;

- fuqarolar va mansabdor shaxslar jinoyat sodir etganligi haqida ishonchli ma'lumotlar bo'lganida ularni ushlab turish;

- qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa hu-quqlardan va vakolatlardan foydalanadilar.

Ularga vazifalarini bajarishlari yuzasidan muayyan majburiyatlar ham yuklatilgan va bu majburiyatlar ham Nizomda ko'zda tutilgan. Xo'jalik faoliyatini soliqlar orqali boshqarish paytidagi munosabatlarning eng ko'p sonli ishtirokchilari, bu-soliq to'lovchi hisoblanuvchi yuridik va jismoniy shaxslardan iboratdir. Ularda qonun hujjatlarida nazarda tutilgan muayyan holatlar bilan bog'liq ravishda soliq to'lash majburiyati yuzaga keladi va bu majburiyatni yuzaga kelishi yuridik shaxsni

Davlat Soliq inspeksiyasida soliq to'lovchi sifatida hisobga olinganligi, ro'yxatdan o'tkazilganligi bilan bog'lanmagan. Ya'ni tadbirkorlik subyektini soliq idorasida hisobda turmaganligi yoki shunday hisobda turishdan bo'yin tovlashi uni soliq to'lash majburiyatidan ozod qilmaydi.

Yuridik va jismoniy shaxs soliq to'lovchi sifatida muayyan huquqiy maqomga (statusga) ega. Bu status o'z ichiga asosan soliq to'lovchining majburiyatlarini oladi.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 12-moddasida soliq to'lovchining majburiyatlari ko'rsatilgan, bu majburiyatlar jumlasiga quyidagilar kiradi:

1) Belgilangan tartibda va muddatlarda soliq organ-larida ro'yxatdan o'tish, yuridik manzili o'zgargan, qayta ro'yxatdan o'tgan taqdirda o'n kunlik muddat ichida xabar berishi;

2) Soliq va yig'imlarni o'z vaqtida va to'liq to'lashi;

3) Qonun hujjatlarida belgilangan tartibda buxgal-teriya hisoblari va hisobotlarini yuritish;

4) Moliyaviy va boshqa hisobotlarni o'z vaqtida soliq organlariga topshirishi;

5) Soliqlar va yig'imlarga oid hujjatlarni soliq organlariga taqdim etishi;

6) Soliq organlariga bino va inshootlarni ko'rsatishi;

7) Soliq qonunchiligini buzilish holatini bartaraf qilish to'g'risidagi soliq organi mansabdor shaxsi talablarini bajarishi lozim.

Soliqqa oid munosabatlarda javobgarlik deganda, soliq to'lovchi yuridik yoki jismoniy shaxsning soliq qonunchiligi talablarini o'zlarining aybli, huquqqa xilof xatti-harakatlari (harakat yoki harakatsizlik) tufayli buzganliklari uchun qo'llaniladigan davlat majburlov cho-ralari nazarda tutiladi.

Soliqqa oid huquqbuzarlik uchun javobgarlik asosi – bu huquqbuzarlik tarkibidir. Bu tarkib o'z ichiga huquq-buzarlik ob'ekti, ob'ektiv tomoni, subyekt, subyektiv tomonlarini oladi.

Huquqbuzarlik ob'ekti - qonun bilan muhofaza eti-ladigan ijtimoiy munosabatlardan iborat. Soliqqa tortish tizimlari amal qiladigan sohada yuzaga keluvchi huquqiy munosabatlar soliqqa oid huquqiy munosabat ob'ekti sa-naladi.

Soliqqa oid munosabatlarda huquqbuzarlikning ob'ektiv tomoni bo'lib soliq to'lovchining aniq hatti-harakatlarida ifodalanuvchi huquqbuzarlik sanaladi. Huquq-buzarlik sodir etilgan joy, vaqt, holatlar ham ob'ektiv tomonni aks ettiruvchi xususiyatlar hisoblanadi.

Huquqbuzarlik subyekt – bu soliq sohasida huquq-buzarlik sodir etgan va o'z xatti-harakatlari uchun javob bera oladigan yuridik yoki jismoniy shaxsdir. Bunda jismoniy shaxs tegishli javobgarlikka tortilish yoshiga etgan bo'lishi (masalan, ma'muriy javobgarlikka tortish 16 yoshga to'lgan bo'lishi) lozim. Korxona, tashkilot esa odatda yuridik shaxs maqomiga ega bo'lishi kerak.

Soliqqa oid huquqbuzarliklarning subyekt nuqtai nazaridan olgandagi o'ziga xos jihati shundan iboratki, ularda bitta huquqbuzarlikdan ikki shaxs javobgarligi yuzaga kelishi mumkin. Masalan, korxona daromadlarining yashirilganligi ayni ushbu g'ayriqonuniy harakat uchun yuridik shaxsqa iqtisodiy javobgarlikni, korxonaning mansabdor shaxslariga nisbatan esa huquqiy, (ma'muriy yoki jinoiy) javobgarlikni qo'llanilishiga olib kelishi mumkin.

Soliqqa oid huquqbuzarlikning subyektiv tomoni bo'lib, bunda g'ayriqonuniy harakatni sodir etgan shaxsni o'z xatti-harakatiga ruhiy munosabati, aybi (qasd yoki ehtiyotsizligi) hisoblanadi. Jismoniy shaxs (aytaylik korxona rahbari)ning ehtiyotsizligi, qonunlarni yaxshi bilmasligi tufayli huquqbuzarlik sodir etilgan taqdirda ham nafaqat jismoniy shaxs, balki korxona (yuridik shaxs) ham javobgarlikka tortiladi.

Ushbu yuridik tarkib mavjud bo'lgandagina soliqlar o'ldirilgan javobgarlik yuz berishi mumkin. Soliqlar o'ldirilgan javobgarlik uchun ikki shakldagi javobgarlik yuz berishi mumkin. Ular: 1) jismoniy shaxslarning huquqiy javobgarligi; 2) yuridik shaxslarning iqtisodiy (moliyaviy) javobgarligidan iborat.

Soliq to'lovchi tomonidan ortiqcha to'langan summa belgilangan tartib va muddatlarda unga qaytarilishi yoki kelgusi soliqlar hisobiga o'tkazilishi mumkin.

Soliqlar o'ldirilgan javobgarlik sodir etgan shaxslarga nisbatan javobgarlik choralari haqida Soliqlar kodeksining 132-moddasida aytilgan. Unda jismoniy shaxslar va korxonalarning mansabdor shaxslari ma'muriy-huquqiy, ji-noiy, fuqarolik-huquqiy, mulkiy javobgarlikka, man-sabdor shaxslar esa shuningdek, intizomiy javobgarlikka tortilishlari mumkinligi nazarda tutilgan.

Soliq to'lovchilarga nisbatan qo'llaniladigan iqtisodiy javobgarlik moliyaviy jazo choralari, ularning turlari, miqdorlari va qo'llanilish tartiblari Soliqlar kodeksining 135-moddasida belgilab qo'yilgan.

Amaldagi qonun hujjatlari soliqlar to'lovchilar huquqlarini himoya qilishga, shu jumladan sud orqali himoya qilishga qaratilgan samarali huquqiy mexanizmlarni nazarda tutgan. Bunday himoya choralarining ko'rilishi soliqlar to'lovchi (uning vakili) tomonidan belgilangan tartib va muddatlarda taqdim etilgan shikoyat arizasi (sudga da'vo arizasi) berilishi bilan bog'langan.

O'zbekiston Respublikasi Soliqlar kodeksi amalga kiritilgan vaqtdan boshlab (1998 yil 1 yanvar) soliqlar to'lovchilar hisobga turmaganlik yoki hisobga turish muddatini buz-ganlik, bank hisob varaqlarini ochilishi haqida xabar bermaganlik, deklaratsiya (hisobotlar)ni o'z vaqtida taqdim etmaganlik, hisob-kitob ishlarini yuritmaganlik yoki noto'g'ri yuritganlik, soliqlarni noto'g'ri hisoblab va boshqa aybli xatti-harakatlari uchun javobgar qilinishlari mumkin.

Soliqlar munosabatlari sohasida soliqlar to'lovchi subyektlar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklarning keng tarqalgan ko'rinishlaridan biri – soliqlar bo'yintovlash, turli yo'llar bilan olinadigan daromadlarni yashirish hisoblanadi.

Soliqlar bo'yintovlash va uni to'ldirishga harakat qilishning usullari, shakllari juda xilma-xil hamda bu hodisa, aytish mumkinki, jahonning deyarli barcha mamlakatlarida keng tarqalgan. Shu sababli soliqlar bo'yintovlash, daromadlarni yashirish hollarini aniqlash paytida, ayniqsa, rivojlangan mamlakatlar soliqlar xizmati organlari tajribasini o'rganish va ulardan keng foydalanish yaxshi samara berishi mumkin. Zamonaviy hisob-kitob va tahlil qilish vositalari, kompyuter texnologiyalarini davlat soliqlar xizmati organlari faoliyatida keng qo'llanilayotganligi soliqlar sohasida huquqbuzarliklarni, shu jumladan soliqlar bo'yintovlashga urinish hollarini oldini olishga, bu sohadagi huquqbuzarliklarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etishga yordam bermoqda.

Ammo, shu bilan birga soliqlar bo'yintovlash usullari ham tobora takomillashib bormoqda. Shu sababli soliqlar sohasidagi huquqbuzarliklarga qarshi kurash usullari va vositalari ham tinimsiz yaxshilanishi, uning samaradorligi oshirib borilishi talab etiladi.

Bugungi kunda soliqlar to'lovchi tomonidan sodir etiladigan va soliqlar bo'yintovlash deb baholanishi mumkin bo'lgan holatlarning taxminiy ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997 yil 23 oktyabrda 483-sonli Qarorida belgilab berilgan bo'lib, unga ko'ra:

hujjatlarni soxtalashtirilishi (tuzatib qo'yish);

qalbaki birlamchi buxgalteriya hujjatlaridan foydalanish;

ishlab chiqarishga sarf qilinmagan moddiy xarajatlarni asossiz hisobdan chiqarish;

korxona xodimlar shtati jadvalida ko'zda tutilgan bo'lsada, aslida ishlamayotgan xodimga ish haqi yozish hisobiga xarajatlarni ko'paytirish;

savdo-sotiq va xizmat ko'rsatishdan tushgan naqd pulni bankka topshirmasdan, keyingi hisobot oyiga o'tkazish (realizatsiya va daromadlar ko'rsatkichlarini qasddan ka-maytirib ko'rsatish);

moddiy, yonilg'i-energetik resurslari sarf-xarajatlari normativlarini sun'iy ravishda oshirib ko'rsatish yoki ularni noto'g'ri tadbirlar bilan o'tkazish;

hujjatlarni yo'qotib yuborish yoki ularni taqdim etishdan bosh tortish;

savdo zali (tarqatish joylari)da buxgalteriya yoki boshqa hujjatlar bilan rasmiylashtirilgan (qabul qilinmagan) mahsulotlar (tovarlar) borligi;

xo'jalik subyekt (tadbirkor) tegishli tarzda davlat soliqlar xizmati organlarida hisobda turmasdan va ro'yxatdan o'tmasdan faoliyat yuritishlari;

ikki va undan ortiq mustaqil manbaadan daromad oluvchi jismoniy shaxsni davlat soliq organlari tomonidan yozma ogohlantirilganiga qaramasdan deklaratsiya taqdim etishdan bosh tortishi.

Mazkur taxminiy ro'yxat keyinchalik yanada kengaytirildi va uning tarkibiga nazorat-kassa mashinalarisiz yoki ular bo'laturib, undan foydalanmasdan savdo qilish, mijozlarga xarid cheklari yoki naqd pul qabul qilib olinganligi haqidagi hujjatni (kvitantsiya, patta) bermaslik, hisobotlarni taqdim etish yuzasidan belgilangan qoidalarini buzish (noto'g'ri ma'lumotlar taqdim etish, ulgurji savdo qoidalarini buzish kabi boshqa bir qator holatlar ham soliqdan bo'yin toblash (daromadlarni yashirish) hollari qatoriga kiritildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 22 iyundagi «Naqd pul muomalasini mustahkamlash va tijorat banklari mas'uliyatini oshirish yuzasidan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 264-son Qaroriga asosan O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2001 yil 28 sentyabrda 1070-son bilan «Naqd pul tushumini yashirishga yo'l qo'yan korxona va tashkilotlarga nisbatan jarima jazolarini qo'llash tartibi to'g'risida Nizom» ro'yxatga olingan bo'lib, unga ko'ra:

a) olingan naqd pullarni belgilangan muddatlarda bankka topshirmaslik;

b) savdo zali va tarqatish joylarida belgilangan tartibda buxgalterlik hisobiga olinmagan (kirim qilinmagan) mahsulot (tovar)larning mavjud bo'lishi ana shunday hu-quqbuzarlik sodir etilishi deb hisoblanadi va tegishli jarima jazosi qo'llanilishiga sabab bo'ladi.

Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 21 noyabrdagi «Xu-susiylashtirilgan savdo va xizmat ko'rsatish sohasi ob'ektlari faoliyatidagi tartib buzilish hollari to'g'risida»gi Qarorida ta'kidlanganidek: xususiylashtirilgan savdo ob'ektlarining 5 mingdan ortig'ida soliqqa oid qonun hujjatlari buzilayotganligi, 4600 tasi esa davlat ho-kimiyati organlarining tegishli ruxsatnomasiz faoliyat yuritilayotganligi aniqlandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002 yil 5 sentyabrdagi «Jismoniy shaxslarning yalpi daromadlariga deklaratsiyalash tizimlarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi UP-3127-son Farmoni bilan 2003-2005 yillar davomida jismoniy shaxslar daromadlarini yalpisiga deklaratsiyalash tartibiga o'tilmoqda va uning mohiyati ham soliqdan bo'yin toblash hollarini bartaraf etishga qaratilgan.

Rivojlangan mamlakatlarda soliqdan bo'yintovlash, daromadlarni yashirish va norasmiy iqtisod avj olishiga yo'l qo'ymaslikning tashkiliy-huquqiy, ma'muriy maj-burlash vositalari bilan bir qatorda bozor printsiplariga tayanuvchi iqtisodiy mexanizmlari, usullari va vositalaridan ham keng foydalaniladi. Bunda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni me'yorida, tadbirkorni noqonuniy xatti-harakatlar qilishga undamaydigan darajada bo'lishiga erishish muhim ahamiyatga egadir.

Soliq munosabatlari sohasida sodir etilgan huquq-buzarliklar yuzasidan belgilangan tartibda tekshirishlar (surishtiruv, dastlabki tergov ham) olib boriladi va vakolatli organlar tomonidan javobgarlik qo'llanilishi mumkin. Bunday tekshirishlar (shu jumladan surishtiruv, dastlabki tergov)ni amalga oshirish tartiblari tegishli qonun hujjatlarida (shu jumladan jinoyat protsessual qonunchilik normalarida) belgilab qo'yilgan.

Soliq sohasida huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni hu-quqiy javobgarlikka tortish yuzasidan javobgarlikka tortish muddatlari Soliq kodeksida belgilab qo'yilgan.

Soliq kodeksining 124-moddasi soliqqa oid munosabatlardagi da'vo qilish muddatlarini belgilaydi. Unga ko'ra:

soliq to'lovchining huquqlarini himoya qilish, ortiqcha to'langan soliqlar, yig'imlar va jarimalar summasini byudjetdan qaytarib olish uchun da'vo qilish muddati fu-qarolik qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadi;

soliqlar, yig'imlar va jarimalarni byudjetga to'lash va undirishga doir e'tirozlarni taqdim etish uchun da'vo qi-lish muddati quyidagicha belgilanadi:

daromadlar to'g'risida deklaratsiyalar to'ldirgan, mo-liyaviy hisobotlarni taqdim etgan soliq to'lovchilarga nisbatan – uch yil;

soliq summasi 20 foizdan ko'proq kamaytirib ko'rsatilganligi (yashirilganligi) aniqlanganda – besh yil.

Da'vo qilish muddatining o'tishi fuqarolik qonun hujjatlariga muvofiq to'xtatib turiladi, tugatiladi va tiklanadi.

10- mavzu: Soliq nazoratining huquqiy asoslari

Reja:

- 10.1 Soliq nazorati tushunchasi va asosiy vazifalari.
- 10.2. Soliq nazoratini tartibga soluvchi qonun xujjatlari
- 10.3. Soliq nazoratining shakllari
- 10.4. Soliq tekshiruvlari va ularning turlari

10.1. Soliq nazoratining o'ziga xos jihatlari

Soliq nazorati bu – soliq to'lovchilarning soliq qonunchiligiga to'liq rioya etishi, soliqlar va budjetdan tashqari maqsadli jamg'armalarga to'lovlarni o'z vaqtida va to'liq undirilishi, to'g'ri hisoblanishi ustidan soliq organlari tomonidan olib boriladigan nazoratdir.

Davlatning moliyaviy nazorati davlat moliya siyosatini amalga oshirish, moliyaviy barqarorlik uchun shart-sharoitlar yaratish uchun mo'ljallangandir. Hamma davlatlarda, ular qurilishining o'ziga xosligiga qarab, moliya nazoratining o'z tizimi tarkib topgan. Shunga qaramasdan, chet davlatlarda nazorat-taftish tarmog'ining tashkil etilishi va ish-faoliyati u yoki bu jihatdan ko'p yillik xalqaro tajribada ifodalangan umumiy prinsiplarga asoslanadi. Masalan, har qanday yirik dasturni amalga oshirish albatta kichik nazorat tizimini o'z ichiga qamrab oladi. Bu maqsadlarga, odatda, qandaydir muhim davlat dasturi uchun ajratilgan mablag'lar umumiy hajmidan bir-ikki foiz ajratiladi.

Soliq nazorati davlat moliyaviy nazoratining bir turi bo'lib, soliq to'lovchilarni, soliq solish obyektlarini va soliq solish bilan bog'liq obyektlarni hisobga olishning, shuningdek soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilishning yagona tizimidan iborat.

Soliq nazorati davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliq to'lovchilarni, soliq solish obyektlarini va soliq solish bilan bog'liq obyektlarni, budjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga tushayotgan tushumlarni hisobga olish, soliq tekshiruvlari vositasida hamda soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa shakllarda amalga oshiriladi.

So'nggi vaqtlarda respublikamiz hukumati tomonidan tadbirkorlik subyektlari faoliyatini nazorat qilish hamda moliyaviy jazolarni qo'llashni erkinlashtirish borasida juda muhim qarorlar qabul qilinmoqda.

Masalan, 2011, 2012, 2013 va 2015 yillarda O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining Soliq nazorati bobiga bir qator qo'shimcha o'zgartishlar kiritildi. Jumladan, soliq tekshiruvchining muddatlari, davriyligi, tekshiruvni o'tkazishga doir qo'shimcha shartlarda tadbirkorlik subyektlariga bir muncha engilliklar berildi. Jumladan, O'R SKning 90-moddasiga asosan soliq to'lovchilar moliya-xo'jalik faoliyatining rejali soliq tekshiruvlari (taftishlari) bir yilda ko'pi bilan bir marta,

belgilangan normalar va qoidalarga o'z vaqtida hamda to'liq hajmda rioya etayotgan soliq to'lovchilar moliya-xo'jalik faoliyatining rejali soliq tekshiruvlari esa, ikki yilda ko'pi bilan bir marta amalga oshiriladi. Xususi bank va boshqa xususi moliya institutlari moliya-xo'jalik faoliyatining rejali soliq tekshiruvlari (taftishlari) besh yilda ko'pi bilan bir marta, mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo'jaliklari moliya-xo'jalik faoliyatining rejali soliq tekshiruvlari (taftishlari) to'rt yilda ko'pi bilan bir marta, boshqa tadbirkorlik subyektlari moliya-xo'jalik faoliyatining rejali soliq tekshiruvlari (taftishlari) uch yilda ko'pi bilan bir marta amalga oshiriladi. Aksiz to'lanadigan tovarlar ishlab chiqaruvchi yangi tashkil etilgan mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo'jaliklarining moliya-xo'jalik faoliyati, shuningdek mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo'jaliklarining budjet hamda markazlashtirilgan mablag'lar va resurslardan maqsadli foydalanish bilan bog'liq moliya-xo'jalik faoliyati ular davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran dastlabki ikki yil mobaynida rejali soliq tekshiruvlaridan o'tkazilmaydi.

Shuningdek, 2015 yil 20 avgustdagi "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga xususi mulkni, tadbirkorlik subyektlarini ishonchli himoya qilishni yanada kuchaytirishga, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuniga ko'ra Soliq kodeksining bir necha moddalariga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritilgan. Jumladan Soliq kodeksining 91-moddasiga asosan, soliq tekshiruv soliq to'lovchining tekshiruv o'tkazilayotgan yildan bevosita oldingi ko'pi bilan besh kalendar yildagi faoliyatini qamrab oladi. Bunda tadbirkorlik subyektlarining moliya-xo'jalik faoliyatini rejali tekshirishlar faqat oxirgi rejali tekshirishdan keyingi, lekin yangi tekshirishlar o'tkazilayotgan yildan bevosita oldingi besh kalendar yildan ko'p bo'lmagan davrni qamrab oladi. Nazorat vositasida bajarilayotgan topshiriqning to'liqligi, o'z vaqtida va samarali amalga oshirilganligi to'g'risidagi ma'lumotlar ishonchligi, topshiriqni bajarish paytida mansabdor shaxslarning hatti-harakatlari va o'tkazilgan operatsiyalarning qonuniyligi aniqlanadi, faoliyatni yaxshilash va ishda yo'l qo'yilgan huquqbuzarlik va kamchiliklarni bartaraf etish uchun ichki rezervlar aniqlanadi, shuningdek qonunchilik hujjatlarni buzgan shaxslarga nisbatan javobgarlik choralari qo'llaniladi. Soliq amaliyoti davlat budjetiga soliqlarni o'z vaqtida tushishiga ta'sir ko'rsatuvchi ikki asosiy omilni ko'rsatadi. Birinchisi, soliq to'lovchilarning hisobvaraqlarida mablag'ning yo'qligi. Ikkinchisi esa soliq to'lovchilar soliq to'lashdan bosh tortishidir.

Soliq nazorati bir qator tamoyillarga asoslangan holda olib boriladi. "Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida"gi Qonunning 5-moddasiga asosan xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilishning quyidagi tamoyillarga asoslangan holda amalga oshiriladi: nazorat qiluvchi organlar faoliyatida qonuniylik, holislik va oshkoralik;

yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish;
xo'jalik yurituvchi subyektlarning faoliyatiga aralashmaslik.

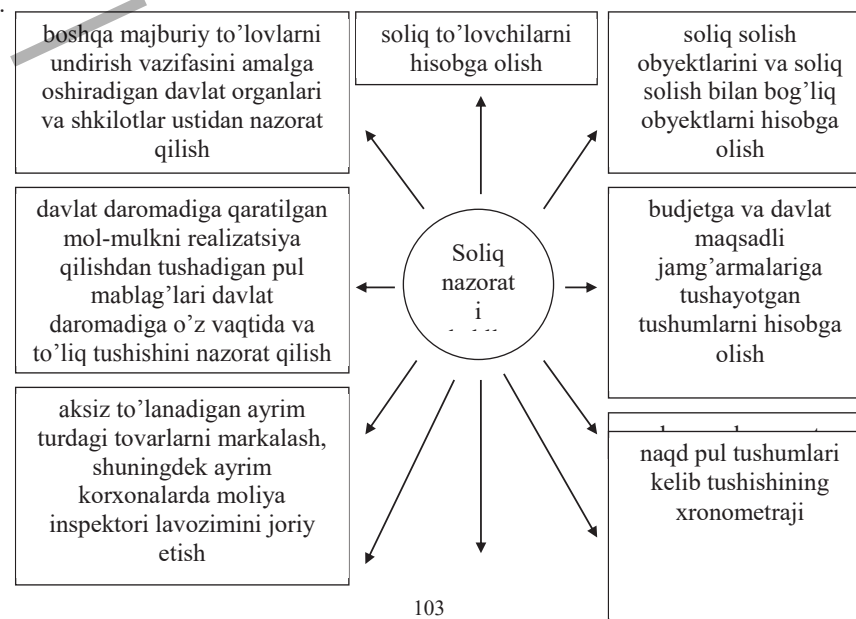
10.1. Soliq nazoratining shakllari

Soliq nazorati quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- soliq to'lovchilarni hisobga olish;
- soliq solish obyektlarini va soliq solish bilan bog'liq obyektlarni hisobga olish;
- budgetga va davlat maqsadli jamg'armalariga tushayotgan tushumlarni hisobga olish;
- kameral nazorat;
- naqd pul tushumlari kelib tushishining xronometraji;
- soliq tekshiruvlari;
- fiskal xotirali nazorat-kassa mashinalarini qo'llash;
- aksiz to'lanadigan ayrim turdagi tovarlarni markalash, shuningdek ayrim korxonalarda moliya inspektori lavozimini joriy etish;
- davlat daromadiga qaratilgan mol-mulkn realizatsiya qilishdan tushadigan pul mablag'lari davlat daromadiga o'z vaqtida va to'liq tushishini nazorat qilish;
- boshqa majburiy to'lovlarni undirish vazifasini amalga oshiradigan davlat organlari va tashkilotlar ustidan nazorat qilish

9-rasm. Soliq nazorati tamoyillari

10.2. Soliq nazoratining shakllari.

Bojxona organlari tovarlarni O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan olib o'tilishi munosabati bilan to'lanishi lozim bo'lgan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni undirish bo'yicha soliq nazoratini o'z vakolatlari doirasida Soliq kodeksiga va bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiradi. Soliq nazorati amalga oshirilayotganda Soliq kodeksi va boshqa qonun hujjatlarining qoidalarini buzgan holda soliq to'lovchi to'g'risida axborot to'plash, saqlash, undan foydalanish va uni tarqatishga, shuningdek soliq sirini oshkor qilishga yo'l qo'yilmaydi. Qonun hujjatlarining talablarini buzgan holda olingan soliq to'lovchi to'g'risidagi hujjatlar yoki boshqa axborot soliq to'lovchini soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlikka tortishga asos bo'la olmaydi.

Masalan, Soliq kodeksiga asosan soliq tekshiruvi davomida soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari buzilganligidan dalolat beruvchi hujjatlar va huquqbuzarlik predmetlari soliq tekshiruvini o'tkazayotgan davlat soliq xizmati organi mansabdor shaxsining asoslantirilgan qarori asosida olib qo'yilishi mumkin. Hujjatlarni va predmetlarni olib qo'yish soliq to'lovchi ishtirokida amalga oshiriladi, hujjatlarni va predmetlarni majburan olib qo'yish xolislar hamda soliq to'lovchi ishtirokida amalga oshiriladi. Bunda olib qo'yilayotgan barcha hujjatlar va predmetlar xolislariga hamda olib qo'yishda ishtirok etayotgan boshqa shaxslarga ko'rsatiladi. Lekin soliq inspektori ushbu qoidani buzgan holda soliq to'lovchi va xolislar ishtirokisiz olib qo'yilgan hujjatlar soliq to'lovchini soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlikka tortishga asos bo'la olmaydi.

Soliq to'lovchilarni hisobga olish. Davlat soliq xizmati organlari soliq to'lovchilarning hisobini yuritadi. Soliq to'lovchilarning hisobini yuritish ularni hisobga qo'yish va ular to'g'risidagi hisob ma'lumotlarini yuritish orqali amalga oshiriladi. Soliq to'lovchi hisobga qo'yilayotganda unga soliq to'lovchining identifikatsiya raqami beriladi hamda soliq to'lovchi to'g'risidagi hisobga qo'yish ma'lumotlari O'zbekiston Respublikasi soliq to'lovchilarining yagona reestriga kiritiladi. O'zbekiston Respublikasi soliq to'lovchilarining yagona reestri O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan yuritiladi. Davlat soliq xizmati organi tomonidan soliq to'lovchiga berilgan identifikatsiya raqami berilganligi to'g'risidagi guvohnoma yoki soliq to'lovchi bir vaqtning o'zida davlat soliq xizmati organlarida va davlat statistikasi organlarida hisobga qo'yilgan holda davlat ro'yxatidan o'tkazilgan taqdirda, davlat ro'yxatidan o'tkazilganlik to'g'risidagi guvohnoma soliq to'lovchining hisobga qo'yilganligini tasdiqlovchi hujjatdir. Soliq to'lovchining identifikatsiya raqami muayyan soliq to'lovchi hisobga qo'yilganda

unga beriladigan raqamdir. Soliq to'lovchining identifikatsiya raqami o'zgarmaydi va bekor qilinganidan keyin boshqa soliq to'lovchiga berilmaydi. Identifikatsiya raqami bir marta beriladi va faqat yuridik shaxsning tugatilishi, jismoniy shaxsning vafoti yoki boshqa mamlakatga ko'chib ketishi munosabati bilan, ushbu voqealar ro'y bergandan keyin uch yil o'tgach, bekor qilinishi mumkin. Soliq to'lovchilarga identifikatsiya raqamlarini berish Vazirlar Mahkamasining 1997 yil 11 martdagi 130-son qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasida soliq to'lovchilarning identifikatsiya raqamlarini berish va qo'llash tizimi to'g'risida»gi nizomga asosan O'zbekiston Respublikasi soliq to'lovchilarining identifikatsiya raqamlari yagona reestrini shakllantirish; soliq to'lovchilarni hisobga olishni tartibga solish; soliqlarning byudjetga tushishini hisobga olish va soliq organlarining o'zaro hamkorligi bo'yicha ma'lumotlarni kompyuterda ishlashni joriy etish; soliq qonunchiligiga rioya etilishi bo'yicha axborotlarning yaxlitligi va ishonchiligi ko'p tomonlama tekshirilishi, nazorat qilinishini tashkil etish; soliq organlari bilan davlat xokimiyati va boshqaruvining boshqa organlari, bank muassasalari va moliyaviy tushdagi, shuningdek, ko'char va

ko'chmas mulk bo'yicha operatsiyalarni amalga oshiruvchi boshqa tashkilotlar o'rtasida axborot ayirboshlashni bixillashtirish; daromadlarni, to'langan soliqlarni va xo'jalik yurituvchi subyektlar, shu jumladan, jismoniy shaxslar tomonidan ijtimoiy va boshqa sug'urta bo'yicha davlat jamg'armalariga to'lovlarni hisobga olishni bixillashtirishni ta'minlashga qaratilgan. Identifikatsiya raqami soliq to'lovchining barcha soliq majburiyatlari va barcha ijtimoiy huquqlari bo'yicha yagona hisoblanadi, uning davlat hokimiyati va nazorat organlari bilan davlat ijtimoiy sug'urtasi hamda boshqa sug'urta jamg'armalaridan to'lovlar (mablag'lar) olish bo'yicha barcha o'zaro munosabatlarida qo'llanadi va o'zgartirilmaydi. Soliq to'lovchining identifikatsiya raqami quyidagilarda albatta yozib qo'yilishi kerak: yuridik va jismoniy shaxslarning davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risidagi guvohnomada, ro'yxatdan o'tkazish davlat soliq xizmati organlarida va davlat statistikasi organlarida ularni hisobga qo'yish bilan bir vaqtda amalga oshiriladi; faoliyatning ayrim turlari bilan shug'ullanishga doir litsenziyasida; cheklardan tashqari, pul bilan hisob-kitob qilinadigan to'lov hujjatlarida, shuningdek ularning elektron shaklida; davlat soliq xizmati organlariga taqdim etiladigan moliyaviy va soliq hisoboti hujjatlarida; yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan tuziladigan xo'jalik, fuqarolik-huquqiy hamda mehnat shartnomalarida; yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar bitimlar tuzganligini belgilovchi yoki tasdiqlovchi hujjatlarida, shu jumladan hisobvaraqa-fakturalar hamda transport hujjatlarida; yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlarda qiymat ifodasiga ega bo'lgan moliyaviy, mulkiy hamda boshqa majburiyatlar yuzaga kelganligini, shuningdek ularning bajarilishini belgilovchi yoki tasdiqlovchi hujjatlarda.

Soliq to'lovchining identifikatsiya raqami to'qqizta raqamli belgidan iboratdir, dastlabki 8 raqam soliq to'lovchining o'z raqami, oxirgi raqam esa nazorat sonini tashkil etadi.

Shunday qilib, soliq to'lovchining identifikatsiya raqami tuzilishi quyidagicha ko'rinishga ega bo'ladi:

Soliq to'lovchining identifikatsiya raqamini kodlashtirish uchun seriyali tartib usulidan

foydalanadi. Bunda soliq to'lovchilarning identifikatsiya raqamlari barcha to'plami soliq to'lovchilarning tiplarini aniqlashtiruvchi ikki turkumlash guruhiga: jismoniy va yuridik shaxslarga ajratilgan. Ushbu maqsadlarda quyidagi kodlardan foydalanilishi kerak:

20000000Xdan 29999999Xgacha — yuridik shaxslar uchun;

40000000Xdan 79999999Xgacha — jismoniy shaxslar uchun;

bunda X-soliq to'lovchining identifikatsiya raqami sonlari izchilligi to'g'riligini nazorat

qiluvchi son, ushbu son O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasida komp'yuter tomonidan soliq to'lovchiga identifikatsiya raqami berish jarayonida muayyan algoritm bo'yicha shakllantiriladi.

Zarurat bo'lganda, kodlashtirish tizimi imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida quyidagi kodlar

zaxira qilingan:

00000000Xdan 19999999Xgacha;

30000000Xdan 39999999Xgacha;

80000000Xdan 99999999Xgacha. Soliq to'lovchining identifikatsiya raqami to'qqizta raqamli belgidan iboratdir, dastlabki 8 raqam soliq to'lovchining o'z raqami, oxirgi raqam esa nazorat sonini tashkil etadi.

Soliq to'lovchi sifatida quyidagilar hisobga qo'yiladi:

yuridik shaxslar — O'zbekiston Respublikasining rezidentlari o'zlari joylashgan yerdagi (pochta manzilidagi) davlat soliq xizmati organida; yuridik shaxsning soliq majburiyatini mustaqil ravishda bajaradigan alohida bo'linmalari — alohida bo'linmaning joylashgan yeridagi yoki

faoliyatni amalga oshirayotgan joyidagi davlat soliq xizmati organida; jismoniy shaxslar — O'zbekiston Respublikasining rezidentlari jismoniy shaxsning yashash joyidagi davlat soliq xizmati organida; yuridik shaxslar — O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari — doimiy muassasaning joylashgan yeridagi va (yoki) faoliyatni amalga oshirayotgan joyidagi davlat soliq xizmati organida; mol-mulk solig'i va yer solig'i to'lovchilar bo'lgan yuridik va jismoniy shaxslar — O'zbekiston Respublikasining norezidentlari — soliq solish obyekti joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organida.

Soliq to'lovchida u hisobga qo'yilganidan keyin yer solig'i, mol-mulk solig'i yoki suv resurslaridan foydalanish uchun soliq to'lash bo'yicha majburiyati hisobga qo'yilgan joydan tashqarida yuzaga kelgan taqdirda, soliq to'lovchi soliq solish obyekti joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organida obyekt bo'yicha hisobga qo'yilishi kerak.

Bir vaqtning o'zida davlat soliq xizmati organlarida va davlat statistikasi organlarida hisobga qo'yilgan holda davlat ro'yxatidan o'tkaziladigan yuridik va jismoniy shaxslar davlat ro'yxatidan o'tkazilgan joyda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda hisobga qo'yilishi kerak.

Yuridik shaxslar — O'zbekiston Respublikasining rezidentlari davlat ro'yxatidan o'tkazilgan kundan e'tiboran o'n kun ichida davlat soliq xizmati organiga hisobga qo'yish to'g'risidagi arizani taqdim etishi shart. Arizaga yuridik shaxs davlat ro'yxatidan o'tkazilganligini tasdiqlovchi hujjatning ko'chirma nusxasi ilova qilinadi. Jismoniy shaxslar — O'zbekiston Respublikasining rezidentlari soliq solish obyekti vujudga kelgan kundan e'tiboran o'n kun ichida ushbu Kodeksga muvofiq davlat soliq xizmati organiga hisobga qo'yish to'g'risidagi arizani taqdim etishi shart.

Masalan, fuqaro A.Axmedov Olmazor tumanidan uy-joy sotib oldi. U o'n kunlik myddat ichida Olmazor tuman soliq inspeksiyasiga hisobga qo'yish to'g'risidagi arizani taqdim etishi shart.

Yuridik shaxslar — O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari mazkur faoliyatni amalga oshirish boshlangan kundan e'tiboran bir yuz sakson uch kundan kechiktirmasdan davlat soliq xizmati

organiga doimiy muassasa sifatida hisobga qo'yish to'g'risidagi arizani taqdim etishi shart. Doimiy muassasa orqali faoliyatni amalga oshirayotgan yuridik shaxsning — O'zbekiston Respublikasi norezidentining hisobga qo'yish to'g'risidagi arizasiga shartnoma yoki yuridik shaxs — O'zbekiston Respublikasining norezidenti nomidan O'zbekiston Respublikasida ish yuritish uchun berilgan ishonchnoma, shuningdek majburiyatlarining bajarilishi doimiy muassasa tashkil topishiga olib keladigan shartnoma mavjud bo'lsa, shu shartnoma ilova qilinadi. Yer solig'i, shuningdek ko'chmas mulkka taalluqli qismida mol-mulk solig'i to'lovchilari bo'lgan yuridik va jismoniy shaxslar — O'zbekiston Respublikasi norezidentlari yer uchastkasiga, ko'chmas mulkka bo'lgan huquq davlat ro'yxatidan o'tkazilgan kundan e'tiboran o'n kun ichida davlat soliq xizmati organiga hisobga qo'yish to'g'risidagi arizani taqdim etishi shart. Arizaga unda ko'rsatilgan ma'lumotlarni tasdiqlovchi hujjatlar ilova qilinadi.

Transport vositalari uchun benzin, dizel' yoqilg'isi va gazni avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari orqali realizatsiya qiluvchi yuridik shaxslar avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organiga transport vositalariga benzin, dizel' yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq to'lovchi sifatida hisobga qo'yish to'g'risidagi arizani avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchasiga bo'lgan huquq davlat ro'yxatidan o'tkazilgan kundan e'tiboran o'n kun ichida taqdim etishi shart. Arizaga unda ko'rsatilgan ma'lumotlarni tasdiqlovchi hujjatlar ilova qilinadi. Davlat soliq xizmati organi hisobga qo'yish to'g'risidagi ariza va unga ilova qilingan hujjatlar asosida soliq to'lovchiga soliq to'lovchining identifikatsiya raqamini beradi, soliq to'lovchi haqidagi hisobga qo'yish ma'lumotlarini O'zbekiston Respublikasi soliq to'lovchilarining yagona reestriga kiritadi va tegishli ariza berilgan kundan e'tiboran

uch kundan kechiktirmay kundan kechiktirmay soliq to'lovchi hisobga qo'yilganligi to'g'risida guvohnoma beradi.

Soliq solish obyektlarini va soliq solish bilan bog'liq obyektlarni hisobga olish. Soliq solish obyektlarini va soliq solish bilan bog'liq obyektlarni hisobga olish davlat soliq xizmati organi tomonidan har bir soliq to'lovchi bo'yicha hamda u to'layotgan barcha soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha, soliq solish obyektlari hamda soliq solish bilan bog'liq obyektlar to'g'risidagi ma'lumotlar bazasini shakllantirish va yuritish, shu jumladan elektron shaklda shakllantirish va yuritish orqali amalga oshiriladi. Soliq solish obyektlari va soliq solish bilan bog'liq obyektlar to'g'risidagi ma'lumotlar bazasi soliq to'lovchi tomonidan taqdim etilgan moliyaviy va soliq hisobotlarining ma'lumotlari, Soliq to'lovchilarning majburiyatlari yuzaga kelganligi to'g'risida axborot taqdim etadigan organlar va tashkilotlartomonidan taqdim etiladigan ma'lumotlar, shuningdek davlat soliq xizmati organlari boshqa manbalardan to'plagan, shu jumladan soliq tekshiruvlari vaqtida to'plagan axborotlar asosida shakllantiriladi. Soliq solish obyektlari hamda soliq solish bilan bog'liq obyektlar to'g'risidagi ma'lumotlar bazasini shakllantirish va yuritish tartibi O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilanadi. Ushbu qoidalar tovarlarni O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali olib o'tilishi munosabati bilan to'lanishi lozim bo'lgan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarga, shuningdek undirilishi tegishli davlat organlari va tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan boshqa majburiy to'lovlarga tatbiq etilmaydi.

Budjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga tushumlarni hisobga olish. Davlat soliq xizmati organlari, bojxona organlari hamda zimmasiga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni undirish vazifasi yuklatilgan boshqa davlat organlari hamda tashkilotlari budjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga tushumlar hisobini yuritishi kerak. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar tushumini hisobga olish budjet klassifikatsiyasiga muvofiq yuritiladi. Davlat soliq xizmati organlari budjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga tushumlar hisobini soliq to'lovchining shaxsiy kartochkasida soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning, shuningdek penya va jarimalarning hisoblangan hamda to'langan summalarini aks ettirish orqali yuritadi. Soliq to'lovchining shaxsiy kartochkasi soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning har bir turi bo'yicha ochiladi. Soliq to'lovchining shaxsiy kartochkasini yuritish tartibi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishilgan holda O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilanadi. Bojxona organlari tovarlarni O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali olib o'tilishi munosabati bilan to'lanishi lozim bo'lgan boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha budjetga hamda davlat maqsadli jamg'armalariga tushumlar hisobini O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishilgan holda O'zbekiston Respublikasi

Davlat bojxona qo'mitasi tomonidan belgilangan tartibda yuritadi. Undirilishi boshqa davlat organlari va tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan ayrim turdagi boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha budjetga tushumlarni hisobga olish tartibi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishilgan holda O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilanadi.

Kameral nazorat. Kameral nazorat soliq to'lovchi tomonidan belgilangan tartibda taqdim etilgan moliyaviy va soliq hisobotini, shuningdek soliq to'lovchining faoliyati to'g'risida davlat soliq xizmati organidagi mavjud boshqa hujjatlarni o'rganish hamda tahlil etish asosida amalga oshiriladigan nazoratdir. Kameral nazorat soliq to'lovchining huzuriga bormasdan davlat soliq xizmati organi joylashgan yerda amalga oshiriladi. Agar davlat soliq xizmati organi tomonidan kameral nazorat jarayonida soliq hisobotini to'ldirishda xatoliklarga yo'l qo'yilganligi yoki taqdim etilgan soliq hisobotidagi va davlat soliq xizmati organlaridagi ma'lumotlar o'rtasida ziddiyatlar borligi aniqlansa, bu haqda soliq to'lovchiga tegishli tuzatishlar kiritish talab qilingan holda yozma shaklda xabar qilinadi. Soliq to'lovchi aniqlashtirilgan soliq hisobotini taqdim etish uchun nazarda tutilgan tartibda tegishli soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha tuzatilgan soliq hisobotini yoxud aniqlangan tafovutlarning asosini talabnoma olingan kundan e'tiboran o'n kunlik muddatda taqdim etishi shart.

Soliq kodeksi 70-moddasining birinchi qismiga muvofiq, kameral nazorat soliq to'lovchi tomonidan belgilangan tartibda taqdim etilgan moliyaviy va soliq hisobotini, shuningdek soliq to'lovchining faoliyati to'g'risida davlat soliq xizmati organidagi mavjud boshqa hujjatlarni o'rganish hamda tahlil etish asosida amalga oshiriladigan nazoratdir, ushbu Kodeks 71-moddasining sakkizinchi qismiga muvofiq naqd pul tushumi kelib tushishining xronometraji natijalaridan faqat taqdim etilayotgan soliq hisoboti to'g'riligini tahlil etish uchun, shuningdek soliq solish ob'ektlari va soliq solish bilan bog'liq ob'ektlar to'g'risidagi ma'lumotlar bazasini yuritish uchun foydalaniladi. Kameral nazorat yoki xronometraj natijasi soliq to'lovchini javobgarlikka tortish uchun asos bo'la olmaydi.¹ Lekin O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 96-moddasiga asosan, soliq to'lovchi tomonidan soliq hisoboti va (yoki) moliyaviy hisobot, kameral nazorat natijalari bo'yicha tafovutlarning asoslari yoxud aniqlashtirilgan soliq hisoboti belgilangan muddatda taqdim etilmaganda davlat soliq xizmati organi soliq to'lovchining banklardagi hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalarni to'xtatib turish to'g'risidagi ariza bilan sudga murojaat qilishga haqli.

Naqd pul tushumi kelib tushishining xronometraji. Soliq to'lovchining naqd pul tushumi kelib tushishining xronometraji xronometraj o'tkazilgan davrda

¹ Xo'jalik sudlari tomonidan o'zbekiston respublikasi soliq kodeksi umumiy qismini qo'llashning ayrim masalalari haqida O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumining 2014 yil 28 noyabrda 271-sonli qarori

haqiqatda kelib tushgan naqd pul tushumini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Naqd pul tushumi kelib tushishining xronometraji naqd hisob-kitob asosida tovarlar realizatsiya qiladigan yoki xizmatlar ko'rsatadigan soliq to'lovchi huzurida bevosita tovarlar realizatsiya qilinadigan, xizmatlar ko'rsatiladigan joyda davlat soliq xizmati organi tomonidan o'tkaziladi. Naqd pul tushumi kelib tushishining xronometrajini o'tkazish to'g'risidagi buyruq soliq solish obyektlarini va soliq solish bilan bog'liq obyektlarni hisobga olish jarayonida soliq to'lovchi tomonidan tushum miqdori kamaytirilganligini taxmin qilish imkonini beradigan tafovutlar aniqlangan taqdirda, davlat soliq xizmati organining rahbari yoki rahbar o'rinbosari tomonidan qabul qilinadi. Naqd pul tushumi kelib tushishining xronometrajini o'tkazish to'g'risidagi buyruqda xronometraj o'tkaziladigan soliq to'lovchi, xronometrajni o'tkazish joyi va muddati, xronometraj o'tkaziladigan davr, xronometraj o'tkazish to'g'risida qaror qabul qilinishiga sabab bo'lgan tafovut, shuningdek davlat soliq xizmati organining xronometraj o'tkazadigan mansabdor shaxslari albatta ko'rsatiladi. Naqd pul tushumi kelib tushishining xronometraji kelib tushayotgan pul tushumini davlat soliq xizmati organining mansabdor shaxslari tomonidan kuzatish va qayd etish orqali o'tkaziladi. Xronometrajni o'tkazishga boshqa shaxslarni, shu jumladan ekspertlarni jalb etishga yo'l qo'yilmaydi. Naqd pul tushumi kelib tushishining xronometrajini amalga oshirish jarayonida tekshiruv o'tkazishga, soliq to'lovchidan biron bir axborot yoki tushuntirishlar talab qilishga, soliq to'lovchiga nisbatan talablar taqdim etishga yoki uning faoliyatiga boshqacha tarzda aralashishga yo'l qo'yilmaydi, bundan fiskal xotirali nazorat-kassa mashinasida saqlanayotgan xronometraj o'tkazilayotgan vaqtga doir ma'lumotlarni olish mustasno.

Fiskal xotirali nazorat-kassa mashinalarining qo'llanilishi. O'zbekiston Respublikasi hududida naqd pulda hisob-kitob qilish bilan tovarlarni realizatsiya qilish, ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish Nazorat-kassa mashinalarining davlat reestriga kiritilgan fiskal xotirali nazorat-kassa mashinalari majburiy qo'llanilgan holda amalga oshiriladi, bundan naqd pul bilan hisob-kitob qilishni, faoliyatining o'ziga xos xususiyati sababli nazorat-kassa mashinalarini qo'llamasdan amalga oshirishi mumkin bo'lgan ayrim toifadagi yuridik va jismoniy shaxslar mustasno. Fiskal xotirali nazorat-kassa mashinasi texnik jihatdan vaqtincha nosoz bo'lgan yoki elektr energiyasi bo'lmagan taqdirda naqd pul bilan hisob-kitob qilishni xaridorlarga kvitansiyalar, chiptalar, talonlar yoki chekka tenglashtirilgan, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda tasdiqlanadigan shakldagi qat'iy hisobdagi boshqa hujjatlarni berish orqali amalga oshirishga yo'l qo'yiladi.

Fiskal xotirali nazorat-kassa mashinalarini qo'llashda quyidagilar majburiy hisoblanadi:

1) fiskal xotirali nazorat-kassa mashinasini faoliyat amalga oshirilayotgan joydagi davlat soliq xizmati organlarida fiskal xotirali nazorat-kassa mashinasining ro'yxatdan o'tkazish kartochkasi berilgan holda ro'yxatdan o'tkazish;

2) fiskal xotirali nazorat-kassa mashinalariga texnik xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'yish;

3) fiskal xotirali nazorat-kassa mashinalarining chekini iste'molchiga berish;

4) davlat soliq xizmati organlari mansabdor shaxslarining fiskal xotirali nazorat-kassa mashinasini tekshirishga ruxsat etish.

Fiskal xotirali nazorat-kassa mashinalarining qo'llanilish tartibiga rioya etilishi ustidan nazorat davlat soliq xizmati organlari tomonidan amalga oshiriladi. Soliq tekshiruvlari o'tkazilayotganda davlat soliq xizmati organlari fiskal xotirali nazorat-kassa mashinalarida saqlanayotgan ma'lumotlardan foydalanishga haqli.

Aksiz to'lanadigan ayrim turdagi tovarlarni tamg'alash. Moliya inspektori lavozimini joriy etish. Tamaki va alkogolli mahsulotlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan tartibda hamda shartlarda aksiz markasi bilan tamg'alaniishi kerak, pivo bundan mustasno. Aksiz to'lanadigan tovarlarni ishlab chiqaruvchilar va import qiluvchilar tamaki va alkogolli tovarlarni aksiz markasi bilan tamg'alash uchun mas'uldir. Aksiz to'lanadigan ayrim turdagi tovarlarni tamg'alash qoidalariga rioya etilishi ustidan nazoratni davlat soliq xizmati organlari va davlat bojxona xizmati organlari amalga oshiradi. Aksiz solig'ini to'lovchi korxonalarda va boshqa ayrim korxonalarda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining moliya inspektori lavozimi joriy etilishi mumkin. Moliya inspektori lavozimi joriy etiladigan korxonalar ro'yxati va uning faoliyatini amalga oshirish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Davlat daromadiga qaratilgan mol-mulkni realizatsiya qilishdan tushadigan pul mablag'larining davlat daromadiga o'z vaqtida va to'liq tushishini nazorat qilish. Davlat soliq xizmati organlari davlat daromadiga qaratilgan mol-mulkni realizatsiya qilishdan tushadigan pul mablag'larining davlat daromadiga o'z vaqtida va to'liq tushishi ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Boshqa majburiy to'lovlarni undirish vazifasini amalga oshirayotgan davlat organlari va tashkilotlari ustidan nazorat qilish. Davlat soliq xizmati organlari boshqa majburiy to'lovlarni undirish vazifasini amalga oshirayotgan davlat organlari va tashkilotlari ustidan boshqa majburiy to'lovlarning to'g'ri hisoblab chiqarilishi, to'liq undirib olinishi hamda budjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga o'z vaqtida o'tkazilishi bo'yicha nazoratni amalga oshiradi.

Soliq nazorati samaradorligini oshirish, soliq qonunchiligini buzilishini keskin kamaytirish va soliq organlari xodimlarining nazoratini qonuniy amalga oshirishning ta'minlash yo'llari, bizningcha, quyidagilardir:

- soliqqa tortish darajasini pasaytirish;

- soliqqa tortishning murakkabligini va tez-tez o'zgartirishlar kiritishni kamaytirish;

- soliq qonunchiligining mukamalligini ta'minlash;

- korxonalarning daromad olib ishlashlariga iqtisodiy va ma'muriy mexanizmlar orqali imkoniyatlar yaratish;

- nazorat organlar faoliyatini ham nazorat qilish;

- soliq to'lovchilar – tadbirkorlarning huquqi va iqtisodiy bilimni oshirish;

- nazorat qilinadigan korxonalarni tanlashning ilmiy asoslangan usullarini, yaxshi samara beradigan variantlarini ishlab chiqish lozim;

- joylarga bormasdan soliq organining o'zida soliq tekshirishlarini o'tkazish samaradorligini oshirish lozim;

- soliq organlari xodimlarining o'z vazifalarini suiste'mol qilishlariga yo'l qo'ymaslik maqsadida (ularning ma'lum norasmiy to'lovlar evaziga tadbirkorlarning soliqqa tortiladigan daromadlarini yashirishlariga sherik bo'lishlari hollarining mavjudligi va buning oqibatida budjet katta zarar ko'rayotganligi hech kimga sir emas) ish haqlarini oshirish va yashash uchun yetarli daraja bo'lishini ta'minlash zarur (umuman, butun jamiyatda ish haqlarini (daromadlarini) oshirish masalasini hal qilish lozim);

- tadbirkorlar tomonidan o'z huquqlarini xo'jalik sudi orqali talab qila olish tizimini ishlab chiqish ham muhimdir;

- moliyaviy jazo turlarini va ularni qo'llash sabablarini yengillashtirish nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqish (ular katta miqdorda va arzimagan xatoliklar uchun ham qo'llaniladi);

- soliq organlarining noqonuniy harakatlariga doir javobgarlik mexanizmi ishlab chiqilishi kerak.

Bunday sharoitda soliq nazorati asosan halol soliq to'lovchilarga emas, noqonuniy yo'llar bilan daromad qilishni maqsad qiluvchilarga qaratiladi. Bunday firma yoki korxonalarning yopilishidan davlat va jamiyat katta zarar ko'rmaydi. Ushbu vazifalar amalga oshirilgandan keyingina soliq nazoratini kuchaytirish mumkin va u kutilgan natijani berishi mumkin.

O'z navbatida amalga oshirilayotgan islohotlar mamlakatimiz rivojiga tobora katta hissa qo'shib kelayotgan tadbirkorlik subyektlarining qonuniy faoliyatini davlat tomonidan har tomonlama qo'llab-quvvatlashga qaratilmoqda. Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek: "Tadbirkorlik subyektlari va xususiy mulk egalari uchun huquq va kafolatlarni himoya qilish normalarini kuchaytirish darkor. Bu borada xususiy mulkdorlarning qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilishda sud organlari rolini oshirish, davlat, huquqni muhofaza qilish va nazorat qiluvchi organlar mansabdor shaxslarining tadbirkorlik subyektlarining xo'jalik va moliyaviy faoliyatiga

noqonuniy aralashuvi uchun javobgarligini kuchaytirish birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lishi lozim."

Bu borada davlatimiz tomonidan bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. "Mamlakatimizda qabul qilingan qator qonunlar va qonunchilik hujjatlari huquqni muhofaza qiluvchi, nazorat organlari va ma'muriy tuzilmalarning tadbirkorlik faoliyatiga noqonuniy aralashuvini bartaraf etish uchun qat'iy tartib o'rnatish va ana shu idoralarning rahbarlari hamda mansabdor shaxslarning javobgarligini oshirish bo'yicha katta ahamiyatga ega bo'ldi. Davlat, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlari bilan o'zaro munosabatlarda tadbirkorlar huquqlarining ustuvorligi tamoyili joriy etildi".

Shu bilan birga 2015 yil 15 maydagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoniga asosan Respublika iqtisodiyotida xususiy mulkning o'rni va rolini tubdan oshirish, xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish yo'lidagi to'siq va cheklavlarni bartaraf etish, iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, yalpi ichki mahsulotda xususiy mulk, jumladan, chet el kapitali ishtirokidagi ulushini izchil oshirish maqsadida xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi. Unda: tadbirkorlik faoliyatiga noqonuniy aralashish va to'sqinlik qilish, xususiy mulkdorlar huquqlarini buzganlik uchun davlat, huquqni muhofaza qilish va nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari javobgarligini jinoiy javobgarlikka tortish darajasigacha oshirish; xususiy mulkni himoya qilish kafolatini kuchaytirish, tadbirkorlik faoliyatini tartibga soladigan ma'muriy va jinoyat qonunchiligini liberallashtirish jarayonini davom ettirish; barcha turdagi ro'yxatdan o'tkazish, ruxsat berish va litsenziyalash, shuningdek, tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq tartib-taomillarni yanada soddalashtirish; xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish uchun zarur shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish, ularning moddiy va kredit resurslaridan foydalanishini kengaytirish, biznes muhitni yaxshilash masalalari inobatga olingan.

Shundan kelib chiqib "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga xususiy mulkni, tadbirkorlik subyektlarini ishonchli himoya qilishni yanada kuchaytirishga, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuniga ko'ra O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga "Tadbirkorlik faoliyatiga to'sqinlik qilish, qonunga xilof ravishda aralashish bilan bog'liq jinoyatlar hamda xo'jalik yurituvchi subyektlarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga tajovuz qiladigan boshqa jinoyatlar" bobi hamda O'zbekiston

Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga "Tadbirkorlik faoliyatiga to'sqinlik qilganlik, qonunga xilof ravishda aralashganlik hamda xo'jalik yurituvchi subyektlarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga tajovuz qiladigan boshqa huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik" boblari kiritildi. Unga ko'ra xususiy mulk huquqini buzganlik; tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini tekshirish va moliya-xo'jalik faoliyatini taftish qilish tartibini buzganlik; litsenziyalash to'g'risidagi qonun hujjatlarini va ruxsat berish tartib-taomillari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik hamda imtiyozlar va preferentsiyalarni qo'llashni g'ayriqonuniy ravishda rad etish, qo'llamaslik yoki qo'llashga to'sqinlik qilganlik va boshqa huquqbuzarlik va jinoyatlar uchun Nazorat qiluvchi, huquqni muhofaza qiluvchi hamda boshqa davlat organining va davlat tashkilotining mansabdor shaxsi yoki xizmatchisiga nisbatan javobgarlik choralari belgilandi.

Shuningdek 2013 – 2015 yillarda soliqqa oid huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni liberallashtirish bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirildi. Buni keying boblarda ko'rib chiqamiz.

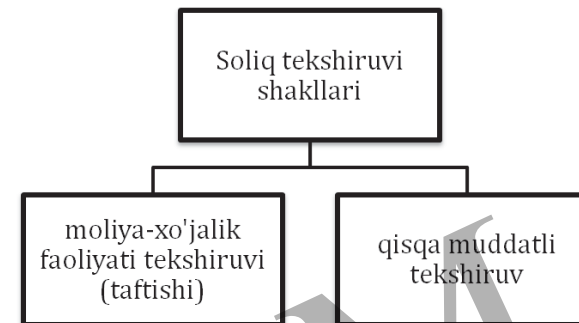
10.3 Soliq nazoratini amalga oshirishda soliq tekshiruvlarini o'ziga xos jihatlari

Soliq tekshiruvi soliq nazoratining eng asosiy shakllaridan bo'lib, 1998 yil 24 dekabrda "Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida"gi qonunga ko'ra soliq tekshiruvi orqali amalga oshiriladigan davlat nazoratining o'ziga xos xususiyatlari soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga asosan, soliq tekshiruvi davlat soliq xizmati organlari tomonidan, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda esa, prokuratura organlari tomonidan amalga oshiriladigan soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarining bajarilishini tekshirishdir.

Soliq tekshiruvi soliq to'lovchining moliya-xo'jalik faoliyati tekshiruvi (taftishi) va qisqa muddatli tekshiruv shaklida amalga oshiriladi.

Soliq to'lovchining moliya-xo'jalik faoliyati tekshiruvi (taftishi) soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida soliq to'lovchining buxgalteriya, moliya, statistika, bank hujjatlari hamda boshqa hujjatlarini o'rganish va taqqoslashdir. Qisqa muddatli tekshiruv soliq to'lovchining moliya-xo'jalik faoliyatini tekshirish bilan bog'liq bo'lmagan, uning ayrim operatsiyalarining soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiqligi tekshiruvidir.

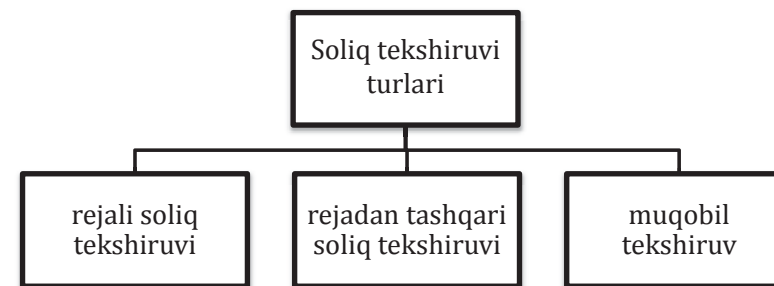

10-rasm. Soliq tekshiruvi shakllari

10.3. Soliq nazoratining shakllari

Masalan, bozorlar, savdo komplekslari hududlarida va ularga tutash bo'lgan avtotransport vositalarini vaqtincha saqlash joylarida bir martalik yig'imlar, ijara haqi to'liq tushishi va ularning topshirilishi hisobga olinishiga, fiskal xotirali nazorat-kassa mashinalaridan, to'lovlarni plastik kartochkalar asosida qabul qilish bo'yicha hisob-kitob terminallaridan foydalanilishiga, shuningdek savdo va xizmat ko'rsatish qoidalariga rioya etilishiga oid qisqa muddatli tekshiruvlar o'tkaziladi. Bunda davlat soliq xizmati organlarining qonun hujjatlarida vakolat berilgan bo'linmasi boshlig'ining tekshiruv o'tkazish maqsadlari, muddatlari va tekshiruvchi mansabdor shaxslarning tarkibi ko'rsatilgan buyrug'i asos bo'ladi. Davlat soliq xizmati organlarining qonun hujjatlarida vakolat berilgan bo'linmasi nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha maxsus vakolatli organi yoki uning tegishli hududiy bo'linmasini o'tkazilgan qisqa muddatli tekshiruv to'g'risida tekshiruv o'tkazilgan kundan e'tiboran bir ish kuni ichida xabardor qiladi.

Soliq tekshiruvlari quyidagi turlarga bo'linadi: rejali soliq tekshiruvi; rejadon tashqari soliq tekshiruvi; muqobil tekshiruv.

11-rasm. Soliq tekshiruvi turlari

10.4. Soliq nazoratining turlari

Soliq to'lovchi moliya-xo'jalik faoliyatining rejali soliq tekshiruvi (taftishi) — tekshiruvlarni amalga oshirishning nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi maxsus vakolatli organ tomonidan tasdiqlangan muvofiqlashtirish rejasi asosida o'tkaziladigan tekshiruvdir.

Soliq to'lovchi moliya-xo'jalik faoliyatining rejadani tashqari soliq tekshiruvi (taftishi) quyidagi hollarda o'tkaziladigan tekshiruvdir: yuridik shaxs tugatilayotganda; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoki O'zbekiston Respublikasi Hukumatining qarorlaridan kelib chiquvchi tekshiruvlarni o'tkazish zarur bo'lganda; davlat soliq xizmati organiga soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari soliq to'lovchi tomonidan buzilganligi hollari haqida qo'shimcha ma'lumotlar tushganda.

Muqobil tekshiruv — operatsiyalar birligi tufayli o'zaro bog'langan va turli soliq to'lovchilarda bo'lgan hujjatlarni taqqoslashdan iborat tekshiruvdir. Muqobil tekshiruv uchinchi shaxslarga nisbatan, agar soliq tekshiruvlari o'tkazilayotganda davlat soliq xizmati organida mazkur shaxslar bilan bog'liq bo'lgan, soliq to'lovchi o'tkazgan operatsiyalar soliq bo'yicha hisobga olishda to'g'ri aks ettirilganligi haqida qo'shimcha ma'lumot olish zaruriyati kelib chiqsa, o'tkaziladi. Qisqa muddatli tekshiruvlar rejadani tashqari soliq tekshiruvi tarzida o'tkaziladi.

Davlat soliq xizmati organlarining mansabdor shaxslari va soliq to'lovchi soliq tekshiruvlarining ishtirokchilaridir. Soliq tekshiruvlarida soliq to'lovchining vakili ishtirok etishi, soliq tekshiruvi natijasidan manfaatdor bo'lmagan ekspert, tarjimon va xolislar jalb etilishi mumkin. Tadbirkorlik faoliyati subyektlari birlashmalarining a'zosi bo'lgan tadbirkorlik subyektlari faoliyatining soliq tekshiruvlari tadbirkorlik faoliyati subyektlari so'roviga ko'ra mazkur birlashmalar vakillarining ishtirokida amalga oshirilishi mumkin.

Rejali soliq tekshiruvini o'tkazish uchun quyidagilar asos bo'ladi: tekshiruvlarni amalga oshirishning muvofiqlashtirish rejasidan olingan, nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi maxsus vakolatli organ yoki uning tegishli hududiy bo'linmasi tomonidan berilgan ko'chirma. Bunda ko'chirma uning asliga to'g'ri ekanligi ko'rsatilgan holda tegishli imzo va muhr bilan tasdiqlangan bo'lishi lozim; tekshiruvlarni amalga oshirishning muvofiqlashtirish rejasi asosida davlat soliq xizmati organining tekshiruvni maqsadlari, tekshiruvchi mansabdor shaxslar tarkibi, tekshiriladigan davr va tekshiruv o'tkazish muddatlari ko'rsatilgan buyrug'i.

Rejadani tashqari soliq tekshiruvini o'tkazish uchun quyidagilar asos bo'ladi: nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi maxsus vakolatli organning tekshiriladigan ob'ektning nomi, soliq to'lovchining identifikatsiya raqami, tekshiruvning maqsadlari, tekshiriladigan davr (taftish uchun), tekshiruv o'tkazish muddatlari va uni asoslovchi sabablar ko'rsatilgan tekshiruv o'tkazish to'g'risidagi qarori; davlat soliq xizmati organining nazorat qiluvchi organlar faoliyatini

muvofiqlashtiruvchi maxsus vakolatli organ qarori asosida chiqargan tekshiruvni o'tkazish maqsadlari, muddatlari va tekshiruvchi mansabdor shaxslar tarkibi, tekshiriladigan davr ko'rsatilgan holdagi buyrug'i.

Muqobil tekshiruv o'tkazish uchun quyidagilar asos bo'ladi: nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi maxsus vakolatli organning tekshiriladigan ob'ektning nomi, tekshiruv o'tkazish maqsadlari, muddatlari, shuningdek o'zaro munosabatlarning tekshirilishi lozim bo'lgan predmeti ko'rsatilgan holdagi muqobil tekshiruv o'tkazish to'g'risidagi qarori; davlat soliq xizmati organining nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi maxsus vakolatli organ qarori asosida chiqargan tekshiruvni o'tkazish maqsadlari, muddatlari va tekshiruvchi mansabdor shaxslar tarkibi ko'rsatilgan holdagi buyrug'i.

Tugatilayotgan yuridik shaxsni rejadani tashqari soliq tekshiruvdan o'tkazish uchun quyidagilar asos bo'ladi: tugatuvchining yoki yuridik shaxslarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organning yuridik shaxs tugatilishi to'g'risidagi yozma bildirishi; davlat soliq xizmati organining tekshiruv maqsadlari, tekshiruv o'tkaziladigan muddatlar va tekshiruvchi mansabdor shaxslar tarkibi ko'rsatilgan buyrug'i.

Prokuratura, ichki ishlar va milliy xavfsizlik xizmati organlari tomonidan xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish uchun qo'zg'atilgan jinoiy ish mavjudligi asos bo'ladi. Bunda tekshiruvga xo'jalik yurituvchi sub'ektning faqat qo'zg'atilgan jinoyat ishi bilan bog'liq faoliyati qamrab olinishi mumkin bo'lib, bu haqda tekshiruvni tayinlash to'g'risidagi qarorda ko'rsatilgan bo'lishi lozim.

Soliq tekshiruvini o'tkazish muddati o'ttiz kalendar kunidan oshmasligi kerak. Alohida hollarda bu muddat nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi maxsus vakolatli organning qarori bilan uzaytirilishi mumkin. So'nggi yillar mamlakatimizda amalga oshirilgan islohotlar natijasida tekshiruv o'tkazish muddatlari va soliq tekshiruvlari qisqardi. Jumladan, 2011 yil 13 sentyabrda "Tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatini tekshirishlar qisqartirilganligi munosabati bilan O'zbekiston respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuniga ko'ra mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo'jaliklari — kichik tadbirkorlik sub'ektlariga nisbatan soliq tekshiruvining muddatini uzaytirilishiga yo'l qo'yilmaydi. Shuningdek, soliq to'lovchilar moliya-xo'jalik faoliyatining rejali soliq tekshiruvlari (taftishlari) bir yilda ko'pi bilan bir marta, belgilangan normalar va qoidalarga o'z vaqtida hamda to'liq hajmda rioya etayotgan soliq to'lovchilar moliya-xo'jalik faoliyatining rejali soliq tekshiruvlari esa, ikki yilda ko'pi bilan bir marta amalga oshiriladi. Aksiz to'lanadigan tovarlar ishlab chiqaruvchi yangi tashkil etilgan mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo'jaliklarining moliya-xo'jalik faoliyati, shuningdek mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo'jaliklarining byudjet hamda

markazlashtirilgan mablag'lar va resurslardan maqsadli foydalanish bilan bog'liq moliya-xo'jalik faoliyati ular davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran dastlabki ikki yil mobaynida rejali soliq tekshiruvlaridan o'tkazilmaydi. Yangi tashkil etilgan mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo'jaliklarining moliya-xo'jalik faoliyati ular davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran dastlabki uch yil mobaynida rejali soliq tekshiruvlaridan o'tkazilmaydi.

2013 yil 7 oktyabrda "O'zbekiston respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish, shuningdek ayrim qonun hujjatlarini o'z kuchini yo'qotgan deb topish to'g'risida"ga O'zbekiston Respublikasining qonuniga ko'ra xususiy bank va boshqa xususiy moliya institutlari moliya-xo'jalik faoliyatining rejali soliq tekshiruvlari (taftishlari) besh yilda ko'pi bilan bir marta, mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo'jaliklari moliya-xo'jalik faoliyatining rejali soliq tekshiruvlari (taftishlari) to'rt yilda ko'pi bilan bir marta, boshqa tadbirkorlik sub'ektlari moliya-xo'jalik faoliyatining rejali soliq tekshiruvlari (taftishlari) uch yilda ko'pi bilan bir marta amalga oshiriladi.

Qisqa muddatli tekshiruv o'tkazish muddati bir ish kunidan oshmasligi kerak. Qisqa muddatli tekshiruv o'tkazish muddatini uzaytirishga yo'l qo'yilmaydi.

2015 yil 20 avgustda "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga xususiy mulkni, tadbirkorlik subyektlarini ishonchli himoya qilishni yanada kuchaytirishga, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuniga ko'ra esa O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 89-moddasiga soliq tekshiruvini tayinlash to'g'risidagi buyruqning ijrosi sud tomonidan to'xtatilgan taqdirda, soliq tekshiruvini o'tkazish muddatini hisoblash ham to'xtatilishi to'g'risidagi qoida belgilab qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 14-15-boblarida soliq tekshiruvi va uni o'tkazish tartibi belgilangan bo'lib, yuqorida ko'rib o'tganimizdek yildan yilga soliq tekshiruvlarini qisqartirish yuzasidan ko'plab o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilmoqda. Bu mamalakatimizda tadbirkorlik subyektlarini yanada rivojlanishi uchun keng shart-sharoit yaratib beradi.

11-mavzu: Soliqqa oid huquqbuzarlik tushunchasi va soliqqa oid huquqbuzarlik uchun javobgarlikka tortishning umumiy shartlari

Reja:

11.1 Soliq huquqbuzarligi tushunchasi va o'ziga xos xususiyatalari

11.2 Soliqqa oid huquqbuzarlik turlari

11.3. Soliq qonunchiligi bo'yicha javobgarlik

11.1. Soliq huquqbuzarligi tushunchasi va o'ziga xos xususiyatalari.

O'zbekiston Respublikasining bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o'tishi, tadbirkorlikka keng yo'l ochib berilishi bilan iqtisodiyot sohasida yangi ko'rinishdagi qonun buzilishlarining sodir etilishiga ham sabab bo'ldi. Bu, birinchi navbatda, davlat va mahalliy pul jamg'armalarini (budjet va budjetdan tashqari jamg'armalarni) shakllantirishning asosiy manbasi hisoblangan – soliq solish tizimi bilan bevosita bog'liq qonun buzilishlarini, uning turli ko'rinishlarini keltirib chiqardi. Huquq nazariyasida umume'tirof etilgan qoidadan kelib chiqadigan bo'lsak, har qanday yuridik javobgarlikning asosida davlat majburlov choralari bilan himoya qilinadigan va ta'minlanadigan, huquqiy normalarning talablarini buzishga qaratilgan huquqqa xilof qilmish yotadi. Soliq qonunchiligini buzish ham huquqqa xilof qilmishning alohida bir turi sifatida namoyon bo'ladi.¹

Soliqlar va yig'implar haqidagi qonun hujjatlarini buzish hamda uning xavfli shakllaridan biri bo'lgan soliq jinoyatlarini sodir etish davlatning iqtisodiy xavfsizligiga zarar yetkazadi. Bunday xatti-harakatlar soliq solish tizimiga, davlat daromadlarini shakllantirish mexanizmiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Chunki har bir davlatning soliq solish sohasiga uning ximoyalanganligi yoki xavfsizlik darajasi katta ta'sir ko'rsatadi. Soliq xavfsizligi - soliq tizimining holatini belgilab, soliqlar va yig'implarni undirish orqali davlat va mahalliy tuzilmalarni to'liq va to'xtovsiz moliyalashtirishni ta'minlaydi. Soliq qonunchiligini buzishning asosiy ko'rinishlaridan biri – bu soliq huquqbuzarligi (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi bo'yicha esa soliqqa oid huquqbuzarlik) hisoblanadi.

Soliq huquqbuzarligini sodir etishga qaratilgan qilmish (harakat yoki harakatsizlik) - qonunga xilof hisoblanadi. Soliq huquqbuzarligini sodir etish bilan soliq qonunchiligi normalarining talablari buziladi. Agar qilmish qonun hujjatlari talablarini buzmasa, huquqbuzarlik hisoblanmaydi.

Soliq huquqbuzarligi – bu aybli qilmishdir. Soliq huquqbuzarligini sodir etishga qaratilgan qilmishda aybning mavjud bo'lishi, ya'ni soliq huquqbuzarligi qasddan yoki ehtiyotsizlikdan sodir etilgan bo'lishi lozim. Agar qilmishda ayb shakli mavjud bo'lmasa, huquqbuzarlik hisoblanmaydi.

¹ E.Xojiyev. "Soliq huquqi" fanidan o'quv-uslubiy majmua. – T., 2012.

Sodir etilgan qilmish bilan zararli oqibat o'rtasida uzviy bog'liqlik bo'lishi lozim. Zararli oqibat aynan qonun hujjatida nazarda tutilgan qilmish natijasida yuzaga kelgan bo'lishi kerak. Agar bunday bog'liqlik bo'lmasa, qilmish – huquqbuzarlik hisoblanmaydi.

Soliq huquqbuzarligini sodir etishga qaratilgan qilmish uchun qonun hujjatlarida javobgarlik nazarda tutilgan bo'lishi kerak. Agar qonun hujjatida javobgarlik nazarda tutilmagan bo'lsa, bunday qilmish huquqbuzarlik hisoblanmaydi.

Huquqbuzarlik sodir etilganligini aniqlashda, uning yuridik xususiyatlari bilan bir qatorda yuridik tarkibining mavjud bo'lishi ham lozim. Tarkib deganda – huquq bilan o'rnatilgan va qilmishni huquqbuzarlik sifatida tasniflash mumkin bo'lgan xususiyatlar yig'indisi tushuniladi. Har qanday huquqbuzarlik o'zining tarkibiga ega bo'lib, huquqbuzarlik obyekti, obyektiv tomoni, subyekti va subyektiv tomoni kabi elementlarni o'zida birlashtiradi. Soliq huquqbuzarligi obyekti bo'lib – soliq qonun hujjatlari bilan qo'riqlanadigan va tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Soliq huquqbuzarligining obyektiv tomoni – huquqqa xilof qilmishning tashqi ko'rinishidir. "Qilmish"ning yuridik mazmuni - huquq normalari bilan o'rnatilgan talabning buzilishiga olib keladigan harakat yoki harakatsizlikdan iborat. Harakat – huquqbuzar xulq-atvorining faol shakli bo'lib, huquqiy taqiqlar (ya'ni, daromadlarni yashirish yoki kamaytirib ko'rsatish, buxgalterlik hisobotlariga noaniq ma'lumotlarni kiritganlik va boshqalar) bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Harakatsizlik – huquqbuzar xulq-atvorining passiv shakli bo'lib, bajarilishi lozim bo'lgan majburiyatning bajarilmaganligida (masalan, soliqlarni hisoblab chiqarish uchun zarur bo'lgan deklaratsiyani, hisob-kitob va hisobotlarni taqdim etmaganlikda) ifodalanadi. Soliq huquqbuzarligi obyektiv tomonining xususiyatlari bo'lib, nafaqat huquqqa xilof qilmish (harakat yoki harakatsizlik), balki uning oqibati hamda oqibat bilan qilmish o'rtasidagi sababiy bog'lanish ham hisoblanadi. Huquqbuzarlik subyekti – bu huquqbuzarlikni bevosita sodir etgan va javobgarlikka tortilishi lozim bo'lgan shaxsdir.

Huquqbuzarlikning subyektiv tomoni – huquqqa xilof qilmishning ichki tomonini ifodalovchi xususiyatlar yig'indisidan iborat bo'lib, huquqbuzarning sodir etilgan qilmish va uning oqibatlariga bo'lgan ruhiy munosabati bilan tavsiflanadi. Boshqacha aytganda, huquqbuzarlik subyektiv tomonini ayb shakllari tashkil etadi. Har qanday soliq huquqbuzarligi ikki shaklda: qasddan yoki ehtiyotsizlikdan sodir etiladi. Soliq huquqbuzarligini qasddan sodir etish quyidagi elementlar bilan ifodalanadi: xatti-harakatning qonunga xilof ekanligini bilishi; qonunga xilof xatti-harakatdan zararli oqibatlar kelib chiqishiga ko'zi yetishi; bunday oqibatlarning kelib chiqishini istashi; yoki ongli ravishda yo'l qo'yishi.

Soliq huquqbuzarligini ehtiyotsizlik orqasida sodir etish deganda - soliq huquqbuzarligini sodir etgan shaxs o'z xatti-harakatining qonunga xilof ekanligi va

zararli oqibatlariga olib kelishi mumkinligini oldindan ko'ra bilgan bo'lsa ham, lekin ularning oldini olish mumkin deb o'ylagan bo'lsa, yoxud bunday oqibatlarining kelib chiqishi mumkinligini oldindan ko'rishi lozim va mumkin bo'lgani holda oldindan ko'ra bilmaganligi tushuniladi.

11.2. Soliqqa oid huquqbuzarlik turlari

Soliq to'lovchining O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida javobgarlik belgilangan g'ayriqonuniy aybli qilmishi (harakati yoki harakatsizligi) soliqqa oid huquqbuzarlik deb e'tirof etiladi. Jismoniy shaxslarning soliqqa oid huquqbuzarliklar sodir etganlik uchun javobgarligi o'n olti yoshdan boshlab vujudga keladi. Hech kim soliqqa oid huquqbuzarlik uchun Soliq kodeksida nazarda tutilganidan boshqa asoslar bo'yicha va tartibda javobgarlikka tortilishi mumkin emas. Hech kim soliqqa oid sodir etilgan aynan bitta huquqbuzarlik uchun takroran javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Agar jismoniy shaxs sodir etgan soliqqa oid huquqbuzarlikda O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan jinoyat alomatlarini bo'lmasa, bu huquqbuzarlik uchun Soliq kodeksida nazarda tutilgan javobgarlik kelib chiqadi. Yuridik shaxsning soliqqa oid huquqbuzarlik uchun javobgarlikka tortilishi tegishli asoslar mavjud bo'lgan taqdirda, uning mansabdor shaxslarini ma'muriy, jinoiy va boshqa javobgarlikdan ozod etmaydi. Soliq to'lovchining soliqqa oid huquqbuzarliklar uchun javobgarlikka tortilishi uni soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyatidan ozod etmaydi. Shaxsning aybi qonunda belgilangan tartibda isbotlanmaguniga qadar u soliqqa oid huquqbuzarlikni sodir etishda aybdor hisoblanmaydi. Javobgarlikka tortilayotgan shaxs o'zining soliqqa oid huquqbuzarlik sodir etganlikda aybsiz ekanligini isbotlashi shart emas.

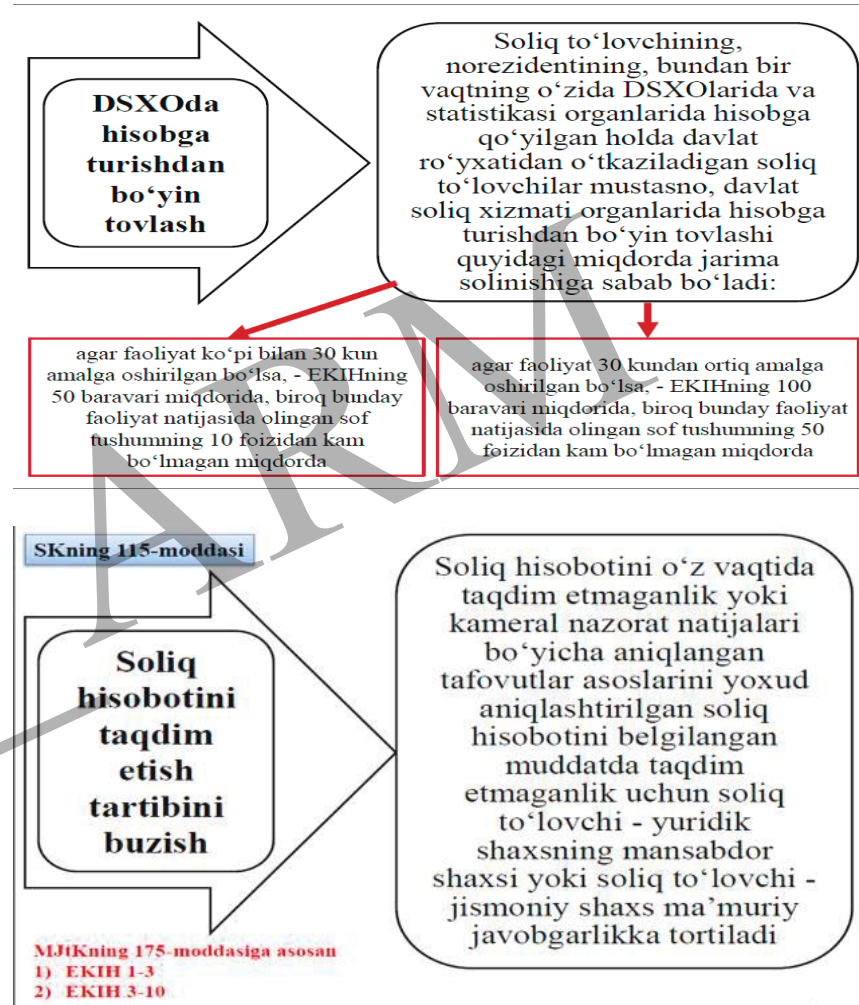
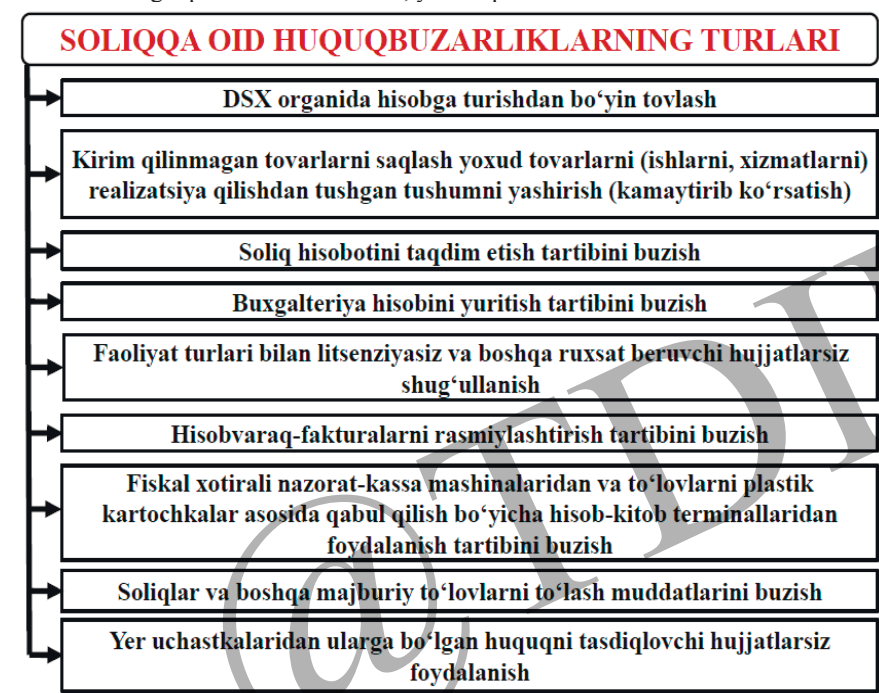
Soliq to'lovchi tomonidan soliqqa oid bir necha huquqbuzarlik sodir etilgan taqdirda, jarima tarzidagi moliyaviy sanksiyalar uncha og'ir bo'lmagan moliyaviy sanksiyani og'irroq jarima bilan qamrab olish yoxud tayinlangan jarimalarni to'liq yoki qisman qo'shish orqali soliqqa oid huquqbuzarliklar majmui bo'yicha qo'llaniladi. Bunda jarimaning uzil-kesil miqdori jarimaning yuqori miqdori nazarda tutilgan huquqbuzarlik uchun belgilangan eng ko'p miqdordan oshishi mumkin emas. Shaxs soliqqa oid huquqbuzarlik uchun soliqqa oid huquqbuzarlik sodir etganligi faktining yo'qligi yoki soliqqa oid huquqbuzarlik sodir etilishida shaxsning aybi yo'qligi mavjud bo'lgan taqdirda javobgarlikka tortilishi mumkin emas: Soliq to'lovchi soliq tekshiruvi o'tkazilguniga qadar xatoni o'zi tuzatgan taqdirda javobgarlikdan ozod etiladi, penya to'lash bundan mustasno.

Davlat soliq xizmati organida hisobga turishdan bo'yin tovlash, davlat soliq xizmati organida hisobga turishdan bo'yin tovlash, kirim qilinmagan tovarlarni saqlash yoxud tovarlarni realizatsiya qilishdan tushgan tushumni yashirish, soliq hisobotini taqdim etish tartibini buzish, Buhgalteiya hisobini yuritish tartibini buzish, faoliyat turlari bilan litsenziyasiz va boshqa ruxsat beruvchi hujjatlarsiz shug'ullanish, hisobvaraqa –fakturalarni rasmiylashtirish tartibini buzish, fiscal xotirali

nazorat kassa-kassa mashunalaridan va to'lovlarni plastic kartochkalar asosida qabul qilish bo'yicha hisob –kitob terminallaridan foydalanish tartibini buzish, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash muddatlarini buzish, yer uchastkalridan ularga bo'lgan huquqni tasdiqlovchi hujjatlarsiz foydalanish kabi soliqqa oid huquqbuzarlik turlari bor.

11.3. Soliq qonunchiligi bo'yicha javobgarlik

Soliq sohasidagi ma'muriy huquqbuzarlikning xususiyatlaridan kelib chiqadigan bo'lsak, shaxs nafaqat 16 yoshga to'lgan bo'lishi, balki qonun hujjatlari bilan unga soliq va boshqa to'lovlarni to'lash majburiyati ham yuklangan bo'lishi kerak. Bundan tashqari, soliq sohasidagi ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxs o'z xatti-harakatlarining oqibatini tushuna olishi, ya'ni aqli raso shaxs bo'lishi ham kerak.

12-mavzu: Soliqqa oid huquqbuzarliklar turlari hamda ularni sodir etganlik uchun javobgarlik

Reja:

12.1. Soliq qonunchiligini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlik

12.2. Soliq qonunchiligini buzganlik uchun jinoiy javobgarlik

Tayanch so'z va iboralar: hujjat bilan tasdiqlangan, egri soliqlar, yutuq, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni belgilash, joriy etish, hisoblab chiqarish, soliq bilan bog'liq munosabatlar, soliq majburiyatlarini, Soliqlar, Sof tushum, sof foyda, stavka, tannarx, tovar oboroti, tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushum, tovarlarni eksport qilish, to'lov, umidsiz qarz, O'zbekiston Respublikasi soliq to'lovchilarining Yagona reestri, O'zbekiston Respublikasining rezidenti

12.1. Soliq qonunchiligini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlik

Yuridik adabiyotlarda ma'muriy javobgarlikni qo'llashning ikki asosi ko'rsatib o'tilgan: birinchidan, qonun – huquqiy (me'yoriy) asos sifatida; ikkinchidan, ma'muriy nojo'ya xatti-harakat, faktik asos sifatida.

Bu ikkala asos ham O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida o'z ifodasini topgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 1-moddasiga tayanadigan bo'lsak, soliq qonunchiligini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlikning huquqiy asosini – O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq xizmati to'g'risidagi qonun va boshqa qonun va qonunosti hujjatlari (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi qonunlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesining va Vazirlar Kengashining qarorlari, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlarining, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining qarorlari) tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy Javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 10-moddasi 1-qismiga binoan esa, ma'muriy huquqbuzarlik deganda (faktik asosi) – qonun hujjatlariga binoan ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan, g'ayrihuquqiy, aybli sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik tushuniladi.

Amaldagi qonunchilikka binoan, soliq sohasidagi ma'muriy javobgarlik – qonuniylik, fuqarolarning qonun oldida tengligi, demokratizm, insonparvarlik, odillik va ayb uchun javobgarlikning muqarrarligi tamoyillariga asoslanadi.

Soliq sohasidagi ma'muriy javobgarlikning asosiy vazifalari bo'lib esa: soliq sohasida o'rnatilgan davlat boshqaruvini (tartibini); fuqarolarning huquq va

erkinliklarini; ijtimoiy adolat va qonuniylikni ta'minlash; ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarning o'z vaqtida va obyektiv ko'rib chiqilishi; bunday huquqbuzarliklarning oldini olish; fuqarolarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalash hisoblanadi.

Umumiy qoidaga ko'ra, soliq qonunchiligini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlikka huquqbuzarlikni sodir etgan paytda o'n olti yoshga to'lgan fuqarolar tortiladilar. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy Javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 17-moddasiga binoan esa, O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan ajnabiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar umumiy asoslarda, ya'ni O'zbekiston Respublikasi fuqarolari singari, ma'muriy javobgarlikka tortilishi belgilangan.

Soliq sohasidagi ma'muriy huquqbuzarlikning xususiyatlaridan kelib chiqadigan bo'lsak, shaxs nafaqat 16 yoshga to'lgan bo'lishi, balki qonun hujjatlari bilan unga soliq va boshqa to'lovlarni to'lash majburiyati ham yuklangan bo'lishi kerak. Bundan tashqari, soliq sohasidagi ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxs o'z xatti-harakatlarining oqibatini tushuna olishi, ya'ni aqli raso shaxs bo'lishi ham kerak.

Soliq qonunchiligini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlikning ikkinchi asosiy subyekti – bu mansabdor shaxslardir. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy Javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 15-moddasi 2-qismiga binoan mulk shaklidan qat'i nazar korxona, muassasa, tashkilotda muayyan mansabni egallab turgan shaxs, boshqari unga rahbarlik, tashkiliy, farmoyish berish, tekshiruv-nazorat vazifalari yoki moddiy boyliklar harakati bilan bog'liq bo'lgan vazifalar yuklatilgan bo'lsa, mansabdor shaxs deb hisoblanadi.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, ba'zi davlatlarda soliq qonunchiligini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlikning alohida subyekti sifatida – yuridik shaxslar ham namoyon bo'ladi.

Masalan, Rossiya Federatsiyasi O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy Javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 2.10-bandiga binoan yuridik shaxslar, 2.6-bandiga binoan esa horijiy yuridik shaxslarning soliq qonunchiligini buzganlik uchun ma'muriy javobgarligi ko'rsatib o'tilgan. AQSH va ko'pgina G'arbiy Evropa davlatlarida soliq qonunchiligini buzganlik uchun yuridik shaxslar jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkinligi belgilangan (bu davlatlarning javobgarlik tizimida ma'muriy javobgarlik mavjud emas).

Soliq sohasidagi ma'muriy javobgarlikning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, sodir etilgan huquqbuzarlik kam ahamiyatli bo'lgan taqdirda, bu ishni ko'rib chiqishga vakolati bo'lgan organ (mansabdor shaxs) huquqbuzarni ma'muriy javobgarlikdan ozod etishi mumkin.

Soliq qonunchiligini buzganlik uchun ma'muriy jazo qo'llanish chog'ida sodir etilgan huquqbuzarlik xususiyati, huquqbuzarning shaxsi, uning aybdorlik darajasi,

mulkiy ahvoli, javobgarlikni engillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlar hisobga olinadi.

Amaldagi qonunchilik mazmunidan kelib chiqadigan bo'lsak, soliq qonunchiligini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlikni engillashtiruvchi holatlarga quyidagilar kiradi:

- aybdorning o'z qilmishidan chin ko'ngildan pushaymon bo'lishi;
- aybdorning huquqbuzarlikning zararli oqibatlari oldini olishi, yetkazilgan ziyonni ixtiyoriy ravishda to'lashi yoki keltirilgan zararni bartaraf qilishi;
- huquqbuzarlikning kuchli ruhiy hayajon ta'siri ostida yoki og'ir shaxsiy, oilaviy yoxud boshqa sharoitlar yuzaga kelganligi oqibatida sodir etilishi;
- huquqbuzarlikning tahdid yoki majburlov ta'sirida yoxud xizmat yuzasidan, moddiy yoki boshqa jihatdan qaramligi ta'siri ostida sodir etilishi;
- huquqbuzarlikning voyaga yetmagan shaxs tomonidan sodir etilishi;
- huquqbuzarlikning homilador ayol yoki o'n to'rt yoshgacha bo'lgan bolasini yakka o'zi tarbiyalayotgan shaxs tomonidan sodir etilishi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) boshqa holatlarni ham javobgarlikni engillashtiruvchi holat deb topishi mumkin.

Soliq qonunchiligini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlikni og'irlashtiruvchi holatlarga esa quyidagilar kiradi:

- g'ayrihuquqiy harakatlarni to'xtatish vakolati bor shaxslar tomonidan qo'yilgan talabga qaramay, bunday harakatlarni davom ettirish;
- ma'muriy jazo chorasiga tortilgan shaxsning bir yil mobaynida yana o'sha xildagi huquqbuzarlikni sodir etishi, xuddi shuningdek huquqbuzarlikning ilgari sudlangan shaxs tomonidan sodir etilishi;
- voyaga yetmagan shaxsni huquqbuzarlikka tortish;
- huquqbuzarlikning bir guruh shaxslar tomonidan sodir etilishi;
- huquqbuzarlikning tabiiy ofat sharoitida yoki boshqa favqulodda holatlarda sodir etilishi;
- huquqbuzarlikning mast holda sodir etilishi.

Ma'muriy jazo chorasini qo'llanuvchi organ (mansabdor shaxs) sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarlikning xususiyatiga qarab mazkur holatni aybni og'irlashtiruvchi holat deb topmasligi mumkin.

Shaxs ikki yoki undan ortiq soliq sohasidagi ma'muriy huquqbuzarliklarni sodir etgan taqdirda, ma'muriy jazo har bir huquqbuzarlik uchun alohida-alohida qo'llaniladi.

Agar shaxs bir necha ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan bo'lib, shu haqdagi ishlar bir vaqtning o'zida ayni bir organ (mansabdor shaxs) tomonidan ko'rib

chiqilayotgan bo'lsa, bu shaxsga nisbatan qo'llaniladigan jazo og'irroq ma'muriy jazoni nazarda tutuvchi sanksiya doirasida qo'llaniladi.

Ma'muriy jazo soliq huquqbuzarligi sodir etilgan kundan boshlab, davom etayotgan huquqbuzarliklar uchun esa, huquqbuzarlik aniqlangan kundan boshlab ikki oydan kechiktirmay qo'llanilishi mumkin.

Jinoyat ishini qo'zg'atish rad etilgan yoki jinoyat ishi tugatilgan bo'lsa-yu, lekin huquqbuzarning harakatlarida ma'muriy huquqbuzarlik alomatlar mavjud bo'lsa, ma'muriy jazo chorasini jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish yoki jinoyat ishini tugatish to'g'risida qaror qabul qilingan kundan boshlab bir oydan kechiktirmay qo'llanilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy Javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 38-moddasiga asoslanadigan bo'lsak, soliq sohasidagi ma'muriy huquqbuzarlik oqibatida yetkazilgan zararni qoplashi, ya'ni davlat va mahalliy budjetga va budjetdan tashqari jamg'armalarga qonun hujjatlari bilan belgilangan to'lovlarni o'tkazishi shart.

Soliq sohasidagi ma'muriy huquqbuzarliklarning tarkibi - O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy Javobgarlik to'g'risidagi kodeksning "Savdo, tadbirkorlik va moliya sohalaridagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik" deb nomlangan XIII bobida ko'rsatib o'tilgan. Unga ko'ra quyidagi soliq sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik qo'llaniladi:

- 1) Soliqlar yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlash;
- 2) Daromadlar to'g'risida deklaratsiya taqdim etishdan bo'yin tovlash, deklaratsiyani o'z vaqtida taqdim etmaslik yoki unda atayin noto'g'ri ma'lumotlarni taqdim etish;
- 3) Soliq solinadigan obyektlarning hisobini olib bormaslik yoki kassa operatsiyalarini yuritish tartibini, shuningdek to'lov intizomini buzish;
- 4) Buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritish tartibini buzish;
- 5) Soliq to'lovchilarning identifikatsiya raqamlarini qo'llanish tartibini buzish va boshqalar.

Masalan, Soliqlar yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlash (O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy Javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 174-moddasi). Soliq olinadigan foydani (daromadni) yoki boshqa obyektlarni qasddan yashirish (kamaytirib ko'rsatish) yoxud soliq va boshqa majburiy to'lovlar to'lashdan qasddan bo'yin tovlash - fuqarolarga eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa - besh baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Xuddi shunday huquqbuzarlik ancha miqdorda sodir etilgan bo'lsa, - fuqarolarga eng kam ish haqining besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda, mansabdor

shaxslarga esa o'n baravaridan o'n besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Daromadlar to'g'risida deklaratsiya taqdim etishdan bo'yin tovlash, deklaratsiyani o'z vaqtida taqdim etmaslik yoki unda atayin noto'g'ri ma'lumotlarni taqdim etish, - eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

12.2. Soliq qonunchilik hujjatlarini buzganlik uchun jinoiy javobgarlik

Mamlakatimizda yuz berayotgan iqtisodiy qayta qurishlar, xo'jalik faoliyatini yuritish sharoitlarining o'zgarishi, tadbirkorlikning rivojlanishi, turli subyektlar o'rtasida raqobatning avj oltirilishi va boshqa bozor iqtisodiyoti munosabatlarining rivojlanishi va chuqurlashib borishi natijasida, jamiyatda soliq sohasida bizga ma'lum bo'lmagan yangi ko'rinishdagi huquqbuzarliklarni yuzaga keltirdi. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda soliq sohasida yuz beradigan huquqbuzarliklar - odatiy va ko'p tarqalgan hodisalardan biri bo'lib, ular o'rtasida soliq jinoyatlari (o'zining ijtimoiy xavfliligi va xususiyatlari bilan) ajralib turadi.

Sobiq Ittifoq davridagi jinoyat qonunchiligi soliq va boshqa to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlaganlik uchun javobgarlikni nazarda tutmagan hamda bu borada hech qanday amaliyotga ega bo'lmagan. Davlat o'ziga kerak bo'lgan moliyaviy mablag'larni, davlat mulki hisoblangan tashkilotlarning ajratmalaridan shakllantirgani sababli, soliqlar budjet manbasi sifatida "ikkilamchi" xususiyatga ega bo'lgan.

Jamiyatning rivojlanishi va aynan 1985 yildan boshlab qayta qurish siyosatining olib borilishi natijasida, Sobiq Ittifoq jinoyat qonunchiligiga (1986 yilda) 179-moddasi, ya'ni daromadlar haqida deklaratsiya berishdan bo'yin tovlaganlik uchun jinoiy javobgarlik o'rnatildi.

Har qanday jinoyat to'g'risida so'z yuritganda, birinchi navbatda uning ijtimoiy xavfiga e'tiborni qaratish lozim.

Soliq jinoyatlarining ijtimoiy xavflilik darajasini aniqlash vaqtida, birinchi navbatda uning ijtimoiy zararini, ya'ni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonun hujjatlari bilan belgilangan, soliq va boshqa to'lovlarni to'lashda ifodalangan - ommaviy-huquqiy majburiyatga tajovuz qilinishini e'tiborga olish lozim.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi 14-moddasiga binoan Jinoyat kodeksi bilan taqiqlangan, aybli ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) jazo qo'llash tahdidi bilan jinoyatdeb topiladi.

Jinoyat kodeksi bilan qo'riqlanadigan obyektlarga zarar yetkazadigan yoki shunday zarar yetkazish real xavfini keltirib chiqaradigan qilmish ijtimoiy xavfli qilmish deb topiladi.

Jinoyatlar o'z xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasiga ko'ra:

- ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyatlar;

- uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlar;
- og'ir jinoyatlar;
- o'ta og'ir jinoyatlarga bo'linadi.

Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan jinoyat tarkibining barcha alomatlar mavjud bo'lgan qilmishni sodir etish javobgarlikka tortish uchun asos bo'ladi.

Jinoiy javobgarlik - jinoyat qonunchiligi me'yorlarini ijro etilishini; jinoiy munosabat ishtirokchilariga yuklatilgan huquq va majburiyatlarni amaliy bajarilishi jarayonini; maxsus organ - sud tomonidan shaxsning ijtimoiy xavfli xatti-harakatining salbiy baholanishini; bu shaxsga nisbatan davlat majburlov chorasi - jinoiy jazo qo'llanilishini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 184-moddasi soliqlar yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlash deb nomlanib, unga ko'ra:

Foyda (daromad) yoki soliq solinadigan boshqa obyektlarni qasddan yashirishni, kamaytirib ko'rsatishni, shuningdek davlat tomonidan belgilangan soliqlarni yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan qasddan bo'yin tovlashni ancha miqdorda sodir etish, shunday qilmish uchun ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin ro'y bergan bo'lsa, - eng kam oylik ish haqining bir yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima yoki ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud olti oygacha qamoq bilan jazolanadi.

Soliqlar yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlash: takroran yoki ko'p miqdorda sodir etilgan bo'lsa, - eng kam oylik ish haqining bir yuz ellik baravaridan uch yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki ikki yildan uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Soliqlar yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlash juda ko'p miqdorda sodir etilgan bo'lsa, - eng kam oylik ish haqining uch yuz baravaridan olti yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yildan besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Qasddan yashirilgan, kamaytirib ko'rsatilgan foyda (daromad) bo'yicha soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'liq to'langan taqdirda, ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo qo'llanilmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 179-moddasida soxta tadbirkorlik uchun jinoiy javobgarlik belgilangan bo'lib, unga ko'ra ustavida ko'rsatilgan faoliyatni amalga oshirish maqsadini ko'zlamasdan ssudalar, kreditlar olish, foydani (daromadni) soliqlardan ozod qilish (soliqlarni kamaytirish) yoki boshqacha mulkiy manfaat ko'rish maqsadida korxonalar va boshqa tadbirkorlik tashkilotlari tuzish - eng kam oylik ish haqining yuz baravaridan ikki yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki besh yilgacha muayyan huquqdan mahrum qilish yoxud uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Soliqqa oid qonunchilik hujjatlarini buzganlik uchun huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni adolatli bo'lishi, shuningdek davlatimiz tomonidan amalga

oshirilayotgan islohotlar jarayonida javobgarlikni liberallashtirish yuzasidan amalga oshirilgan chora-tadbirlar davlatimiz tomonidan tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlashga, ishlab chiqarishni rivojlantirishga, hamda iqtisodiyotni mustahkamlashga qaratilgan muhim chora-tadbirlardir.

13-mavzu. Davlat soliq organlarining qarorlari, ular mansabdor shaxslarining harakatlari va harakatsizligi ustidan shikoyat berish

Reja:

- 13.1. Shikoyat berish huquqi va shikoyat berish tartibi.
- 13.2. Davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organiga shikoyat berish tartibi va muddatlari
- 13.3. Shikoyatni davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organi tomonidan ko'rib chiqish
- 13.4. Davlat soliq xizmati organlarining majburiyatlari
- 13.5. Davlat soliq xizmati organlarining mansabdor shaxslarining javobgarligi.

Tayanch so'z va iboralar: hisoblab chiqarish, soliq bilan bog'liq munosabatlar, soliq majburiyatlarini, Soliqlar, Sof tushum, sof foyda, stavka, tannarx, tovar oboroti, tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushum, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni belgilash, joriy etish, hisoblab chiqarish, soliq bilan bog'liq munosabatlar, soliq majburiyatlarini, Soliqlar, Sof tushum, sof foyda, stavka, tannarx, tovar oboroti, tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushum, tovarlarni eksport qilish, to'lov, umidsiz qarz, O'zbekiston Respublikasi soliq to'lovchilarining Yagona reestri, O'zbekiston Respublikasining rezidenti.

13.1. Shikoyat berish huquqi

Har bir soliq to'lovchi davlat soliq xizmati organlarining qarorlari, ular mansabdor shaxslarining harakatlari yoki harakatsizligi ustidan shikoyat berish uchun davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organiga (yuqori turuvchi mansabdor shaxsiga) yoki sudga murojaat qilish huquqiga ega.

13.2. Shikoyat berish tartibi

Davlat soliq xizmati organlarining qarorlari, ular mansabdor shaxslarining harakatlari yoki harakatsizligi ustidan davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organiga (yuqori turuvchi mansabdor shaxsiga) shikoyat qilish [qonun hujjatlarida](#) belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organiga shikoyat berilganligi shunday shikoyatni sudga berish huquqini istisno etmaydi.

Davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organiga yoki sudga shikoyat berish tegishincha shikoyat bo'yicha davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organi tomonidan qaror qabul qilinguniga yoki sudning qarori qonuniy kuchga kirguniga qadar shikoyat qilinayotgan qarorni yoki harakatni ijro etishni, shu jumladan qo'shimcha hisoblangan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni undirishni, shuningdek moliyaviy sanksiyalar qo'llanilishini to'xtatib turadi. Soliq to'lovchi

qaysi davlat soliq xizmati organining qarori yoki mansabdor shaxsining harakatlari ustidan shikoyat qilayotgan bo'lsa, o'sha organi davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organiga yoki sudga shikoyat berganligi to'g'risida tegishli tasdiqlovchi hujjatlarni ilova qilgan holda xabardor qilishi shart.

(123-moddaning uchinchi qismi O'zbekiston Respublikasining 2012 yil 25 dekabrda O'RQ-343-sonli Qonuni tahririda — O'R QHT, 2012 y., 52-son, 584-modda)

13.3. Davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organiga shikoyat berish tartibi va muddatlari

Davlat soliq xizmati organining qarori, uning mansabdor shaxsining harakatlari yoki harakatsizligi ustidan shikoyat davlat soliq xizmatining tegishli yuqori turuvchi organiga yozma shaklda beriladi.

Davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organiga shikoyat soliq to'lovchi o'z huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzilganligini bilgan yoki bilishi lozim bo'lgan kundan e'tiboran o'ttiz kun ichida beriladi. Shikoyatga uni asoslantiruvchi hujjatlar ilova qilinishi kerak.

13.4. Shikoyatni davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organi tomonidan ko'rib chiqish

Davlat soliq xizmati organining qarori, uning mansabdor shaxsining harakatlari yoki harakatsizligi ustidan berilgan shikoyat davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organi tomonidan shikoyat olingan kundan e'tiboran o'ttiz kundan kechiktirmasdan ko'rib chiqiladi.

Davlat soliq xizmati organining qarori, uning mansabdor shaxsining harakatlari yoki harakatsizligi ustidan berilgan shikoyatni ko'rib chiqish yakunlariga binoan davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organi quyidagilarga haqli:

shikoyatni qanoatlantirmasdan qoldirish;

davlat soliq xizmati organining shikoyatga sabab bo'lgan qarorini bekor qilish yoki o'zgartirish.

Davlat soliq xizmatining yuqori turuvchi organi davlat soliq xizmati organlari mansabdor shaxslarining harakatlari yoki harakatsizligi ustidan berilgan shikoyatni ko'rib chiqish yakunlariga binoan mazmunan qaror chiqarishga haqli.

Davlat soliq xizmati yuqori turuvchi organining shikoyat yuzasidan qarori o'ttiz kun ichida qabul qilinadi. Shikoyat bergan shaxsga qabul qilingan qaror to'g'risida qaror qabul qilingan kundan e'tiboran uch kun ichida yozma shaklda ma'lum qilinadi.

13.5. Davlat soliq xizmati organlarining majburiyatlari

Davlat soliq xizmati organlari:

1. Soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi, soliqlarning to'g'ri hisoblab chiqarilishi, byudjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga to'liq hamda o'z vaqtida to'lanishi, shuningdek fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga jamg'arib boriladigan majburiy pensiya badallarining to'g'ri va to'liq hisoblab chiqarilishi hamda o'z vaqtida kiritilishi yuzasidan davlat nazoratini amalga oshirishi, ushbu Qonun va boshqa qonun hujjatlari talablariga rioya etishi;

2. Soliq to'lovchilarning huquqlarini hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilishi;

3. Soliq to'lovchilar, soliq solish ob'ektlari va soliq solish bilan bog'liq ob'ektlar, hisoblab chiqarilgan va to'langan soliqlarning to'liq va o'z vaqtida hisobga olinishini, shuningdek jismoniy shaxslarning tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish tartibiga rioya etishlari yuzasidan nazoratni ta'minlashi;

4. Soliq tekshiruvlari o'tkazilayotganda soliq to'lovchilarga ularning huquqlari va majburiyatlarini ma'lum qilishi, shuningdek tekshirishlarni tartibga solishga doir qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar talablariga rioya etishi;

5. Soliq to'lovchilarga o'tkazilgan tekshiruvlar natijalari to'g'risida a'lum qilishi;

6. Soliq to'lovchilarga soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarini o'z vaqtida etkazishi;

7. Soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari buzilganligi faktlarini yig'ishi, tahlil etishi va baholashi hamda soliqlarga oid huquqbuzarliklarga yo'l ochib berayotgan sabablar va sharoitlarni bartaraf etish to'g'risida tegishli organlarga takliflar kiritishi;

8. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan birgalikda soliqlarga oid huquqbuzarliklarga qarshi kurashning uzoq muddatli va joriy dasturlarini ishlab chiqishi hamda amalga oshirishi;

9) soliqlar to'g'risidagi qonun hujjatlari buzilganligi to'g'risidagi arizalarni, xabarlar va boshqa axborotni tekshirishi;

10) davlatga yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga meros huquqi bo'yicha o'tgan xazinalar va mol-mulkning hisobini yuritishi, ularni baholashi hamda ularning o'tkazilishini nazorat etishi;

11) davlat daromadiga o'tkazilgan mol-mulkning realizatsiya qilinishidan olingan pul mablag'larining davlat daromadiga to'liq va o'z vaqtida tushishi yuzasidan nazorat olib borishi, shuningdek davlat organlariga tekin o'tkazilgan mol-mulk hisobini olib borishi;

12) masalani hal etish davlat soliq xizmati organlarining vakolat doirasidan chiqqan hollarda, qonun hujjatlari buzilganligi faktlariga doir materiallarni prokuratura, ichki ishlar, milliy xavfsizlik xizmati organlariga va sudlarga topshirishi;

13) valyuta hamda eksport-import operatsiyalarini amalga oshirishning belgilangan tartibiga soliq to'lovchilar – yuridik shaxslar, yakka tartibdagi tadbirkorlar va jismoniy shaxslar tomonidan rioya etilishi yuzasidan o'z vakolatlari doirasida nazoratni amalga oshirishi;

14) soliq to'lovchi to'g'risidagi ma'lumotlar qonun hujjatlariga muvofiq sir tutilishiga rioya etishi;

15) o'z bo'ysunuvidagi bo'linmalar faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirishi;

16) soliq to'lovchining talabiga binoan soliqlarni to'lash bo'yicha soliq majburiyatlarining ijro etilishiga doir solishtirma dalolatnoma tuzishi;

17) soliq to'lovchining debitoriga uning kreditorlik qarzi borligi haqida imzolash uchun soliq to'lovchi tomonidan taqdim etilgan o'zaro hisob-kitoblarning solishtirma dalolatnomasini va kreditorlik qarzi mavjudligini tasdiqlovchi hujjatlarning ko'chirma nusxalarini ilova qilgan holda yozma bildirish yuborishi;

18) ortiqcha to'langan soliq summasini mazkur soliq turi bo'yicha penya va jarimalarni uzish hisobiga soliq to'lovchining arizasisiz mustaqil ravishda hisobga olishi hamda bu haqda hisobga olish amalga oshirilgan kundan e'tiboran uch kunlik muddatda soliq to'lovchini yozma ravishda xabardor etishi;

19) qonun hujjatlariga muvofiq soliq qarzi summasini so'zsiz undirishi;

20) undiruvni soliq to'lovchiga uning debitorlaridan o'tkazilishi lozim bo'lgan summaga qaratishi;

21) yuridik va jismoniy shaxslarni, shu jumladan O'zbekiston Respublikasining norezidentlarini, yakka tartibdagi tadbirkorlarni hisobga qo'yishi, shu jumladan davlat maqsadli jamg'armalariga ijtimoiy sug'urta badallari to'lovchilari sifatida (tegishli davlat maqsadli jamg'armalari to'lovchilari bo'lgan subyektlar uchun) hisobga olishi, ularga soliq to'lovchining identifikatsiya raqamini (STIR) berishi hamda bu raqamni statistika va ro'yxatdan o'tkazuvchi organlarga rasman ma'lum qilishi;

22) davlat soliq xizmati organlarida hisobda turmagan soliq to'lovchilar aniqlangan taqdirda, ularga belgilangan tartibda hisobga turish to'g'risida talabnoma taqdim etishi;

23) jismoniy shaxsning doimiy yashash joyi o'zgargan taqdirda, mazkur soliq to'lovchiga taalluqli barcha materiallarni uning yangi yashash joyidagi davlat soliq xizmati organiga topshirishi;

24) soliq to'lovchining talabi bo'yicha mazkur soliq to'lovchining hisobga qo'yilganligini tasdiqlovchi ma'lumotnomani, shu jumladan o'zgarishlar kiritilgan hisob ma'lumotlari ham ko'rsatilgan holdagi ma'lumotnomani berishi;

25) shaxsan olib borib berish tartibida taqdim etiladigan soliq hisobotini qabul qilishda soliq to'lovchining talabiga binoan soliq hisobotining ko'chirma nusxasiga

hisobot qabul qilib olingan sana to'g'risida belgi qo'yishi, soliq hisoboti telekommunikatsiya tarmoqlari orqali elektron hujjat tarzida qabul qilib olinganda esa, soliq to'lovchiga elektron tarzidagi hisobot qabul qilib olinganligi to'g'risida tasdiqnoma yuborishi;

26) soliq to'lovchilarni hisobga olish ma'lumotlari, shuningdek ularning moliyaviy hisobotlari to'g'risidagi axborotni kredit byurolarining so'roviga ko'ra taqdim etishi;

(6-moddaning birinchi qismi O'zbekiston Respublikasining 2012 yil 10 apreldagi O'RQ-321-sonli Qonuniga muvofiq 26-band bilan to'ldirilgan — O'R QHT, 2012 y., 15-son, 163-modd)

27) soliq qarzi bo'lgan jismoniy shaxs vafot etgan taqdirda, jismoniy shaxs hisobga qo'yilgan va (yoki) uning mol-mulki turgan joydagi davlat soliq xizmati organi vafot etgan shaxsning merosxo'ri (merosxo'rlari) to'g'risida axborot olingan paytdan e'tiboran o'ttiz kun ichida merosxo'rga (merosxo'rlarga) soliq qarzi borligini ma'lum qilishi shart.

(6-moddaning birinchi qismi 26-bandi O'zbekiston Respublikasining 2012 yil 10 apreldagi O'RQ-321-sonli Qonuniga muvofiq yigirma ettinchi band bilan almashtirilgan — O'R QHT, 2012 y., 15-son, 163-modd)

Davlat soliq xizmati organlari zimmasida qonun hujjatlariga muvofiq boshqa majburiyatlar ham bo'ladi.

(6-moddaning matni O'zbekiston Respublikasining 2008 yil 31 dekabrda O'RQ-197-sonli Qonuni tahririda — O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2008 y., 52-son, 513-modd)

Davlat soliq xizmati organlarining mansabdor shaxslari xizmat vazifalarini bajarish chog'ida davlat hokimiyati vakili hisoblanadilar. Davlat soliq xizmati organlari mansabdor shaxslarining soliq haqidagi qonun hujjatlariga rioya qilish xususidagi talablari barcha yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan ijro etilishi shart.

Hech kim davlat soliq xizmati organlari mansabdor shaxslarining qonuniy faoliyatiga aralashishga haqli emas. Davlat soliq xizmati organlari mansabdor shaxslarining o'z xizmat vazifalarini bajarishlariga to'sqinlik qilinish, ularning o'z xizmat vazifalarini bajarishlari munosabati bilan ularning sha'ni va qadr-qimmatini haqoratlash, ularga qarshilik ko'rsatish, tahdid qilish, zo'rvonlik qilish yoki ularning hayoti, sog'lig'i va mol-mulkiga tajovuz qilish qonun hujjatlarida nazarda tutilgan javobgarlikka sabab bo'ladi.

Qarang: O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 198-moddasi va O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 219-moddasi

Davlat soliq xizmati organlari mansabdor shaxslarining xatti-harakatlari va qarorlari ustidan shikoyat qilish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Qo'shimcha ma'lumot uchun qarang: O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida»gi va «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida»gi qonunlari hamda O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining 269—271-moddalari.

Davlat soliq xizmatining mansabdor shaxslari quyidagilar uchun O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda javobgar bo'ladilar:

o'z vazifalarini bajarmaganligi yoxud zarur darajada bajarmaganligi, ijro intizomini buzganligi uchun;

ushbu Qonun va O'zbekiston Respublikasining boshqa qonun hujjatlari talablariga rioya qilmaganligi uchun;

g'ayriqonuniy harakatlari (harakatsizligi) natijasida fuqarolarga, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga moddiy va ma'naviy zarar etkazganligi uchun;

o'zining g'ayriqonuniy harakatlari (harakatsizligi) natijasida xo'jalik yurituvchi subyektlarda ishlab chiqarish hajmlarini pasaytirib yuborganligi va soliq solish bazasini kamaytirib yuborganligi uchun;

O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq bo'lmagan qarorlar qabul qilganligi uchun;

boshqa huquqbuzarliklari uchun.

Soliq organlari mansabdor shaxslarining soliq tekshiruvini amalga oshirish chog'idagi g'ayriqonuniy harakatlari bilan etkazilgan zararlar qonunda belgilangan tartibda qoplanishi kerak.

Batafsil ma'lumot uchun qarang: O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 14, 15 va 990-moddalari.

Davlat soliq organlari xodimlarining o'z xizmat vakolatlari doirasidan chetga chiqqanligi, shuningdek zimmasiga yuklangan xizmat vazifalarini bajarmaganligi O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan tartibda intizomiy, ma'muriy yoki jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi.

14-mavzu: Xalqaro hamkorlik doirasida soliq qonun hujjatlari

Reja:

14.1. Xalqaro soliq huquqi manbalari.

14.2. Soliq sohasidagi munosabatlarni tartibga solishda milliy va xalqaro huquq normalarining munosabati

14.3. Xalqaro soliq huquqida shartnomalar va xalqaro soliq munosabatlarida ikki yoqlama soliq solish

14.4. Xalqaro soliq huquqida ikki yoqlama soliq solishni bartaraf etish usullari

14.5. Xalqaro soliq bo'yicha hamkorlik sohasidagi Xalqaro tashkilotlar

14.1. Xalqaro soliq huquqi manbalari

Xalqaro solish solishning huquqiy tartibga solish mexanizmi turli normativ huquqiy asoslarga tayanadi. O'zining soliq yurisdiksiyasida faoliyat olib boruvchi hamda daromad oluvchi rezident va nerezidentlar uchun soliq solish shartlarini o'rnatar ekan davlat mazkur faoliyat olib boruvchi subyektlarning faoliyatiga va manfaatlariga o'z ta'sirini o'tkazadi. Shuni aytib o'tish muhimki, xalqaro iqtisodiy faoliyat olib borishning soliq solishga oid huquqiy masalalari davlatlarning milliy soliq qonunchiligi hamda turli xalqaro huquqiy hujjatlarda o'z aksini topgan.

Xalqaro soliq huquq sohasida tadqiqot ishlarini amalga oshirayotgan olimlar va amaliyotchilarning umumiy qarashlariga ko'ra xalqaro soliq huquqi manbai sifatida quyidagilarni ko'rsatib o'tish mumkin

- 1) Mamlakat milliy qonunchiligi
- 2) Xalqaro shartnomalar
- 3) Sud pretsedenti
- 4) Doktrinalar

Mamlakat milliy qonunchiligi

Xalqaro soliq huquqining ushbu manbalariga mamlakatning ichki, ya'ni milliy huquq normalari kiradi. Bunga misol qilib tashqi iqtisodiy operatsiyalarni tartibga soluvchi milliy soliq qonunchiligini ko'rsatishimiz mumkin. Hozirgi paytda soliq sohasida davlatlararo munosabatlarning rivojlanganiga qaramay, xalqaro soliq solish masalalarini hal etishda milliy soliq qonunchilikning roli va ahamiyati yuqoriligicha qolmoqda. Mazkur o'quv qo'llanma 1-bobida Avstraliyalik olim Maykl Kobetskiy (Michael Kobetsky) tomonidan xalqaro soliq huquqi soliq sohasidagi xalqaro shartnomalar bilan birga transchegaraviy bitimlarga tatbiq etiluvchi milliy soliq qonunchilikni bir qismi degan fikrini yana bir bor eslatib o'tmoqchimiz. Soliq solish - bu har qanday davlatning suveren huquqi hisoblanadi va u davlatlar tomonidan o'zlarining milliy qonunchiligi asosan amalga oshiriladi. Transchegaraviy bitimlarga nisbatan ham davlat milliy qonunchilikka asoslangan holda soliq soladi va ushbu

bitimlarga nisbatan asosiy soliq majburiyatlarni belgilaydi.¹ Demak, hozirgi paytda xalqaro soliq huquqining assosiy manbalaridan bo'lib milliy qonunchilik (ing. domestic law) xizmat qiladi.

Xalqaro shartnomalar

Xalqaro soliq huquqiy munosabatlar asosan xalqaro shartnomalar (Shartnomalar, konventsiyalar) asosida tartibga solinadi. Bunday shartnomalar davlatlar o'rtasida xalqaro xarakterdagi soliq munosabatlarini tartibga solishning huquqiy asosini tashkil etish maqsadida tuziladi. Xalqaro shartnomalarni tuzishdan ko'zlangan asosiy maqsad soliq to'siqlarini kamaytirish orqali mamlakatlar o'rtasida o'zaro savdo aloqalarni hamda investitsiya kiritishni rivojlantirishdir. Soliq yukini engillashtirish esa o'z navbatida savdo va investitsiyani rivojlanishini rag'batlantiradi.

Soliq sohasidagi xalqaro shartnomalarning asosiy qismini ikki yoqlama soliq solishni bartaraf etish bo'yicha shartnomalar tashkil etadi.

Ikki yoqlama soliq solishni bartaraf etish bo'yicha shartnomalar eng avvalo, soliq to'lovchida bir paytning o'zida ikki davlatda, aytaylik, soliq to'lovchi doimiy yashaydigan (ro'yxatga olingan) davlat va daromad olgan davlatda soliqlarni to'lash bo'yicha majburiyat kelib chiqadigan vaziyatlarni tartibga solishga qaratilgan. Ikki yoqlama soliq solishni bartaraf etishdan nafaqat soliq to'lovchilar balki davlatlarning o'zlari ham manfaatdor bo'ladilar.

Sud pretsendenti

Sud pretsendeti xalqaro soliq huquqining manba bo'lib xizmat qilishi mumkin, faqatgina ushbu pretsedent davlatlararo sud tomonidan yaratilgan bo'lsa. Masalan, Evropa sudining 1992- yildagi Evropa Ittifoqi to'g'risidagi Shartnoma va boshqa integratsiya bo'yicha shartnomalarning soliqqa oid normalarini qo'llash tartibni tushuntirish bo'yicha ko'plab qarorlari mavjud bo'lib ushbu sud Evropa Ittifoqida transchegaraviy soliq nizolari bo'yicha yuqori sud instantsiyasi hisoblanadi. Evropa sudining qarori majburiy hisoblanib, evropa huquqi normalarini sharhlash bo'yicha esa pretsedent ahamiyatiga ega bo'lib va Elga a'zo mamlakatlar sudlari o'z amaliyotida unga rioya etishlari zarur bo'ladi. Masalan, Evropa sudi tomonidan 1990 yil 22 martda Piter Jon Krayer Titerning Ichki daromadlar xizmati komissarlariga qarshi soliq imtiyozlaridan foydalanish masalasi ishi bo'yicha qaror qabul qilingan. Ushbu sud qarori xalqaro soliq huquqi manbasi bo'lib xizmat qiladigan sud pretsendentiga misol bo'la oladi. El sudidan tashqari Xalqaro savdo tashkiloti/GATT sudi hamda Mustaqil davlatlar hamdo'stligi iqtisodiy sudini misol qilishimiz mumkin.

Rus olimi Pogoroletskiy fikriga ko'ra xalqaro soliq huquqi manbasi bo'lib xizmat qiladigan sud pretsendentlari kamida uchta yurisdiksiya sudlari bo'lishi mumkin. Bunga soliq to'lovchi-rezidentning soliq yurisdiksiyasidagi sud instantsiyasi, tashqi soliq yurisdiksiyasi (daromad manbai bo'lgan davlat) sud organlari, hamda xalqaro soliq nizolarini echish bo'yicha arbitraj hisoblanadi¹.

Doktrinalar

Doktrinalar, ya'ni ilmiy kontseptsiyalar va turli huquq manbalarini nazariy sharhlari, jumladan xalqaro soliq solish masalalari bo'yicha nizoli vaziyatlarni tartibga solish masalalari bilan shug'ullanuvchi xalqaro rasmiy va xususiy tashkilotlarning tavsiyalari ham xalqaro soliq huquqi manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, doktrinalar huquq manbai sifatida asosan tavsiyaviy xarakterga ega bo'ladi.

Soliq solishni tartibga solishda xalqaro huquqiy normalarning roli va ahamiyati ortib borayotgan bo'lsada, avvalgidek mamlakatlarning milliy qonunchiligining ahamiyati o'zining ustunligini saqlab qolmoqda.

14.2. Soliq sohasidagi munosabatlarni tartibga solishda milliy va xalqaro huquq normalarining munosabati

Xalqaro soliq huquqi manbalarining ko'rib chiqqanimizdan so'ng milliy va xalqaro soliq huquqi, ya'ni xalqaro shartnoma normalarining o'zaro yuridik kuchi bo'yicha munosabatini ko'rib chiqish zarur. Amalda eng ko'p tarqalgan yondashuvlardan biri xalqaro shartnomalarning milliy qonunchilik qoidalaridan ustuvorligiga asoslanadi. Masalan, Niderlandiya Konstitutsiyaiga ko'ra xalqaro shartnomalar milliy qonunchilik normalaridan ko'ra yuqori kuchga ega bo'ladi. Bu yagona yondashuv emas. Jahon davlatlari xalqaro huquq normalari va ichki qonunchilik normalarining munosabati masalalarida turli qarashlarga egadirlar. Xalqaro huquqning umumiy kontseptsiyasiga asosan xalqaro shartnomalar xuddi shunday huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi milliy qonunchilik normalaridan yuqori kuchga ega bo'ladi. 1969 yildagi Xalqaro shartnomalar to'g'risidagi Vena konventsiyasining 27- moddasida tomonlar xalqaro shartnoma qoidalarini bajarmaganliklarini o'z milliy qonunchilik qoidalarini dalil qilib keltirishi mumkin emas deb belgilab qo'yilgan bo'lsada, ba'zi davlatlar xalqaro soliq shartnomalari qoidalarini qo'llashda mazkur shartnomalarning yuqori kuchga ekanligini tan olgan holda boshqa printsiplarga amal qilishi ham mumkin.

Masalan, Buyuk Britaniyada qonunchilikka inkorporatsiya qilingan xalqaro shartnoma boshqa normativ aktlar bilan teng maqomga ega bo'ladi.

¹ Michael Kobetsky, International Taxation of Permanent Establishments: Principles and Policy, Cambridge University Press, 2011, page 43

¹ Погорелцкий А.И., Налоговое планирование внешнеэкономической деятельности, Санкт-Петербург, 2006, стр 18

Ba'zi davlatlarda esa milliy qonunchilik normalari xalqaro shartnomalari normalaridan yuqori kuchga ega bo'lishi mumkin. Masalan, AQSHda mamlakat Konstitutsiyasining 6-moddasi qoidalariga ko'ra soliq sohasidagi xalqaro shartnomalar ichki qonunlar bilan teng kuchga ega bo'ladi, ya'ni ularning ikkovi ham oliy kuchga ega bo'ladi. Agarda soliq solish masalasi bo'yicha xalqaro shartnoma normalari federal qonun normalariga zid keladigan bo'lsa, ichki qonunchilik maqsadlarida ularning qaysi biri eng keyin qabul qilingan bo'lsa o'sha shartnoma yoki qonun yuqori kuchga ega bo'lgan deb hisoblanadi. Bu masala *Whitney v. Robertson* (1888) ishida o'z tasdig'ini topgan.

Whitney v. Robertson (1888)

Amerika Qo'shma Shtatlari Oliy sudi tomonidan ko'rib chiqilgan mazur ishda San Domingo orolida ishlab chiqilgan shakarni AQSHga import qilgan savdogarlar ushbu tovarlarga nisbatan AQSH va Dominikan Respublikasi o'rtasida tuzilgan va Kongress tomonidan tasdiqlab amalga kiritilgan xalqaro shartnoma bo'yicha barcha soliq va bojlardan ozod qilinishi zarurligi, ammo bojxona xodimlari esa mazkur tovarlardan soliq va bojlarni to'la hajmda undirib olganliklari to'g'risida da'vo bilan chiqishgan. AQSH Oliy sudi esa soliq va bojxona to'lovlarni undirish uchun asos bo'lib hizmat qilgan qonun ushbu to'lovlarni boshqa davlatlardan keltirilgan to'lovlar uchun hech qanday istisno qilmasdan undirilishini nazarda tutishini ta'kidlagan va o'z qarorida mazkur qonun AQSH va Dominikan Respublikasi o'rtasida tuzilgan xalqaro shartnomadan keyinroq qabul qilingan hamda xalqaro shartnoma va qonun normalari o'rtasida ziddiyat kelib chiqadigan bo'lsa qonun talablari yuqori kuchga ega bo'ladi degan to'xtamga kelgan.¹

Shuni aytib o'tish muhimki, mamlakat ichki qonunlarining xalqaro shartnoma normalaridan yuqori kuchga ega bo'lishi faqatgina bunday afzallik mamlakat qonunchiligi normalarida bevosita nazarda tutilgan taqdirdagina amalga oshadi. Shunday qilib, milliy va xalqaro soliq xuquqi normalarining o'zaro munosabatlarida jahonning turli davlatlarida turlicha yondashuv bo'lishini ko'rishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi 4-moddasida agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida O'zbekiston Respublikasining soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalarini qo'llanilishi belgilab qo'yilgan. Ya'ni mamlakatimizda soliq solishga oid xalqaro shartnomalar qoidalarining milliy soliq qonunchiligidan yuqori kuchga ekanligini belgilangan.

14.3. Xalqaro soliq huquqida shartnomalar

Soliq sohasidagi shartnomalar davlatlar o'rtasidagi xalqaro shartnomalar bo'lib ularning assosiy qismini ikki tomonlama shartnomalar tashkil etadi. Ammo bir qancha soliq sohasidagi regional ko'ptomonlama xalqaro shartnomalar ham mavjud. Davlatlar soliq sohasidagi xalqaro shartnomalarga kirishar ekan o'zlarining soliq solish sohasidagi yurisdiksiyalarini cheklaydi, ammo asosiy maqsad shartnoma taraflari bo'lgan davlatlar o'rtasida xalqaro savdo va investitsiyalarni rag'batlantirishga qaratilgan. Shuning uchun 2008 yil holatiga kelib amalda bo'lgan 3000 yaqin soliq sohasidagi shartnomalarni keltirish mumkin.¹

Soliq masalalari bo'yicha xalqaro shartnomalar o'zining tarkibi va qamrab oladigan masalalariga qarab turlicha bo'lishi mumkin. Bunday shartnomalar davlatning soliq sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi barcha turdagi shartnomalarni o'z ichiga oladi hamda soliq to'lovchilarni turli kategoriyalariga soliq solish, soliqlarni hisoblash va to'lash tartibi, davlatlar o'rtasida ma'muriy va huquqiy hamkorlik bo'yicha qoidalarini belgilaydi.

Shuning uchun xalqaro soliq huquqining manbai bo'lgan xalqaro shartnomalarni turli guruhlarga ajratish mumkin.

•Ikki yoqlama soliq solishni oldini olish bo'yicha shartnomalar.

Bunday shartnomalarga misol qilib O'zbekiston Respublikasi Hukumati bilan Birlashgan Arab Amirliklari Hukumati o'rtasida ikkiyoqlama soliqqa tortilishiga yo'l qo'ymaslik va daromad hamda kapital soliqlarini to'lashdan bosh tortilishning oldini olish to'g'risida Bitim (Toshkent, 2007 yil 26 oktyabr, 2011 yil 25 fevraldan kuchga kirgan) yoki O'zbekiston Respublikasi Hukumati bilan SHveysariya Federal Kengashi o'rtasida daromad va sarmoyaning ikki yoqlama soliqqa tortilishini bartaraf etish to'g'risida Bitim (Toshkent, 03.04.2002 y.)larni misol qilishimiz mumkin. Hozirgi paytda O'zbekiston Respublikasi 50 yaqin davlatlar bilan ikki yoqlama soliq solishni oldini olishga qaratilgan shartnomalar tuzgan.

•Alohida soliq yoki soliq to'lovchilarning alohida kategoriyasidan olinadigan soliqlar bo'yicha shartnomalar.

Bunday shartnomalarga 1998 yil 25 noyabrda MDH ishtirokchilari bo'lgan davlatlar o'rtasida tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni eksport va import qilishda bilvosita soliqlar undirish printsiplari to'g'risida Bitim hamda O'zbekiston Respublikasi Hukumati bilan Qirg'iziston Respublikasi Hukumati o'rtasida tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni eksport va import qilishda bilvosita soliqlar undirish printsiplari to'g'risida Bitim (Bishkek, 1997 yil 20 sentyabr, O'zR VM 11.10.1997 y. 475-son

¹ 124 U.S. 190 (1888)

¹ Michael Kobetsky, International Taxation of Permanent Establishments: Principles and Policy, Cambridge University Press, 2011, page 44

qarori bilan tasdiqlangan, 1998- yil 22- apreldan kuchga kirgan)ni keltirishimiz mumkin.

•Solliq sohasida axborot almashuv, ma'muriy va huquqiy hamkorlik masalalari bo'yicha shartnomalar.

Bunday shartnomalarga misol qilib 1992- yil 13- martdagi MDHga a'zo davlatlar Hukumatlari o'rtasida solliq siyosatining kelishilgan printsiplari to'g'risida Bitim, O'zbekiston Respublikasi Hukumati va Rossiya Federatsiyasi Hukumati o'rtasida solliq qonunlariga rioya qilish masalalari yuzasidan hamkorlik va o'zaro yordam to'g'risida Shartnoma (Toshkent, 1993- yil 11- noyabr) hamda O'zbekiston Respublikasi Hukumati bilan Ozarbayjon Respublikasi Hukumati o'rtasida solliq sohasida hamkorlik qilish va axborot almashish to'g'risida Bitim (Boku, 2008- yil 11- sentyabr) (O'zR Prezidentining 06.07.2009 y. PK-1150-son qarori bilan tasdiqlangan, 2009- yil 29- iyulda kuchga kirgan)larni misol qilib ko'rsatishimiz mumkin.

•Davlatlar o'rtasidagi munosabatlardagi alohida solliq solishga doir jihatlarini tartibga solishni o'z ichiga olgan xalqaro shartnomalar

Bunday xalqaro shartnomalar tarkibi jihatdan ancha salmoqli bo'lib, shartnoma predmeti boshqa munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan bo'lsada, o'z ichiga solliq solish masalalarini ham olishi mumkin. Masalan, bunday shartnomalarga davlatlar o'rtasidagi savdo-iqtisodiy hamkorlik munosabatlarini umumiy rejimini belgilovchi shartnomalarni ko'rib chiqishimiz mumkin. Bunday shartnomalarda ham solliq solish masalalari qisman bo'lsada nazarda tutilgan bo'ladi, xususan shartnomaga kirishayotgan davlatlar rezidentlari uchun tashqi savdo operatsiyalarini amalga oshirishda

eng qulay deb hisoblangan rejim belgilab qo'yilishi mumkin. Bunday shartnomalarga 2013- yil 15- apreldagi O'zbekiston Respublikasi Hukumati va Rossiya Federatsiyasi Hukumati o'rtasida investitsiyalarni rag'batlantirish va o'zaro himoya qilish to'g'risidagi Bitim misol bo'la oladi. Diplomatik vakolatxonlar xodimlari va konsullik missiyalarini solliq va to'lovlardan ozod qilishni nazarda tutuvchi diplomatik va konsullik konventsiyalari va shartnomalar ham shu turdagi shartnomalar sirasiga kiradi. Masalan, 1961- yil 18- apreldagi Diplomatik munosabatlar to'g'risidagi Vena konventsiyasini ko'rsatib o'tishimiz mumkin. Mazkur konventsiyaning 34 va 37-moddalarida diplomatik vakolatxonalar xodimlari va ularga xizmat ko'rsatuvchi personalni solliq va boshqa majburiy to'lovlardan ozod qilinishi to'g'risida qoidalar belgilangan. Xuddi shunday qoidalar 1955- yil 1- oktyabrda Xalqaro moliya korporatsiyasini tashkil etish shartnomasida ham belgilangan.

Bojxona to'lovlarni to'lash qoidalarini tartibga soluvchi xalqaro shartnomalar

Bunday xalqaro shartnomalarga misol qilib 1956- yil 14- dekabrda Yulklarni yo'l orqali xalqaro tashishda foydalaniladigan, yukni yo'l orqali tashuvchi vositalarga solliq solish to'g'risidagi Konventsiyani keltirishimiz mumkin. Bunday shartnomalar sirasiga 1954- yil 4- iyundagi Turistlar uchun bojxona imtiyozlari to'g'risida Konventsiyani ham keltirishimiz mumkin. Yuqoridagi xalqaro shartnomalarda bojxona to'lovi hisoblanuvchi qo'shilgan qiymat solig'ini to'lash yoki undan ozod etishni tartibga soluvchi normalar ham mavjud.

“Tinchlik, ma'rifat va bunyodkorlik yo'lida hamkorlik”ning Islom Hamkorlik Tashkiloti tashqi ishlar vazirligi kengashi 43 sessiyasini ochilishi marosimida fikrlarni ham alohida ta'kidlash mumkin¹

Davlat mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlash, mamlakatning xalqaro munosabatlarning teng huquqli subyekti sifatidagi o'rni va ro'lini oshirish, rivojlangan demokratik davlatlar qatoriga kirish, O'zbekistonning yon-atrofida xavfsizlik, barqarorlik va ahil qo'shnichilik muhitini shakllantirish²

14.4. Xalqaro solliq munosabatlarida ikki yoqlama solliq solish

Xalqaro ikki yoqlama solliq solishni bartaraf etish ancha qiyin va ko'pqirrali muammo hisoblanadi va ushbu holatni barataraf etish eng avvalo xalqaro iqtisodiy munosabatlarni yana kengaytirish va mamlakatlar o'rtasida savdo aloqalarni rivojlantirish uchun zarur hisoblanadi. Ikki yoqlama solliq solish natijasida nafaqat bir iqtisodiy operatsiyaga bir martadan ortiq solliq solishda, balki mazkur soliqlar summasi iqtisodiy nuqtai nazarda shunga o'xshash operatsiyalar bo'yicha solinadigan solliq summasidan ham ko'proq bo'lishi mumkin. Albatta, bunday solliq solish solliq solishda diskriminatsiyaga olib keladi. Bunday diskriminatsiya chet el kapitaliga nisbatan ham mahalliy kapitalga nisbatan ham amalda bo'ladi. Bunday holat iqtisodiyotga investitsiya kiritish, eng avvalo xorijiy investitsiyalarni kiritishda dolzarb masala hisoblanadi. Xalqaro hamjamiyat davlatlararo savdo munaosabatlarini yanada rivojlantirishni qo'llab quvvatlash maqsadida ikki yoqlama solliq solishni bartaraf etish maqsadida turli usul va shakllardan foydalanib kelmoqda.

Xalqaro ikki tomonlama solliq solishning eng dolzarb va qiyin mumammolarini rus olimi A.Shaxmamat'ev quyidagilarga ajratib ko'rsatgan:

- Davlatlararo va milliy solliq yurisdiksiyalari darajasida ko'rinadigan manfaatlar to'qnashuvi. Bunday holat har davlat o'z byudjet tushumlarini ko'paytirishga va o'z rezidentlari uchun chet mamlakatlarda makismal darajada afzalliklar bilan ta'minlashda, solliq to'lovchining esa xalqaro iqtisodiy faoliyat olib borishning liberal

¹ Ш.М.Мирзиёевнинг Ислом Ҳамкорлик Ташкилоти ташқи ишлар вазири кенгаши 43 сессиясини очилиши маросимидаги нутқи. “Халқ сўзи” 2016 йил 19 октябр № 206 (6641) сон.

² 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси. Фармон «Халқ сўзи», 2017 йил 8 февралдаги 28 (6722)

imkoniyatlaridan foydalangan holda o'z soliq yurisdiksiyasini o'zgartirishga harakat singari holatlarda ko'rinishi mumkin;

- Davlatning soliq suverenitetini cheklanib qolishishi;
- Ikki yoqlama soliq solishni oldini olish va ularni barataraf etishga qaratilgan chora -tadbirlar qabul qilishning ko'p bosqichli ekanligi¹.

Xalqaro ikki yoqlama soliq solish xalqaro savdo olib borishga, xalqaro bozorlarni rivojlanishiga hamda kapitalning erkin harakatlanishiga jiddiy to'sqinlik qiladi. Shuning uchun xalqaro iqtisodiy faoliyat olib borishda xalqaro ikki yoqlama soliq solish to'laligicha bartaraf etilishi yoki uning oqibatlarini minimallashtirish zurrur bo'ladi. Bu esa o'z navbatida milliy qonunchilikka tegishli o'zgartirishlar kiritish orqali yoki xalqaro shartnomalar tuzish orqali amalga oshiriladi.

14.5. Xalqaro soliq huquqida ikkiyoqlama soliq solishni bartaraf etish usullari

Ikki yoqlama soliq solishni bartaraf etish usullari:

1. Mamlakat miqyosida ikki marotaba soliq solishni minimizatsiya qilish;
2. Xalqaro shartnomalar tuzish orqali ikki yoqlama soliq solishni bartaraf etish.

Mamlakat miqyosida ikki marotaba soliq solishni minimizatsiya qilish

Ko'pgina mamlakatlar soliq qonunchiligi o'z rezidentlariga boshqa soliq yurisdiksiyalarida olingan daromadlari bo'yicha to'langan soliqlarga nisbatan soliqlardan ozod qilish, soliqlarni hisobga olish (kredit berish) va soliq chegirmalarini taqdim etish orqali ikki marotaba soliq solishni bartaraf etadi yoki minimallashtiradi.

- Soliqdan ozod qilish usuli (tax exemptions method)

Mazkur usul soliq to'lovchi rezident hisoblanuvchi davlatda uning chet elda olgan ba'zi yoki barcha daromadlarini soliq solish bazasidan chiqarib yuborishga asoslanadi. Ya'ni soliq to'lovchining boshqa davlat olgan daromadlariga soliq solish huquqi daromad manbai hisoblanuvchi davlatga o'tkaziladi. Agarda rezident soliq to'lovchining o'z yurisdiksiyasidagi soliq bazasidan uning chet mamlakatlardan olingan daromadlari chiqarib yuboriladigan bo'lsa, o'z-o'zidan ikki marotaba soliq solish holati mavjud bo'lmaydi.

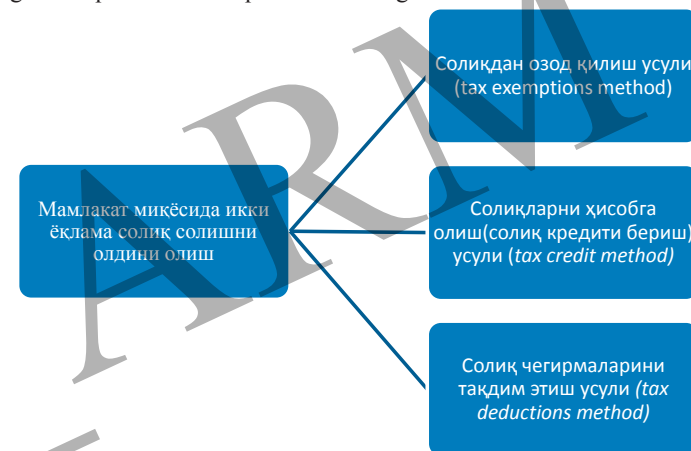
Mazkur usulning o'ziga yarasha afzallik va noqulayliklari ham mavjud. Afzalik tomonini ushbu usulni qo'llashning soliq to'lovchi uchun ham, davlat uchun ham soddaligida ko'rishimiz mumkin. Shu bilan bir paytda mazkur usulning qo'llayotgan davlat uchun salbiy tomonini o'z rezidentlarining chet mamlakatlarida oladigan daromadlaridan ixtiyoriy voz kechishida va buning natijasida esa mamlakat soliq bazasini qisqarishida ko'rishimiz mumkin.

- Soliqlarni hisobga olish (soliq krediti berish) usuli (tax credit method)

Mazkur usulni qo'llash orqali soliq to'lovchining chet mamlakatlarda, ya'ni daromad manbalarida to'langan soliq summasi o'zi rezident hisoblanuvchi mamlakatda hisobga olinadi, ya'ni kompaniyaning global (jami) soliq majburiyatidan chiqarib yuboriladi.

- Soliq chegirmalarini taqdim etish usuli (tax deductions method)

Mazkur usulga asosan soliq to'lovchining yakuniy soliq majburiyatlarini hisoblash paytida uning chet mamlakatlarda olingan daromadlari bo'yicha to'langan soliq summasi soliq bazasidan chegirib tashlanadi.

12-rasm Mamlakat miqyosida ikki yoqlama soliq solishni oldini olish usullari¹

Endi O'zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligida belgilangan ikki yoqlama yoki ikki marotaba soliq solishni bartaraf etish yoki minimallashtirish usullarini ko'rib chiqamiz. Mamlakatimiz soliq qonunchiligida ikki marotaba soliq solishni barataraf etishning soliqlarni hisobga olish (soliq krediti berish) usulidan qo'llaniladi.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi 166-moddasiga asosan O'zbekiston Respublikasidan tashqarida to'langan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining summasi O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq, O'zbekiston Respublikasida yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini to'lash paytida hisobga olinadi. O'zbekiston Respublikasidan tashqarida to'langan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining summasini hisobga olish uchun chet davlat vakolatli organining to'lov xabarnomasi, ma'lumotnomasi yoki O'zbekiston Respublikasidan tashqarida yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i to'langanligini tasdiqlovchi boshqa hujjat asos bo'ladi.

¹ Шахмаметьев А.А., Международное налоговое право, Москва, 2009, ст 67

¹ A.Rahmonov, D.Rustamova. "Soliq huquqi" fanidan o'quv uslubiy majmua. Ma'ruza mashg'uloti uchun. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2017.

Shuni e'tiborga olish muhimki, O'zbekiston Respublikasi rezidenti hisoblanuvchi yuridik shaxs O'zbekiston Respublikasi bilan xalqaro shartnoma tuzmagan davlat hududida daromad olgan va ushbu daromad bo'yicha soliq to'lagan bo'lsa, ushbu to'langan soliq summasi O'zbekiston Respublikasida yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini to'lash paytida hisobga olinmaydi. Soliq kodeksining 196-moddasiga asosan xuddi shunga o'xshash qoidalar O'zbekiston Respublikasi rezidenti hisoblanuvchi jismoniy shaxslarga nisbatan ham o'rnatilgan.

Misol

O'zbekiston Respublikasi rezidenti hisoblanuvchi "Baraka" ko'p tarmoqli firmasi Rossiya Federatsiyasining Barnaul shahrida o'zining filiali hisoblanuvchi savdo uyini ochdi. Ushbu savdo uyi orqali O'zbekistonda etishtirilgan sabzaovot mahsulotlari va meva hamda ularning qayta ishlangan turlarini sotish bilan shug'ullanadi. Mahsulotlar sotishdan kelib tushgan daromadiga Rossiya Federatsiyasida soliq solinadi. "Baraka" ko'p tarmoqli firmasining Rossiya Federatsiyasida to'lagan soliq summasi O'zbekiston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi o'rtasida tuzilgan ikki yoqlama soliq solishni oldini olish bo'yicha shartnomasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasida yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini to'lash paytida hisobga olinadi.

Xalqaro shartnomalar tuzish orqali ikki yoqlama soliq solishni bartaraf etish.

Soliq sohasidagi xalqaro shartnomalar ikki marotaba soliq solishni minimizatsiya qilish yoki bartaraf etishning bir taraflama amalga oshirishning ilojisi bo'lmagan hollarda davlatlar o'rtasida ushbu maqsadlarda tuziladi.

Jahonning ko'pgina davlatlari soliq solish masalalarini tartibga solishga qaratilgan o'zaro shartnomalarga kirishgan. Soliq solish masalalari bo'yicha xalqaro shartnomalarning asosiy qismini Ikki yoqlama soliq solishni oldini olish bo'yicha xalqaro shartnomalar tashkil etadi va ushbu shartnomalarning maqsadi olingan bitta daromadni ikkita davlatda soliqqa tortishni oldini olishdan iborat. Ikki yoqlama soliq solishni oldini olish bo'yicha xalqaro shartnomalar xalqaro iqtisodiy faoliyat olib borishni engillashtiradi va ikki marotaba bo'lishimi mumkin bo'lgan soliq yukini pasaytiradi. Rossiyalik tadqiqotchi N.M. Telyuk fikriga ko'ra Ikki yoqlama soliq solishni oldini olish bo'yicha xalqaro shartnomalarning shartnoma tuzgan davlat va soliq to'lovchilar uchun quyidagi afzalliklari mavjud:

- ikki yoqlama soliq solishni bekor qiluvchi yoki ularning oqibatini bartaraf etishga qaratilgan aniq qoidalarining belgilanishi;

- ahdlashotgan davlatlar o'rtasida soliq solish bo'yicha huquqlarning taqsimlanishi;

- mamlakatda investitsiyaviy muhitning takomillashi, soliq rejimining turg'un bo'lish kafolati;

- soliq to'lashdan bosh tortish i soliqqa oid javobgarlikdan qochish sohasida suiste'molchiliklarni oldini oladi;

- ahdlashuvchi davlatlarning vakolatli organlari o'rtasida imzolangan shartnoma shartlarini bajarishni ta'minlash bo'yicha o'zaro ma'lumot almashishini yo'lga qo'yilishi¹.

Shuni aytib o'tish muhimki jahonning barcha davlatlari Ikki yoqlama soliq solishni oldini olish bo'yicha xalqaro shartnomalarni tuzishda xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan va tavsiyaviy harakterga ega bo'lgan Namunaviy konventsionalardan foydalangan holda ishlab chiqadilar. Mazkur konvensiyalarning ahamiyati shundaki ushbu konvensiyalar ma'lum bir shartnomani tuzish ishini engillashtiradi, chunki konvensiyalar ikki yoqlama soliq solishni olishga qaratilgan asosiy qoidalar, unifikatsiyalashtirilgan kategoriya va kontseptsiyalarni o'z ichiga oladi, natijadashartnoma tuzayotgan davlatlarda shartnoma qoidalari va terminlarini sharhlashda bir xillik bo'lishiga erishiladi.

Iqtisodiy Hamkorlik va Faraqqiyot Tashkiloti (IHTT) -(Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) 1963- yilda Daromad va kapitalga ikki yoqlama soliq solishni oldini olish bo'yicha namunaviy konventsiya qabul qildi. Ushbu tashkilotga a'zo davlatlar o'rtasida iqtisodiy faoliyatni rivojlanishi natijasida mazkur konvensiyaning yangi tahrirlari paydo bo'ldi. 1977- yilda IHTT ning yangi tahrirdagi namunaviy konvensiyasi qabul qilindi va ular hozirgi paytda amalda bo'lgan ko'plab soliq sohasidagi xalqaro shartnomalar uchun asos bo'lib xizmat qildi. Namunaviy konvensiyaning 1992- yildagi tahriri va unga 2010- yilda kiritilgan o'zgartirishlar hozirgi paytda ikki yoqlama soliq solishni oldini olish bo'yicha shartnomalar tuzish uchun asosiy tavsiyaviy xarakterdagi xalqaro huquqiy hujjat bo'lib xizmat qiladi².

Rivojlanayotgan mamlakatlar sonini ortishi bilan kapitalni import qiluvchi mamlakatlar manfaatlarini hisobga oladigan yangi namunaviy konventsiya qabul qilish uchun zarurat tug'ildi. 1968- yil BMT Bosh kotibi rivojlanayotgan mamlakatlar manfaatini hisobga oluvchi namunaviy konventsiya tayyorlash to'g'risida rezolyutsiya qabul qildi. 1980- yilda BMTning iqtisodiy rivojlangan va

¹ Телюк Н.М. Современные тенденции налогового планирования при осуществлении внешнеэкономической деятельности российских компаний, Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва, 2014, стр 51

² Model Tax Convention on Income and on Capital: Condensed Version 2010. – OECD, 2010 <http://www.oecd.org/dataoecd/20/34/41032078.pdf>.

rivojlanayotgan davlatlar soliq munosabatlari uchun Namunaviy konvensiya BMTning tavsiyaviy hujjati sifatida tasdiqlandi¹.

Ikki yoqlama soliq solishni oldini olishga qaratilgan shartnomalar tuzishda davlatlar asosan IHTTning Namunaviy konvensiyasidan foydalangan holda tuzishadi.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish zarurki AQSH IHTTning 1977- yildagi Namunaviy konvensiyasi asosida 1981- yili o'zining Ikki yoqlama soliq solishni oldini olish bo'yicha Namunaviy konvensiyasini ishlab chiqdi va hozirda mazkur konvensiyaning 2006- yil 15-noyabrda tahriri AQSHning boshqa davlatlar bilan daromadlarga ikki yoqlama soliq solishni oldini olish bo'yicha shartnomalar tuzish uchun asos bo'lib xizmat qiladi².

14.6. Xalqaro soliq solish bo'yicha hamkorlik sohasidagi Xalqaro tashkilotlar

Xalqaro soliq solish masalalarida faoliyat olib boruvchi, ya'ni xalqaro soliq solish masallarini muvofiqlashtiruvchi, bu sohada tadqiqot hamda izlanishlar olib boruvchi xalqaro tashkilotlarni ikki xil turga bo'lish mumkin. Birinchi turga xalqaro davlatlararo tashkilotlar kirs, ikkinchi turga xalqaro nodavlat notijorat tashkilotlari kiradi. Hozirda faqatgina soliq ishlari yoki xalqaro soliq solish masalalarida ish olib boruvchi xalqaro davlatlararo tashkilot mavjud emas. BMT, XVF va IHTT mazkur sohada ma'lum doirada ish olib borishayotganligini ta'kidlab o'tish mumkin. BMT soliq solish sohasidagi faoliyatini asosan EKOSOS bo'limi orqali bu ishlarni olib borishi ko'rishimiz mumkin. BMT tomonidan xalqaro soliq solish sohasidagi yirik ishlaridan 1980 yilda qabul qilingan Rivojlangan va Rivojlanayotgan davlatlar o'rtasida ikki yoqlama solish solishni oldini olish bo'yicha Namunaviy konvensiyani olishimiz mumkin. Mazkur konvensiya rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar xususiyatlarini e'tiborga olgan holda tayyorlangan bo'lib jahon davlatlari o'zaro ikki yoqlama soliq solishni oldini olishga qaratilgan shartnomalarni tuzishda mazkur konvensiya hamda IHTT Namunaviy konvensiyasidan foydalangan holda tuzishadilar.

Xalqaro davlatlararo tashkilotlar orasida soliq solish ishlarini, jumladan xalqaro soliq solish ishlarini muvofiqlashtirish bo'yicha IHTT tomonidan olib borilayotgan ishlarni alohida ta'kidlab o'tish mumkin. O'z faoliyati turli jabhalarni qamrab olsada, IHTTning xalqaro soliq solish ishlarini muvofiqlashtirish bo'yicha qilingan hatti-

harakatlariga ba'zi bir olimlar tomonidan "Jahon soliq tashkiloti" degan norasmiy e'tirofga ham ega bo'lgan¹. Mazkur tashkilotning xalqaro soliq solish sohasidagi faoliyati bo'yicha keyingi paragrafda batafsil o'taladi.

Xalqaro nodavlat notijorat tashkilotlarining xalqaro soliq solish masalalarida olib borayotgan ishlar, asosan mazkur sohada tadqiqotlar va izlanishlar olib borish bilan bog'liqdir. Mazkur tashkilotlar sirasiga Xalqaro Savdo palatasi (International Chamber of Commerce), Xalqaro soliq uyushmasi (International Fiscal Association) hamda Soliq hujjatlari bo'yicha Xalqaro byuro (International Bureau of Fiscal Documentation (IBFD))ni sanab o'tish mumkin.

Yuqorida xalqaro soliq solish masalalarini o'rganish va ularni muvofiqlashtirish bo'yicha bir qancha davlatlararo xalqaro tashkilotlar faoliyat olib borayotganligi haqida ma'lumot berib o'tilgan. Ammo bu faoliyatning asosiy qismi Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (IHTT) tomonidan olib borilayotganligini ta'kidlab o'tish muhimdir. IHTT (ing. OECD (Organization for Economic Co-Operation and Development)- iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarning xalqaro davlatlararo tashkiloti hisoblanadi. Shuning noformal ravishda " rivojlangan mamlakatlar klubi" nomini ham olgan. IHTT tashkil etilish tarixiga nazar soladigan bo'lsak mazkur tashkilotga asos bo'lib ikkinchi jahon urushi tamom bo'lganidan so'ng AQSHning Evropa davlatlari iqtisodiyotini qayta tiklashga qaratilgan "Marshal plani" loyihalarini muvofiqlashtirish uchun tuzilgan xalqaro tashkilot bo'lgan ekanligini ko'rish mumkin. 1948 yilda tashkil etilgan bu tashkilot Evropa Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti (ing. Organisation for European Economic Co-operation) deb nomlangan. 1960 yilda "Marshal plani" ida ko'zda tutilgan maqsadlar bajarib bo'linganidan so'ng Evropa Iqtisodiy Hamkorlik Tashkilotiga a'zo davlatlar IHTTni tuzishdi. Agar dastlabki tuzilgan tashkilotning asosiy maqsadi AQSH tomonidan G'arbiy Evropa davlatlariga ko'rsatilgan moliyaviy ko'mak doirasidagi loyihalarning amalga oshirilishini muvofiqlashtirish bilan shug'ullanish bo'lgan bo'lsa, yangi tuzilgan tashkilot- IHTTning maqsadi ham o'zgardi va endi uning faoliyati global xarakterga ega bo'ldi va faoliyat yo'nalishlari o'z ichiga iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni ham oldi.

IHTTning asosiy missiyasi- jahon iqtisodiyotining rivojlanishiga ko'mak berish, tashkilotga a'zo mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlanishiga va ularning global iqtisodiyot taraqqiyoti va rivojlanishiga qo'shadigan hissasini oshishiga yordam berish hamda tashkilotga a'zo bo'lmagan davlatlar rivojlanishiga ko'mak berish hisoblanadi.

¹ Articles of the United Nations Model Double Taxation Convention between Developed and Developing Countries.- United Nations, 2001. - C. 5-6.

² UNITED STATES MODEL INCOME TAX CONVENTION OF NOVEMBER 15, 2006
<http://www.irs.gov/Businesses/International-Businesses/United-States-Model---Tax-Treaty-Documents>

¹ Arthur J. Cockfield, The Rise Of OECD As Informal "World Tax Organization" Through National Responses To E-commerce Tax Challenges, 8 Yale Journal of Law and Technology, 2006

Iqtisodiy masalalar bilan birga soliq masalalarida ham IHTT juda katta rol o'ynadi. Xalqaro soliq solish masalalarini muvofiqlashtirish bo'yicha qo'shgan hissasiga Ikki yoqlama soliq solishni oldini olish bo'yicha Namunaviy konventsiya ishlab chiqishini ta'kidlashimiz mumkin. IHTT o'zining dastlabki shunday Namunaviy konventsiya loyihasini 1963 yilda ishlab chiqqan hamda keyinchalik unga 1977 yili bir qancha o'zgartirishlar kiritilgan. IHTT Namunaviy Konventsiyasi deb nomlanuvchi eng so'nggi konventsiya 2010 yilda ishlab chiqilgan. IHTT Namunaviy konventsiyasi tashkilotga a'zo hamda a'zo bo'lmagan davlatlar o'rtasida ikki yoqlama soliq solishni oldini olish bo'yicha muzokoralar olib borish va tuzish uchun namuna bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Dunyoning barcha davlatlarining o'zaro ikki yoqlama soliq solishni oldini olishga qaratilgan shartnomalari IHTT Namunaviy konventsiyasi asosida tuzilgan. Shuni alohida aytib o'tish lozimki, IHTTning xalqaro soliq solish masalalarida majburiy xarakterdagi hujjatlar qabul qilish vakolatiga ega emas. IHTT o'z a'zolari hamda a'zo bo'lmagan davlatlarga davlatlar o'rtasida tuzilayotgan ikki yoqlama solishni oldini olish bo'yicha tuzilayotgan shartnomalar IHTT Namunaviy konventsiyasi va mazkur konventsiyaga ishlab chiqilgan sharhlarga asoslanib tuzishni tavsiya etadi.

Umuman olganda IHTT tomonidan konventsiya, deklaratsiya sifatida qabul qilingan asosiy qarorlar tavsiyaviy xarakterga ega.

Soliq sohasida asosiy ishlar IHTTning Moliyaviy ishlar Qo'mitasi (Committee on Fiscal Affairs ("CFA")) tomonidan olib boriladi. Mazkur qo'mita yilda ikki maratoba Parij shahrida yig'iladi. Qo'mita a'zolarining asosiy qismi o'z mamlakatlarining moliya va soliq idoralarining yuqori mansabdor shaxslari hisoblanishadi. IHTT a'zolari va unga a'zo bo'lmagan davlatlar o'rtasida soliq solish masalalari bo'yicha dialogni tashkil etuvchi mexanizm – Soliq Solish bo'yicha Global Forum hisoblanadi. Mazkur forum xalqaro solish masalalarini turli jihatlarini qamrab oladi va unda 90 dan oshiq davlatlarning yuzlab vakillari ishtirok etishadi. Moliyaviy ishlar Qo'mitasi (Committee on Fiscal Affairs ("CFA")) faoliyatiga Soliq siyosati va ma'murchiligi markazi ham o'z ko'magini berib keladi¹.

IHTT qarorlari tavsiyaviy xarakterga ega bo'lsada tashkilotga a'zo va a'zo bo'lmagan davlatlar tomonidan qabul qilinadi va Amerikalik olim Maklaren (McLaren) ta'kidlaganidek IHTT "yumshoq xalqaro huquq" (soft international law)ni yaratadi va mazkur tashkilot tomonidan yaratilgan huquq normalari davlat tomonidan qabul qilinadi va xalqaro soliq huquqining bir qismi bo'lib qoladi².

IHTT tomonidan xalqaro soliq solish masalalarini muvofiqlashtirishga qaratilgan ishlarining asosiy qismi Ikki yoqlama solish solishning oldini olish

bo'yicha Namunaviy konventsiya va uning sharhlarini tayyorlashdan iborat bo'lgan. Bundan tashqari IHTT yig'ilishlarida xalqaro soliq solishning dolzarb masalalari hisoblanuvchi "Zararli soliq raqobatini oldini olish (*harmful tax competition*) hamda Soliq bazasini kamaytirish va foydani soliq solishdan olib chiqib ketishga qarshi kurashish chora tadbirlari rejasi (Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting (BEPS))ni ishlab chiqildi. IHTTning transmilliy korxonalar va soliq organlari uchun transfert narxlar bo'yicha Qo'llanmasi (OECD Transfer pricing guidelines for multinational enterprises and tax administrations) tavsiyaviy xarakterdagi hujjat bo'lsada, uning qoidalari turli mamlakatlar, jumladan IHTT a'zosi bo'lmagan tashkilotlar milliy qonunchiligida ham o'z aksini topgan.

Yuqorida ta'kidlangan hujjatlar tavsiyaviy xarakterga ega bo'lsada, xalqaro soliq huquqining rivojlanishi hamda tashkilotlarga a'zo va a'zo bo'lmagan davlatlarning xalqaro soliq solish masalalarida o'zar hamkorlik asoslarini yaratib berdi.

IHTTning xalqaro soliq solish, umuman, soliq sohasida faoliyatida tashkilot tomonidan tadqiqot ishlarining olib borilishi hamda ularning natijasida tegishli hisobotlarning chop etilishi ham ahamiyatli hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga va xalqaro shartnomalariga muvofiq tajriba almashish, soliq haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilish usullarini o'rganish va joriy etish, kadrlarni o'qitish maqsadida hamda boshqa masalalar bo'yicha xorijiy davlatlarning soliq va boshqa organlari bilan aloqalar o'rnatishi mumkin.

¹ Hugh J. Ault, Reflections on The of the OECD in Developing International Tax Norms., 34 Brook. J. Int'l L.

² John McLaren "The OECD's 'harmful tax competition' project: Is it international tax law?", 24 Austrl. Tax F. 421 (2009)

GLOSSARIY

Atamaning Inglizcha nomlanishi	Atamaning ruscha- nomlanishi	Atamaning o'zbekcha nomlanishi	Atamaning mazmuni.
The main place of work	Основное место работы	Asosiy ish joyi	-ish beruvchi mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq xodimning mehnat daftarchasini yuritishi shart bo'lgan ish joyi.
Main activity type	Основной вид деятельности	Asosiy faoliyat turi	-yuridik shaxsning hisobot davri yakunlari bo'icha umumiy realizatsiya qilish hajmidagi so'v tushum ulushi ustunlik qiladigan faoliyati.
Customs authorities	Таможенные органы	Bojxona organlari	-O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri bo'yicha boshqarmalari, bojxona komplekslari va bojxona postlari.
Budget subsidy	Субсидии, выделенные из бюджета	Budjetdan ajratiladigan subsidiya	– davlat tomonidan muayyan maqsadlar uchun budjet hisobidan beriladigan pul mablag'lari.
Grant	Грант	Grant	– davlatlar, davlatlarning hukumatlari, xalqaro va chet el hukumatga qarashli tashkilotlar tomonidan, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Hukumati belgilaydigan ro'yxatga kiritilgan xalqaro va chet el nohukumat tashkilotlari tomonidan O'zbekiston Respublikasiga, O'zbekiston Respublikasi Hukumatiga, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga, yuridik va jismoniy shaxslarga beg'araz asosda beriladigan mol-mulk, shuningdek chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar tomonidan O'zbekiston Respublikasiga hamda O'zbekiston Respublikasi Hukumatiga beg'araz asosda beriladigan mol-mulk.
State Tax Service bodies	Государствен ные органы налоговой службы	Davlat soliq xizmati organlari	– O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat soliq boshqarmalari, shuningdek tumanlar, shaharlar va shahardagi tumanlar davlat soliq inspeksiyalari.
Dividends	Дивиденды	Dividendlar	– aksiyalar bo'yicha to'lanishi lozim bo'lgan daromad; yuridik shaxs tomonidan uning

			muassislari o'rtasida (ishtirokchilari, a'zolari o'rtasida ularning ulushlari, paylari, hissalar bo'yicha) taqsimlanadigan sof foydaning bir qismi; yuridik shaxs tugatilganda mol-mulkni taqsimlashdan olingan, shuningdek muassis (ishtirokchi, a'zo) tomonidan yuridik shaxsda ishtirok etish ulushini (payini, hissasini) olgandagi daromadlar, bundan muassis (ishtirokchi, a'zo) ustav fondiga (ustav kapitaliga) hissa sifatida kiritgan mol-mulkning qiymati chegiriladi; taqsimlangan foyda ustav fondini (ustav kapitalini) ko'paytirish uchun yo'naltirgan taqdirda, yuridik shaxs aksiyadorining, muassisining (ishtirokchisining, a'zosining) qo'shimcha aksiyalari qiymati, aksiyalar nominal qiymatining oshishi tarzida olingan daromadlari.
Lease payment	Арендная (лизинговая) плата	Ijara (lizing) to'lovi	– ijarachi (lizing oluvchi) tuzilgan ijara (lizing) shartnomasi asosida ijaraga beruvchiga (lizing beruvchiga) to'laydigan summa.
Interest of the lessor (lessor)	Процентная прибыль арендодателя (лизингодател я)	Ijaraga beruvchinin g (lizing beruvchinin g) foizli daromadi	– buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq aniqlanadigan ijara (lizing) to'lovi summasi bilan ijara (lizing) obyektining qiymatini qoplash summasi o'rtasidagi farq ko'rinishidagi ijara (lizing) to'lovining bir qismi.
Humanitari an aid	Гуманитарна я помощь	Insonparvar lik yordami	– aholining ijtimoiy jihatdan nochor guruhlariga tibbiy va ijtimoiy yordam ko'rsatish, ijtimoiy soha muassasalarini qo'llab-quvvatlash, tabiiy ofatlar, falokatlar va halokatlar, epidemiyalar, epizootiyalar va boshqa favqulodda vaziyatlarning oldini olish hamda ularni bartaraf etish uchun aniq maqsadli beg'araz ko'maklashish.
Exports of works (services)	Экспорт работ (услуг)	Ishlarni (xizmatlarni) eksport qilish	– ishlarni bajarish (xizmatlar ko'rsatish) joyidan qat'i nazar O'zbekiston Respublikasining yuridik yoki jismoniy shaxsi tomonidan chet davlatning yuridik yoki jismoniy shaxsi uchun ishlarni bajarish, xizmatlar ko'rsatish.
Cameral control	Камеральный контроль	Kameral nazorat	– soliq to'lovchi tomonidan belgilangan tartibda taqdim etilgan moliyaviy va soliq hisobotini, shuningdek soliq to'lovchining faoliyati to'g'risida davlat soliq xizmati organidagi mavjud boshqa hujjatlarni o'rganish hamda tahlil etish asosida amalga oshiriladigan nazorat.

Raw materials and supplies to be recycled	Сырьё и материалы, переданные на переработку	Qayta ishlashga berilgan xom ashyo va materiallar	– buyurtmachiga tegishli xom ashyo va materiallar bo‘lib, buyurtmachi ularni mahsulot ishlab chiqarish uchun boshqa shaxsga sanoat asosida qayta ishlashga beradi hamda tuzilgan shartnomaga muvofiq mahsulot keyinchalik buyurtmachiga qaytariladi.
Credit organizations	Кредитные организации	Кредит tashkilotlari	– tegishli litsenziyaga ega bo‘lgan banklar, mikrocredit tashkilotlari, lombardlar va boshqa kredit tashkilotlari.
Course difference	Разница по курсу	Kurs bo‘yicha farq	– milliy valyutaga nisbatan chet el valyutasi kursining o‘zgarishi munosabati bilan chet el valyutasida amalga oshirilgan operatsiyalarda vujudga keladigan (ijobiy, salbiy) farq.
Financial authorities	Финансовые органы	Moliya organlari	– O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Moliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklarining moliya boshqarmalari, tuman va shahar hokimliklarining moliya bo‘limlari.
Financial Leasing	Финансовая аренда	Moliyaviy ijara	– mol-mulkni (moliyaviy ijara ob‘yektini) shartnoma asosida egalik qilish va foydalanishga o‘n ikki oydan ortiq muddatga topshirishda vujudga keladigan hamda soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlari talablariga javob beradigan ijara munosabatlari.
Property	Имущество	Mol-mulk	– egalik qilish, foydalanish, tasarruf etish obyektlari bo‘la oladigan moddiy obyektlar, shu jumladan pul mablag‘lari, qimmatli qog‘ozlar, ulushlar (paylar, hissalar) hamda nomoddiy obyektlar.
Non-resident's permanent establishment in the Republic of Uzbekistan	Постоянное учреждение нерезидента	Norezidentning O‘zbekiston Respublikasi dagi doimiy muassasasi	– norezident O‘zbekiston Respublikasi hududida tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirayotgan, shu jumladan faoliyatni vakolatli shaxs orqali amalga oshirayotgan har qanday joy e’tirof etiladi.
Nonprofit organizations	Некоммерческая организация	Notijorat tashkilotlari	– foyda olishni faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan va olingan daromadlarni o‘z qatnashchilari (a‘zolari) o‘rtasida taqsimlamaydigan yuridik shaxslar.
Operational Lease	Оперативная аренда	Operativ ijara	– moliyaviy ijara shartnomasi bo‘lmagan mulkiy ijara (ijaraga berish) shartnomasi asosida mol-mulkni vaqtincha egalik qilish va foydalanishga berish.
Realization	Документы,	Realizatsiya	– hisobvaraqa-fakturalar, ishlar bajarilganligi yoki

documents	подтверждающие реализацию	qilganlikni tasdiqlovchi hujjatlar	xizmatlar ko‘rsatilganligi to‘g‘risidagi dalolatnomalar, tovarlar jo‘natilganligini (topshirilganligini), ishlar bajarilganligini, xizmatlar ko‘rsatilganligini tasdiqlovchi kvitansiyalar, cheklar va boshqa hujjatlar.
Realization	Реализация	Realizatsiya qilish	– sotish, ayirboshlash, beg‘araz berish maqsadida tovarlarni jo‘natish (topshirish), ishlarni bajarish va xizmatlar ko‘rsatish, shuningdek garovga qo‘yilgan tovarlarga bo‘lgan mulk huquqini garovga qo‘yuvchi tomonidan garovga oluvchiga topshirish.
Royalti	Роялти	Royalti	– fan, adabiyot va san‘at asarlaridan, shu jumladan elektron-hisoblash mashinalari uchun dasturlar, audiovizual asarlardan hamda turdosh huquqlar obyektlaridan, jumladan ijrolar va fonogrammalardan foydalanlik yoxud ulardan foydalanish huquqini berganlik uchun; sanoat mulki obyektiga, tovar belgisiga (xizmat ko‘rsatish belgisiga), savdo markasiga, dizayn yoki modelga, rejaga, maxfiy formula yoki jarayonga bo‘lgan huquqni tasdiqlovchi patentdan (guvohnomadan) yoxud sanoat, tijorat yoki ilmiy tajribaga taalluqli axborotdan (nou-xaudan) foydalanlik uchun to‘lovlar.
Tax incentives	Льготы по налогообложению	Soliq bo‘yicha imtiyozlar	– amaldagi qonunchilik asosida yuridik va jismoniy shaxslarni soliqlarni to‘lashdan to‘liq yoki qisman ozod etish.
Tax Secrets	Налоговая тайна	Soliq siri	– davlat soliq xizmati organi tomonidan soliq to‘lovchi to‘g‘risida olingan har qanday ma‘lumot.
Tax base	Налогооблагаемая база	Soliq solinadigan baza	– soliq solish obyektining soliq yoki boshqa majburiy to‘lovning stavkasi tatbiqan belgilangan ko‘rsatkichlardagi qiymat, miqdor, fizik va boshqa tavsiflarini ifodalaydi.
Object of taxation	Субъекты налоговых отношений	Soliq munosabatlarining subyektlari	– soliq to‘lash majburiyati yuklatilgan yuridik va jismoniy shaxslar.
Tax Inspection	Налоговая проверка	Soliq tekshiruvi	– davlat soliq xizmati organlari tomonidan, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda esa, prokuratura organlari tomonidan amalga oshiriladigan soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlarining bajarilishini tekshirish.
Taxpayer Identification	Идентификационный номер	Soliq to‘lovchining	– muayyan soliq to‘lovchi hisobga qo‘yilganda unga beriladigan raqam.

Number	налогоплательщика	g identifikatsiya raqami	
Tax law	Налоговое право	Soliq huquqi	– soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni belgilash, joriy etish, hisoblab chiqarish, to'lash hamda soliq majburiyatlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisidan iboratdir.
Tax legal relations	Налоговые правовые отношения	Soliq huquqiy munosabatlari	– soliqlar va yig'implarni joriy etish va undirish, soliq qonunchiligiga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan va soliq huquqi normalari bilan tartibga solingan ijtimoiy munosabatlar.
Sales activities	Коммерция	Savdo faoliyati	– qayta sotish maqsadida olingan tovarlarni sotishga doir faoliyat.
Tax agents	Налоговые агенты	Soliq agentlari	– Soliq kodeksiga muvofiq zimmasiga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish, soliq to'lovchidan ushlab qolish hamda budjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga o'tkazish majburiyati yuklatilgan shaxslar.
Calculation of taxes and other mandatory payments - Free period	Порядок исчисления налогов и других обязательных платежей	Soliq va boshqa majburiy to'lovni hisoblab chiqarish tartibi	– soliq davri uchun soliq solinadigan bazadan, stavkadan, shuningdek imtiyozlar mavjud bo'lsa, shu imtiyozlardan kelib chiqib, soliq va boshqa majburiy to'lov summasini hisoblash qoidalarini belgilaydi.
Tax debt	Налоговый период	Soliq davri	– u tugaganidan keyin soliq solinadigan baza aniqlanadigan hamda soliq yoki boshqa majburiy to'lov summasi hisoblab chiqariladigan davr.
Tax Compliance	Налоговая задолженность	Soliq qarzi	– soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha qarz summasi, shu jumladan Soliq kodeksida belgilangan muddatida to'lanmagan moliyaviy sanksiyalar.
Tax liability	Налоговое правонарушение	Soliqqa oid huquqbuzarlik	– soliq to'lovchining Soliq kodeksida javobgarlik belgilangan g'ayriqonuniy aybli qilmishi (harakati yoki harakatsizligi).
Simplified taxation procedure	Налоговое обязательство	Soliq majburiyati	– soliq to'lovchining soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq yuzaga keladigan majburiyati.
Taxpayers	Упрощённый порядок налогооблаже	Soliq solishning soddalashtiri	– soliq solishning ayrim toifadagi soliq to'lovchilar uchun belgilanadigan hamda ayrim turdagi soliqlarni hisoblab chiqarish va

	ния	Ilgan tartibi	to'lashning, shuningdek ular yuzasidan soliq hisobotini taqdim etishning maxsus qoidalari qo'llanilishini nazarda tutuvchi alohida tartibi.
Taxpayer representatives	налогоплательщики	Soliq to'lovchilar	– Soliq kodeksiga muvofiq zimmasiga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyati yuklatilgan jismoniy shaxslar, yuridik shaxslar va ularning alohida bo'linmalari.
Tax Report	Представитель и налогоплательщика	Soliq to'lovchining vakillari	– qonunga yoki ta'sis hujjatiga muvofiq soliq to'lovchining vakili bo'lishga vakolatli shaxslar.
Subject of tax law	Предмет налогового права	Soliq huquqi predmeti	– soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni belgilash, joriy etish, hisoblab chiqarish hamda O'zbekiston Respublikasining Davlat budjetiga (bundan buyon matnda budjet deb yuritiladi) va davlat maqsadli jamg'armalariga to'lash bilan bog'liq munosabatlarni, shuningdek soliq majburiyatlarini bajarish bilan bog'liq munosabatlar.
Subjects of taxation	Субъекты налогового права	Soliq huquqi subyektlari	– davlat tomonidan o'rnatilgan va muhofaza etiladigan soliq huquqiy normalar harakatidan soliq huquqiy majburiyat va huquqlarga ega bo'lish hamda ularni amalga oshirish uchun yuridik javobgarlikka tortilish imkoniyatiga ega bo'lgan shaxslar.
Tax Law System	Система налогового права	Soliq huquqi tizimi	– soliq munosabatlar obyektiv asoslangan tizimining ichki tuzilishi, soliq huquqiy normalarining tegishli tartibda birlashishishi va joylashuvi.
Tax law style	Метод налогового права	Soliq huquqi uslubi	– soliq huquqiy munosabatlar ishtirokchilari xulq-atvoriga huquqiy ta'sir ko'rsatish usul va vositalari.
Tax legal norms	Нормы налогового права	Soliq huquqiy normalari	– soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni belgilash, joriy etish, hisoblab chiqarish hamda O'zbekiston Respublikasining Davlat budjetiga (bundan buyon matnda budjet deb yuritiladi) va davlat maqsadli jamg'armalariga to'lash bilan bog'liq munosabatlarni, shuningdek soliq majburiyatlarini bajarish bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan xulq-atvor qoidalari.
Taxes	Налоги	Soliqlar	– Soliq kodeksida belgilangan, muayyan miqdorlarda undiriladigan, muntazam, qaytarib berilmaydigan va beg'araz xususiyatga ega

			bo'lgan, budjetga yo'naltiriladigan majburiy pul to'lovlari.
Net Proceedings	Чистая прибыль	Sof tushum	– tovarlar (ishlar, xizmatlar) narxida hisobga olinadigan qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i hamda transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq summalarini kiritmagan holda tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushum.
Net Profit	Чистый доход	Sof foyda	– soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'langanidan keyin yuridik shaxs ixtiyorida qoladigan foyda.
Stavka	Ставка	Stavka	– soliq solinadigan bazaning o'lchov birligiga nisbatan hisoblanadigan foizlardagi yoki mutlaq summadagi miqdorni ifodalaydi.
Cost price	Себестоимость	Tannarx	– mahsulot ishlab chiqarish, ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatishda foydalaniladigan moddiy resurslarning, asosiy fondlarning, mehnat resurslarining, shuningdek tovarlar ishlab chiqarish, ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish jarayonini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan boshqa turdagi xarajatlarning qiymat bahosi.
Brand Promotion	Товарооборот	Tovar oboroti	– muayyan davr ichida savdo faoliyatini amalga oshirish chog'ida tovarlarni sotishdan olingan (olinishi lozim bo'lgan), pulda ifodalangan mablag'lar.
Proceeds from sale of goods (works, services)	Доход, поступивший от реализации товаров (работ, услуг)	Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushum	– realizatsiya qilingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun olingan (olinishi lozim bo'lgan) mablag'lar summasi, shu jumladan realizatsiya qilingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun haq to'lash yoki qarzni uzish hisobiga tushadigan mol-mulk qiymati.
Export of goods	Экспорт товаров	Tovarlarni eksport qilish	– O'zbekiston Respublikasining bo'xona hududidan tovarlarni, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, qayta olib kirish majburiyatisiz olib chiqish.
Payment source	Источник оплаты	To'lov manbai	– soliq to'lovchiga to'lovlarni amalga oshiruvchi yuridik shaxs.
Hopeless Debt	Безнадёжная задолженность	Umidsiz qarz	– sud qaroriga binoan majburiyatlarning tugatilishi, qarzdorning bankrotligi, tugatilishi yoki vafot etishi oqibatida yoxud da'vo qilish muddati o'tishi oqibatida uzish mumkin bo'lmagan qarz.
Single	Единый	O'zbekiston	– soliq to'lovchilarga oid davlat ma'lumotlar

register of taxpayers of the Republic of Uzbekistan Resident of the Republic of Uzbekistan	реестр налогоплательщиков Республики Узбекистан	Respublikasi soliq to'lovchilari ning Yagona reestri	bazasi tizimi.
Emergency situations	Чрезвычайные происшествия	Favqulodda holatlar	– taraflarning xohish-irodasi va harakatlariga bog'liq bo'lmagan, tabiat hodisalari (zilzila, ko'chkilar, bo'ron, qurg'oqchilik va boshqalar), boshqa tabiiy ofatlar yoki ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlar (urush holati, qamal holati, davlat manfaatlarini ko'zlab importni hamda eksportni taqiqlash va boshqalar) keltirib chiqargan muayyan sharoitlardagi favqulodda, oldini olib bo'lmaydigan va kutilmagan holatlar.
Interest	Проценты	Foizlar	– har qanday turdagi qarz talablaridan olingan daromad, shu jumladan obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar, shuningdek depozit qo'yilmalar va boshqa qarz majburiyatlaridan olingan daromad.
Documented Expenses	Расходы, подтвержденные документацией	Hujjat bilan tasdiqlangan xarajatlar	– operatsiya sanasini, summasini, xususiyatini aniqlash va uning ishtirokchilarini identifikatsiya qilish imkonini beradigan hujjatlar bilan tasdiqlangan xarajatlar.
Indirect Taxes		Egri soliqlar	– bahosiga yoki tarifiga qo'shimcha ravishda o'rnatiladigan tovarlar, ishlar va xizmatlar uchun soliqlar.
Legal entity	Юридическое лицо	Yuridik shaxs	– O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq tashkil etilgan, o'z mulkida, xo'jalik yuritishida yoki operativ boshqaruvida alohida mol-mulkka ega bo'lgan hamda o'z majburiyatlari yuzasidan ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, mustaqil balansiga yoki smetasiga ega bo'lgan, o'z nomidan mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo'la oladigan hamda ularni amalga oshira oladigan, majburiyatlarni bajara oladigan, sudda da'vogar va javobgar bo'la oladigan tashkilot.
Winning	Вознаграждение	Yutuq	– lotereyalar, o'yinlar, tanlovlar, musobaqalar (olimpiadalar), festivallar va shu kabi boshqa tadbirlarda olingan, natura holidagi yoki pulda ifodalangan to'lovlar, sovrinlar va boshqa daromadlar.

Individual Entrepreneur	Индивидуальный предприниматель	Yakka tartibdagi tadbirkor	– tadbirkorlik faoliyatini yuridik shaxs tashkil etmagan holda, mustaqil ravishda o'ziga mulk huquqi asosida tegishli bo'lgan mol-mulk negizida, shuningdek mol-mulkka egalik qilish va (yoki) undan foydalanishga yo'l qo'yadigan o'zga ashyoviy huquq asosida amalga oshiruvchi jismoniy shaxs.

Xulosa

Xulosa o'rnida quyidagi fikr va mulohazalarni keltirib o'tamiz:

- ✓ Respublikamizda soliq yukini yengillashtirish maqsadida soliq stavkalari regressiv shkala bo'yicha o'zgartirilib bormoqda va bunda byudjet tushumlari yangi obyektlarni ko'paytirish evaziga qoplanmoqda;
- ✓ Soliq yukini yengillashtirishda aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlami, iqtisodiyotning rivojlanish bosqichida bo'lgan sohalarni qo'llab-quvvatlash maqsadida soliq imtiyozlaridan keng foydalanilmoqda;
- ✓ Rivojlangan mamlakatlar soliq tizimidan soliq yukini yengillashtirish va soliq imtiyozlarini qo'llash tartibi bo'yicha respublika soliq tizimiga hamda iqtisodiyotimizga mos jihatlarini tizimga joriy qilinmoqda

Soliq yukini yengillashtirishga qaratilgan bunday chora tadbirlar aholi turmush darajasini oshirishga va iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan.

Yuqoridagi fikr va mulohazalarni talabalarga yetkazib berishda ushbu o'quv qo'llanma amaliy yordam beradi deb o'ylaymiz.

Mustaqil ishlash uchun adabiyotlar ro'yxati:
Me'yoriy hujjatlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi -T: "O'zbekiston" NMIU, 2019.

2. O'zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksi: Rasmiy nashr – Adliya Vazirligi- T.: "Adolat", 2018 -692 b.

3. O'z.Res.ning «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi Qonuni. 1997 yil 29 avgust 474-1-son.

4. O'zbekiston Respublikasining 2018 yil 24 dekabrda "Soliq va byudjet siyosatining 2019 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ -508-son qonuni.

5. O'zbekiston Respublikasining 2018 yil 26 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2019 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari hamda 2020-2021-yillarga byudjet mo'ljallari to'g'risida"gi PQ-4086-son qarori.

6. O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2018-yil 29-iyundagi "O'zbekiston Respublikasi soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PF-5468 sonli farmoni

7. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 17.10.2017 й., 03/17/448/0126-сон, 01.01.2018 й., 03/18/454/0493-сон, 30.12.2017 й., 03/18/455/0492-сон, 05.01.2018 й., 03/18/456/0512-сон, 10.01.2018 й., 03/18/459/0536-сон, 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон, 24.07.2018 й., 03/18/486/1559-сон, 27.07.2018 й., 03/18/488/1579-сон, 12.10.2018 й., 03/18/497/2044-сон, 21.12.2018 й., 03/18/506/2356-сон, 25.12.2018 й., 03/18/508/2365-сон, 09.01.2019 й., 03/19/512/2435-сон, 10.01.2019 й., 03/19/513/2449-сон, 16.01.2019 й., 03/19/516/2484-сон, 05.03.2019 й., 03/19/526/2701-сон, 21.03.2019 й., 03/19/531/2799-сон)

8. O'z.Res.ning «Davlat soliq maslahati to'g'risida»gi Qonuni. 2006 yil 21 sentabr, O'RQ-55-son.

9. O'z.Res.ning Soliq Kodeksini tasdiqlash to'g'risida»gi Qonuni 2007 yil 25 dekabr O'RQ -136-son.

Rahbariy adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. - T.: O'zbekiston, 2018.

2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq. - T.: O'zbekiston, 2016.

3. Mirziyoev Sh.M. "Bilimli avlod-buyuk kelajakning, tadbirkor xalq-farovon hayotning do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir" O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 2018 yil 7 dekabr. – T.: O'zbekiston, 2018.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida» gi №PF-4947 sonli Farmoni. //Xalq so'zi. 2017 yi 18 fevral.

5. Sh. M.Mirziyoyev. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak . Tashkent : O'zbekiston, 2017 y.,104 b.

Asosiy adabiyotlar:

1. Hakimov P.X., Qurbonov Z. H. "Soliq huquqi" O'quv qo'llanma. "Yurist-Media" nashriyoti. -T.: 2010.

2. Xodjiyev E. "Soliq huquqi" modulidan o'quv-uslubiy majmua- T.: TDIU nashriyoti, 2008. - 58 b.

3. Xvan.L.B. Soliq huquqi. Darslik. - T.: Konsauditinform, 2001. - 432 b.

4. Yo'ldashev M., Tursunov Y. "Soliq huquqi". "Moliya" nashriyoti. Darslik. -T.: 2000.

Internet saytlari

1. <http://www.press-service.uz> – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining manbuot xizmati rasmiy sayti

2. <http://www.gov.uz> - – O'zbekiston Respublikasi Xukumatining rasmiy sayti.

3. <http://www.soliq.uz> - – O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi rasmiy sayti.

4. <http://www.lex.uz> - – O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzurdagi huquqiy axborot bilan ta'minlash markazi rasmiy sayti

5. <http://www.norma.uz> – Informatsion huquqiy tizim dasturi

MUNDARIJA

	Kirish.....	3
1-mavzu	Soliq huquqi tushunchasi, mohiyati, tizimi, manbalari va asosiy tamoyillari.....	5
2-mavzu	Soliqqa oid huquqiy munosabatlar, ularning ob'yektlari va subyektlari	17
3-mavzu	Soliq yuridik tarkibining elementlari.....	30
4-mavzu	O'zbekiston Respublikasi huquqiy maydonida soliq to'lovchining huquq va manfaatlarini himoya tizimi	38
5-mavzu	Yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan to'lanadigan soliqlarning huquqiy tavsifi.....	41
6-mavzu	Soddalashtirilgan soliq solish tizimini huquqiy tartibga solish.....	46
7-mavzu	Byudjetdan tashqari, davlat jamg'armalariga to'lanadigan majburiy to'lovlarning yuridik tabiati.....	56
8-mavzu	Soliq idoralari ma'muriy boshqaruvining qonuniy asoslari.....	79
9-mavzu	O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik subyektlarini soliqqa tortishning huquqiy asoslari.....	86
10-mavzu	Soliq nazoratining huquqiy asoslari	100
11-mavzu	Soliqqa oid huquqbuzarlik tushunchasi va soliqqa oid huquqbuzarlik uchun javobgarlikka tortishning umumiy shartlari.....	119
12-mavzu	Soliqq oid huquqbuzarliklarning turlari hamda ularni sodir etganlik uchun javobgarlik	124
13-mavzu	Davlat soliq xizmati organlarining qarorlari, ular mansabdor shaxslarining harakatlari va harakatsizligi ustidan shikoyat berish	131
14-mavzu	Xalqaro hamkorlik doirasida soliq qonun hujjatlari.....	137
	Glossariylar.....	152
	Xulosa.....	161
	Mustaqil foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati	162